

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Bohdan Khmelnytsky
National University of Cherkasy

DOI: 10.31651/2076-5843-2018-3

ISSN 2076-5843 (Print)

ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

SHERKASY
UNIVERSITY
BULLETIN

Серія
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ
ECONOMICS SCIENCES

Виходить 4 рази на рік
Frequency: four times per year

Заснований у 1997 році
Established in 1997

ВИПУСК 3
ISSUE 3

Черкаси, 2018
Cherkasy, 2018

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16161-4633ПР від 11.12.2009.**

Журнал розрахований на економістів, викладачів, науковців, аспірантів, студентів.

Журнал входить до «Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України від 15 квітня 2014 року № 455.

Випуск № 3 наукового журналу Вісник Черкаського університету, серія економічні науки рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 2 від 25.10.2018 року).

*Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі **Index Copernicus (ICV 2017 = 74,16)**, реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського), індексується Google Scholar.*

Редакційна колегія серії:

Кирилук Є.М., д.е.н., проф. (відповідальний редактор); д.е.н., доц. Зачосова Н.В. та к.е.н., доц. Прощаликіна А.М. (відповідальні секретарі); Андрусяк В.М., к.е.н., доц.; Бабіна Н.О., к.е.н.; Буряк Р.І., д.е.н., доц.; Волейшо Я., д.е.н., проф. (Польща); Врубель Ю. д.е.н., проф. (Польща); Денисенко В.С., к.ф.-м.н., доц.; Єжі Веславські, д.е.н., проф. (Польща); Єфіменко Н.А., д.е.н., проф.; Живко З.Б., д.е.н., проф.; Зось-Кіор М.В., д.е.н., проф.; Клочан В.В., д.е.н., проф.; Кукурудза І.І. д.е.н., проф.; Назаренко С.А. д.е.н., проф.; Пасека С.Р., д.е.н., проф.; Петрова І.Л., д.е.н., проф.; Прямухіна Н.В., д.е.н., доц.; Пузіков В.В., д.е.н., проф. (Білорусь); Соловійов В.М., д.ф.-м.н., проф.; Шевченко А.М., к.е.н., доц.; Шпильова В.О., д.е.н., проф.

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори

Адреса редакційної колегії:
18031, Черкаси, бул. Шевченка, 81
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, к.406
e-mail: etime.cnu@gmail.com

З електронною версією журналу можна ознайомитися за адресою: <http://econom-ejournal.cdu.edu.ua>

Founder, editorial, publisher and manufacturer –
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy.
State registration certificate: KV No. 16161-4633PR dated 11.12.2009.

This journal is meant for economists, teachers, researchers, postgraduates, and students.

Journal is entered into the «List of scientific editions in which results of dissertational researches in competition for scientific degrees of doctor and candidate of science may be published» by a Decree of MES of Ukraine dd 15.04.2014 № 455.

Issue № 3 of the scientific journal Cherkasy University Bulletin: Economics Sciences is recommended for publication and dissemination through the Internet by the Academic Council of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (protocol number 2 dated 25.10.2018)

*The journal is indexed in an international scientific and metric database **Index Copernicus (ICV 2017 = 74,16)**, is referenced by the Ukrainian abstract journal "Dzherelo" (founders: the Institute of Information Recording Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine and Vernadsky National Library), is indexed in Google Scholar.*

Editorial board of the series:

Kyryliuk Ye. M., Doctor of Economic Sciences, Professor (Editor in Chief); Doctor of Economic Sciences, Associate Professor Zachosova N. V. and Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Proshchalykina A. M. (executive secretaries); Andrusyak V. M., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Babina N. O., Candidate of Economic Sciences; Buryak R. I., Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Voleisho Ya, Doctor of Economic Sciences, Professor (Poland); Vrubel Yu., Doctor of Economic Sciences, Professor (Poland); Denysenko V. S., Candidate of Physics and Mathematics Sciences, Associate Professor; Jerzy Weslawski, Doctor of Economic Sciences, Professor (Poland); Yefimenko N.A., Doctor of Economic Sciences, Professor; Zhivko Z.B., Doctor of Economic Sciences, Professor; Zos-Kior M.V., Doctor of Economic Sciences, Professor; Klochan V. V., Doctor of Economic Sciences, Professor; Kukurudza I.I., Doctor of Economic Sciences, Professor; Nazarenko S.A., Doctor of Economic Sciences, Professor; Pasyeka S.R., Doctor of Economic Sciences, Professor; Petrova I.L., Doctor of Economic Sciences, Professor; Pryamukhina N. V., Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Puzikov V. V., Doctor of Economic Sciences, Professor (Belarus); Soloviov V. M., Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor; Shevchenko A. M., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Shpyliova V. O., Doctor of Economic Sciences, Professor.

The authors are responsible for the observance of the intellectual property right, for the reliability of the materials and for the substantiation of the conclusions

Editorial office address:

18031, Cherkasy, Shevchenko Blvd., 81
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, ap.406
e-mail: etime.cnu@gmail.com

All electronic versions of articles are available on the website edition <http://econom-ejournal.cdu.edu.ua>

БІЛОУС Світлана Петрівна,
к.е.н., доцент кафедри менеджменту
та економічної безпеки,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0303-7453
Lyampochka@ukr.net

СТРУКТУРНО-РІВНЕВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

В даній роботі проаналізовано основні підходи до визначення поняття „економічна безпека”, подано графічно структуру економічної безпеки України. Досліджено та проаналізовано основні складові елементи економічної безпеки держави та її регіонів. Досліджено основні характеристики фінансової та соціальної безпеки. Проаналізовано основні найбільші загрози економічній безпеці регіонів України та причини їх виникнення. Удосконалено перелік загроз економічній безпеці, шляхом його адаптації до сучасних реалій життя з врахуванням регіональних особливостей розвитку території. Досліджено основні критерії забезпечення економічної безпеки регіону та країни в цілому. Визначено основні групи показників економічної безпеки регіону, для моніторингу її стану в регіонах України. Визначено основні переваги запропонованої системи показників дослідження рівня економічної безпеки регіонів.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, регіон, соціальна безпека, загрози, стратегія економічної безпеки.

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування економіки України та стрімкого глобалізаційного процесу регіон набуває все більш важливого значення в трансформаційних процесах та становленні сучасних форм господарювання. Сьогодні значно розширюються функції і завдання регіонів щодо управління природними ресурсами, людським капіталом та своєю міжнародною діяльністю. Одним з головних факторів ефективної національної економіки виступає рівень соціально-економічного розвитку регіонів. Проте на сьогодні існує значний дисбаланс між регіонами України в питаннях галузевого, територіального та функціонального розвитку.

Сучасні ринкової реалії становлять суттєву загрозу для економіки України, що вимагає поглибленого дослідження концептуальних засад такої складної категорії як економічна безпека. Системний підхід та виділення логічних взаємозв'язків між базовими понятійними конструкціями цього інтеграційного явища створюють передумови для аналізу його проявів, ресурсної бази, факторів та тенденцій розвитку на рівні окремого регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питання щодо вивчення проблем економічної безпеки та її значущості для держави підтверджується великою кількістю наукових праць закордонних та вітчизняних науковців: Баланди А. Л., Бандура С. І., Білоуса О. Г., Варналія З. С., Гейця В. М., Гончаренко О. М., Глазева С. Ю., Губського Б. В., Данилишина Б. М., Дацківа Р. М., Єрмошенка М. М., Жаліли Я. А., Захарова О. І., Зінька І. Ф., Качали Т. М., Корецького М. Х. та ін.

Мета та завдання дослідження. Головна мета даної роботи полягає в дослідженні структурно-рівневої характеристики економічної безпеки регіонів України. Додаткового вивчення потребують питання щодо загальної структури економічної безпеки регіонів, її рівні та основні загрози, які призводять до зниження рівня економічної безпеки країни в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною рисою сучасного етапу розвитку української економіки є саме регіональні проблеми економічної безпеки, пов'язані з розвитком інтеграційних економічних процесів усередині країни та з її стратегічними партнерами.

Економічна безпека, яка є головним, основоположним поняттям національної безпеки, водночас, тісно пов'язана і співпрацює з іншими її елементами. Виходячи з цього можна стверджувати, що економічна безпека – це складна багатофакторна категорія, яка є відносною і у країнах з передовим економічним розвитком та стабільною політичною ситуацією. Економічна безпека кожного регіону і всіх регіонів країни в сукупності покликана забезпечити безпеку країни в цілому [7].

В сучасних умовах питання безпеки держави тісно пов'язане зі взаємодією державного впливу на економіку та ринкової саморегуляції з метою найбільш ефективного забезпечення загальнонаціональних інтересів. Покладатися на ринковий механізм у вирішенні проблем економічної безпеки є неприпустимим. У їх вирішення мають бути покладені принципи системності, організованості та доцільності, що може забезпечити лише держава. Так, вирішення проблеми забезпечення країни енергоносіями (нафтою, газом) має відбуватися лише на національному рівні, бездіяльність держави у цьому випадку призведе до неконтрольованого зростання цін на нафтопродукти.

Економічна безпека включає в себе комплекс відносин за допомогою яких регулюється економічна діяльність держави (економічних, політичних наукових, соціальних, демографічних та ін.). Виходячи із наведеного визначення, механізм забезпечення економічної безпеки має будуватися шляхом узгодження інтересів усіх членів суспільства з метою забезпечення соціально-економічного зростання. У найбільш загальному випадку структура економічної безпеки регіону, на нашу думку, має наступний вигляд (рис. 1).

Рис. 1. Структура економічної безпеки регіону
Складено особисто автором

Однією із визначальних складових економічної безпеки регіонів України є рівень їх ресурсної забезпеченості. Висока забезпеченість України окремими видами стратегічної сировини гарантує функціонування базових галузей економіки у випадку ускладнення міжнародного становища. На сучасному етапі розвитку впровадження ефективної державної політики ресурсозбереження і раціонального природокористування піднімається до рівня національної безпеки, а розробка і впровадження відповідної стратегії стає першочерговим завданням державної економічної політики.

Невід'ємним елементом економічної безпеки є її фінансова складова. Геєць В. М. дає наступне визначення поняття фінансова безпека: „це захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домогосподарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їхніх потреб і виконання існуючих зобов'язань” [1, с. 452-453].

Головним фактором фінансової безпеки є сталий, збалансований розвиток всіх систем фінансової діяльності регіону та країни в цілому [6, с. 15].

В забезпеченні національної безпеки держави великого значення набуває питання соціальної безпеки регіону.

Баланда А. дає наступне визначення соціальній безпеці як „захист прав і свобод людини, духовних і матеріальних цінностей суспільства, забезпечення офіційно встановлених нормативів, що визначають якісний рівень життя людини і суспільства, захист життя, психічного здоров'я людей, захист життєво важливих соціальних інтересів особи і суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз” [2].

В системі національної безпеки країни, на нашу думку, саме економічна безпека регіону займає центральне місце і є її ключовим компонентом.

Економічна безпека регіону визначається нами, як сукупність заходів, які направлені на сталий і ефективний розвиток економіки регіону, яка складається з методів протидії загрозам зовнішнього і внутрішнього характеру нормального розвитку територій, підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів в умовах стрімких глобалізаційних процесів.

В причинах, які спричиняють виникнення загроз економічній безпеці країни в цілому, добре прослідковується їх регіональний характер. Ефективному вирішенню регіональних соціально-економічних проблем, в першу чергу перешкоджає відсутність ефективного законодавства з питань регулювання податкової та бюджетної системи, некомпетентність органів регіональної влади, щодо питань надання соціальних та податкових пільг підприємствам регіону. Ситуація ускладнюється зростаючою диференціацією в розвитку регіонів і рівні життя населення.

Під загрозою економічній безпеці регіону розуміється ряд умов і чинників, які призводять до утворення небезпеки (можливість настання негативних наслідків) для життєво важливих економічних інтересів людини, громади, регіону і всієї держави в цілому в прогнозованому періоді. Формування переліку загроз являє собою комплексний процес підготовки та узгодження експертних оцінок фахівців у даній сфері. Основою для формування названого переліку є результати моніторингу ситуації в регіоні з погляду економічної безпеки, що являють собою результати аналізу конкретних кількісних та якісних значень показників економічної безпеки регіону.

Геєць В. М. визначає, що загрозами економічній безпеці регіону є фактори, які стають бар'єрами на шляху до реалізації регіональних соціально-економічних інтересів, які становлять небезпеку для життєзабезпечення населення та функціонування території в цілому [1, с. 490].

Як свідчить світова практика, найбільшими спільними загрозами економічній безпеці регіонів України в сучасних умовах виступають:

- вичерпуваність основних джерел сировини і енергії, їх виснаженість, труднощі в постачанні, що в кінцевому рахунку призводить до їх дорожнечі;
- штучні перешкоди широкого впровадження досягнень НТП, обумовлені значною технологічною залежністю від провідних країн світу;

- значна фінансова залежність вітчизняної економіки від інших країн і міжнародних фінансових організацій;
- високий рівень тіньової економіки;
- неконтрольований вплив за межі України інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів;
- формальний характер рівноправних взаємовідносин між країнами в рамках партнерства, економічне й політичне домінування провідних країн світу, використання ними їх передового положення, дискримінація країн з низьким рівнем розвитку [1, с. 491].

В контексті загальних тенденцій інтеграції до світового співтовариства, процесів регіоналізації, зростання дисбалансу розвитку територій (регіонів, зокрема), на нашу думку, доцільно удосконалити даний перелік загроз економічній безпеці, адаптувавши його до сучасних реалій життя, з врахуванням регіональних особливостей розвитку територій.

Так, на нашу думку, сучасними загрозами економічній безпеці регіону виступають:

- відсутність систем захисту економічної безпеки як на державному рівні, так і на регіональному;
- недосконалість моделі трансформації економіки регіонів на ринкових засадах;
- хаотичність проведення економічних реформ в країні;
- відсутність досконалого та дієвого законодавства, щодо регулювання соціально-економічного розвитку;
- поглиблення диспропорцій між економічним розвитком регіонів;
- необґрунтованість дії вищих органів влади, які спрямовані на максимальну підтримку промислово розвинених регіонів (м. Київ, Дніпропетровського, Запорізького, Луганського регіонів та ін.) і майже повне ігнорування потреб депресивних чи економічно відсталих регіонів (Івано-Франківського, Тернопільського, Чернівецького та ін.), що лише поглиблює регіональний дисбаланс;
- недосконалість регіональної та державної політики у сфері соціально-економічного розвитку;
- підвищення рівня тінізації економіки;
- соціальна незахищеність населення, підвищення рівня бідності в більшості регіонів;
- деформована структура виробництва;
- недосконалість фіскальної політики;
- величезний рівень корупції в країні.

Під час визначення сукупності загроз економічним інтересам регіону необхідно, по-перше, сформулювати їх досить повний перелік, по-друге, відібрати найбільш істотні в прогнозному періоді, і, по-третє, провести їхнє ранжирування.

Ранжирування загроз можна проводити за кількома принципами, однак у даний час доцільно зосередитися на двох основних. Перший – першочерговість реалізації загрози. У даному випадку визначаються приблизні терміни реалізації загроз за незмінної сукупності умов і факторів соціально-економічного розвитку регіону, а потім проводиться ранжирування загроз.

Другий підхід – ранжирування загроз за ступенем небезпеки наслідків. У цьому випадку визначаються можливі мінімальні і максимальні розміри збитків від реалізації конкретної загрози на території регіону за незмінної сукупності умов і факторів соціально-економічного розвитку регіону, що сформувалися на даний момент часу.

Статистичну базу для аналізу і прогнозування стану економічної безпеки регіону складають дані Держкомстату України та його територіальних підрозділів; інформація, отримана з територіальних підрозділів міністерств і відомств, а також дані, що наявні в розпорядженні регіональних органів влади і управління.

Основними методами, які використовуються під час оцінки та прогнозування стану економічної безпеки регіону є методи експертних оцінок, екстраполяції, економіко-статистичного аналізу і моделювання.

В якості критеріїв забезпечення економічної безпеки регіону доцільним є використання показників, які є основними при визначенні стану економічної безпеки регіону, визначені російським вченим С. Глазєвим [3, с. 7]:

- обсяги інвестицій у відсотках до ВРП;
- частка населення регіону, яка отримує доходи нижче прожиткового мінімуму;
- тривалість життя населення;
- розрив між прибутками 10 % найдохідніших груп населення і 10 % найменш дохідних;
- рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. населення) в регіоні;
- рівень безробіття в регіоні;
- частка зовнішніх запозичень у покритті дефіциту бюджету (на відповідний рік) регіону;
- частка імпорту у внутрішньому споживанні (всього, і окремо по групі продовольчих товарів регіону);
- рівень прожиткового мінімуму в регіоні [3, с. 7].

На основі функціональної характеристики системи економічної безпеки регіону, на нашу думку, доцільним є виділення кількох груп показників економічної безпеки регіону, що дають змогу проводити моніторинг стану цієї системи в регіонах України. До них належать такі показники:

– динамічні показники соціально-економічного розвитку регіону: чисельність постійного населення; показники природного приросту населення; середньорічної чисельності зайнятих (у тому числі офіційно зареєстрованих); наймання і звільнення працюючих у галузевому розрізі; рівень заробітної плати і доходів населення; обсяги виробництва промислової продукції (у тому числі високотехнологічної і виробленої на експорт); показники продуктивності праці; співвідношення прибутків десяти відсотків найбагатших і найбідніших прошарків населення; показники, що відображають динаміку економічних злочинів в регіоні;

– показники стану і динаміки розвитку професійно-освітніх ресурсів регіону: рівень загальної і професійної освіти населення; кваліфікація основних груп працівників, її відповідність рівневі і складності виконуваних робіт; число студентів на десять тисяч жителів, у тому числі студентів, що навчаються за спеціальностями інженерно-технологічного, економічного профілю; показники розвитку матеріальної, інформаційної бази ВУЗів, складу аспірантів, докторантів науково-технічного, економічного профілю, склад дослідників за галузями економіки; показники виконання науково-технічних робіт; показники створення передових виробничих технологій; обсяги витрат на технологічні інновації за галузями економіки та видами діяльності;

– показники ресурсно-речових, матеріальних можливостей регіону з метою забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки, у тому числі: показники основних фондів за галузями економіки та видами діяльності, введення, ліквідації, зносу виробничих основних фондів за галузями економіки; показники й індекси фізичного обсягу промислового виробництва, структури витрат, обсягів і структури експорту й імпорту;

– показники фінансових можливостей і фінансової безпеки регіону та її економічної системи: фінансовий результат діяльності підприємств і організацій за галузями економіки; показники формування і використання коштів, структури витрат та оборотних активів; показники заборгованості підприємств і організацій за галузями економіки, розподілу кредиторської і дебіторської заборгованості;

– показники й індекси інвестиційної активності економіки регіону: показники інвестицій за галузями економіки, формами власності в основний капітал, залучення інвестицій в основний капітал, показники іноземних, зовнішніх інвестицій у високотехнологічне виробництво, у наукомісткі сфери у співвідношенні з загальним обсягом іноземних інвестицій; показники інвестицій щодо розвитку професійної освіти та науки;

– показники правових та організаційно-управлінських ресурсів забезпечення економічної безпеки регіону: показники формування нормативно-правової бази забезпечення безпечного, стійкого економічного розвитку регіону; показники, що відображають процес

формування відповідних структур забезпечення економічної безпеки в системі регіональної влади і місцевого самоврядування; показники організаторської, координаційної, інформаційно-аналітичної діяльності відповідних структур зі сприяння і забезпечення економічної безпеки регіону.

Сукупність даних показників створює вихідну, первинну базу для аналізу характеру і ступеня реалізації в регіонах України основних функцій системи економічної безпеки.

Перевагою запропонованої вище системи показників є те, що вона враховує регіональні особливості, що особливо важливо в умовах зростання диспропорцій у розвитку регіонів, дозволяє виявити їх „слабкі місця”, нейтралізувати негативні тенденції, що сформувалися. Відповідно, оцінюючи рівень економічної безпеки країни в цілому не враховується той факт, що рівень економічної безпеки її регіонів суттєво різняться. Якщо говорити про м. Київ, Харківський, Дніпропетровський, Запорізький, Луганський, Київський регіони, то рівень їх розвитку в декілька разів перевищує рівень розвитку депресивних регіонів (Івано-Франківського, Тернопільського, Чернівецького, Чернігівського). Суттєво різняться також загрози економічній безпеці відповідних регіонів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи вищевикладене, можна визначити, що економічна безпека регіонів являє собою відкриту систему, яка є підсистемою системи економічної безпеки держави. Слід зазначити, що на сьогодні питання підвищення рівня економічної безпеки потрібно розглядати не лише на державному рівні, але і на регіональному. При розробці стратегії економічної безпеки велику увагу необхідно приділити питанню визначення регіональних інтересів, від того, настільки ефективним буде їх захист, залежить подальший розвиток регіонів та країни в цілому. Загрозами економічній безпеці регіону є фактори, які стають бар'єрами на шляху до реалізації регіональних соціально-економічних інтересів, які становлять небезпеку для життєзабезпечення населення та функціонування території в цілому. На даний час перелік загроз економічній безпеці набирає критичних значень, тому особливу увагу необхідно приділити процесу їх вирішення і недопущення в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Гець В.М. Перехідна економіка. / В.М. Гець, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.// За ред. Гейця. Перехідна економіка. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
2. Баланда А. Л. Соціальні фактори національної безпеки України: теоретичний аспект / А. Л. Баланда // Теорія та практика державного управління. Національна академія державного управління при Президенті України. Випуск 2 (14). – 2006. – С. 14 – 19.
3. Глазьев С. Основы обеспечения экономической безопасности страны/ С. Глазьев // Рос. эк. журн. – 1997. – № 1. – с. 3-19.
4. Гаврилко П. П. Корпоративні відносини в банківському секторі : фінансові механізми та маркетингові стратегії : моногр. / П. П. Гаврилко, М. О. Кужелев, І. Г. Брітченко. – Рівне : «Волинські обереги», 2016. – 240 с.
5. Дикань В.В. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону: сутність, складові, напрями дії / В.В. Дикань, О.Ю. Александрова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – № 58. – С. 18 – 25.
6. Зачосова Н.В. Управлінські проблеми забезпечення фінансової підсистеми економічної безпеки національної економіки України / Н.В. Зачосова // Вісник Черкаського Університету. Серія «Економічні науки». – 2017. – №4 (Частина 1). – С.10-20.
7. Іванова Н.С. Характеристика економічної безпеки регіонів за показниками їх соціально-економічного розвитку / Н.С. Іванова // Економіка і регіон. Науковий вісник. – Полтава: ПНТУ, 2018. – Т. 1 (1(68)). – С. 101-109. – doi:<https://doi.org/10.26906/eir.2018.68.1021>.
8. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: [монографія] / О.М. Ляшенко. – Луганськ: СЛУ ім. В.Далія, 2011. – 400 с.
9. Рябушка Л. Б. Тіньова економіка та доходи бюджету в системі економічної безпеки держави / Л. Б. Рябушка, Т. Г. Кубах // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: колективна монографія у 2 т. – Дніпропетровськ : “ФОП Дробязко С. І.”, 2014. – Т. 1. – С. 202–215.

References:

1. Geets V.M., Panchenko E.G., Libanova E.M. (2003) Transitional economy, K.: Vysha shkola, 591 (in Ukr).

2. Balanda A.L. (2006) Social factors of national security of Ukraine: theoretical aspect. *Teoria ta praktyka dergavnogo upravlinna. Natsionalna akademiya derzhavnogo upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy*. 2 (14), 14–19. (in Ukr).
3. Glazev S. (1997) Basics of ensuring the economic security of the country. *Rosiiskii ekonomicheskii gurnal*, 1, 3-19. (in Ukr).
4. Gavrylko P.P., Kugelev M.O. (2016) Corporate Relations in the Banking Sector: Financial Mechanisms and Marketing Strategies. *Rivne*, 240. (in Ukr).
5. Dykan V.V., Aleksandrova O. (2017) Mechanism for ensuring economic security of the region: the essence, components, directions of action. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 58, 18–25. (in Ukr).
6. Zachosova N.V. (2017) Management problems of the financial security subsystem of the national economy of Ukraine. *Visnyk Cherkaskogo Universytetu. Seriya «Ekonomiczni nauky»*, 4, 10-20. (in Ukr).
7. Ivanova N.S. (2018) Characteristics of the economic security of regions in terms of their socio-economic development. *Ekonomika i region : Naukovyy visnyk*, 1 (1(68)), 101-109. (in Ukr).
8. Lyashenko O.M. (2011) Conceptualization of management of economic safety of the enterprise. *Lugansk*, 400. (in Ukr).
9. Ryabushka L.B. (2014) Shadow economy and budget revenues in the system of economic security of the state. *Ekonomichna bezpeka v umovah globalizatsii svitovoi ekonomiky: kolektyvna monografiya u 2 t. Dnipropetrovsk, T. 1*, 202–215. (in Ukr).

BILOUS Svitlana Petrivna,

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor of the Department of

Management and Economic Security,

Cherkassy National University named after Bogdan Khmelnytsky,

Cherkassy, Ukraine

Lyampochka@ukr.net

**STRUCTURAL-LEVEL CHARACTERISTICS
OF ECONOMIC SECURITY OF THE REGION**

Abstract.

Introduction. Modern market realities constitute a significant threat to the Ukrainian economy, which requires in-depth study of the conceptual foundations of such a difficult category as economic security. The system approach and the allocation of logical interconnections between the basic conceptual constructions of this integration phenomenon create the prerequisites for the analysis of its manifestations, resource base, factors and development trends at the level of the separate region.

Purpose. The main purpose of this work is to study the structural-level characteristics of economic security of the Ukrainian regions.

Methods. Method of theoretical analyses and graphical method are used.

Results. In this paper, the main approaches to the definition of "economic security" are analyzed, graphically the structure of economic security of Ukraine is presented. The main components of the economic security of the state and its regions are investigated and analyzed. The main major threats to the economic security of the regions of Ukraine and the causes of their occurrence are analyzed. The main criteria for ensuring economic security of the region and the country are investigated. The main groups of indicators of economic security of the region are determined, for monitoring of its state in the regions of Ukraine.

Originality. Today, the question of raising the level of economic security needs to be considered not only at the state level, but also at the regional level. When developing the strategy of economic security, much attention should be paid to the question of determining regional interests, since their protection will be so effective, further development of regions and the country as a whole will depend.

Conclusion. Economic security of the regions is an open system, which is a subsystem of the system of economic security of the state. Threats to the economic security of the region are factors that become barriers to the implementation of regional socio-economic interests, which pose a danger to the life-support of the population and the functioning of the territory as a whole. At present, the list of threats to economic security is gaining critical significance, so special attention should be paid to the process of their solution and prevention in the future.

Keywords: security, economic security, region, social security, threats, economic security strategy.

Одержано редакцією: 30.09.2018
Прийнято до публікації: 17.10.2018

УДК 330.131.7:336.225 (477)

DOI: 10.31651/2076-5843-2018-3-10-17

ВОРОНКОВА Олена Миколаївна,
д.е.н., професор,
професор кафедри фінансових ринків,
Університет державної фіскальної служби
України, м. Ірпінь, Україна
ORCID ID 0000-0002-7956-7768
Voronkova303@gmail.com

УПРАВЛІННЯ ПОДАТКОВИМИ РИЗИКАМИ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В статті розглянуто теоретичні засади управління податковими ризиками та нормативно-методичне забезпечення реалізації його окремих складових в Україні. Дістали подальшого розвитку питання визначення податкового ризику та його основних елементів. Модернізовано класифікацію податкових ризиків. Оновлено концептуальні засади податкового ризик-менеджменту в аспекті забезпечення фінансової безпеки на макро- і мікрорівні. Запропоновано авторський підхід до вартісної оцінки наслідків податкових ризиків та авторське бачення сучасної системи управління податковими ризиками. Визначено найбільш дієві методи нейтралізації податкових ризиків в сучасних умовах.

Ключові слова: податковий ризик; управління податковими ризиками; податковий ризик-менеджмент; фінансова безпека; система; загроза; ідентифікація; оцінка; нейтралізація.

Постановка проблеми. В умовах перманентної дефіцитності українського бюджету забезпечення своєчасних та у запланованому обсязі податкових надходжень до державної скарбниці є одним із ключових суспільних завдань, від виконання якого залежить соціально-економічний розвиток країни. Податки є важливим інструментом перерозподілу фінансових ресурсів між економічними агентами і водночас є носіями ризику для таких економічних агентів. В площині оподаткування перетинаються різновекторні інтереси держави та платників податків. Тому невизначеність концептуальних засад податкової політики, нестабільність податкового законодавства, складний механізм оподаткування та несправедливий розподіл податкового навантаження породжують для держави ризики невиконання бюджетних завдань податкових надходжень та зростання ухилення від оподаткування, а для платників – ризики втрати не тільки прибутку (доходу), а й взагалі мотивації до підприємницької діяльності.

Податкові ризики в Україні істотні. Спотворення фіскальних та регулюючих засад оподаткування, порушення його базових принципів, зокрема стабільності, економічної нейтральності й соціальної справедливості, негативно впливає як на стан національної економіки, так і соціальної сфери. Тому ідентифікація податкових ризиків, їх аналіз та мінімізація є ключовими завданнями податкового ризик-менеджменту, який в свою чергу є важливим елементом фінансової безпеки держави.

Нескінченне реформування вітчизняної податкової системи, яке здійснюється в кризових умовах економічної та соціальної нестабільності, політичного протистояння та військового конфлікту, зумовлює збільшення податкових ризиків та їхніх масштабів. Значущість впливу податкових ризиків на стан фінансової безпеки як держави в цілому, так і діяльності конкретних платників податків, зумовлює необхідність постійної модернізації системи їх ідентифікації, оцінювання та нейтралізації, що забезпечує актуальність подальшого дослідження проблематики управління податковими ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на значну кількість публікацій з проблематики податкових ризиків та управління ними, сучасний стан її наукової розробки не можна вважати завершеним. Зокрема вагомі результати дослідження даної проблематики представлені у працях О. Десятнюк [1, 2], Я. Лебедзевич і Т.Кузьмінської [3],

Н. Левченко та А. Песеукової [4], В. Романенка [5], Л. Фещенко й І. Кедрич [6], Т. Циркунової і М. Мігунової [7] та ін. Проте зазначені здобутки обмежуються в основному сталими теоретичними положеннями щодо визначення податкових ризиків, системи моніторингу та управління ними, а також систематизації відповідного зарубіжного досвіду.

В той же час невирішеним залишається питання практичного застосування отриманих наукових результатів в сучасних умовах, оскільки джерела виникнення та види податкових ризиків постійно змінюються, відповідно змінюються підходи до їх визначення та попередження.

Сьогодні податкові ризики та податковий ризик-менеджмент викликають посилений інтерес науковців і практиків як системний елемент фінансової безпеки на макро- і мікрорівні. Динамічні вітчизняні реалії зумовлюють необхідність модернізації концептуальних засад податкової ризикології в аспекті розробки дієвого механізму управління податковими ризиками.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є модернізація концептуальних засад управління податковими ризиками у сучасній системі фінансової безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нестабільні та несприятливі українські реалії, обумовлені постійними політичними й відповідно соціально-економічними трансформаціями на фоні військового конфлікту, є джерелом широкого кола податкових ризиків та зростання їхніх масштабів. Наразі масштаби ухилення від оподаткування зокрема та тіньової економіки в цілому складають реальну загрозу фінансовій безпеці України, а нестабільність податкового законодавства, несправедливий розподіл податкового навантаження та корумпованість контролюючих органів – істотну загрозу фінансовій безпеці вітчизняних платників податків.

Зазначене вище зумовлює потребу у поглибленому вивченні сутності податкових ризиків, їхньої ідентифікації та систематизації засад дієвого управління ними в аспекті забезпечення фінансової безпеки на макро- і мікрорівні. Актуальність такого дослідження підтверджується також необхідністю подальшої розбудови податкової системи України відповідно до європейських стандартів, де ефективний податковий ризик-менеджмент займає провідне місце.

При розгляді сутності податкових ризиків насамперед доцільно враховувати різновекторність інтересів їх суб'єктів, що в українських реаліях має суттєве значення. Наразі існує широкий перелік нормативних та авторських визначень податкового ризику, проте вони не приведені до єдиного знаменника.

Згідно п.14.1.221 Податкового кодексу України ризик – ймовірність недекларування (неповного декларування) платником податків податкових зобов'язань, невиконання платником податків іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи [8].

Розглянемо також декілька визначень податкового ризику у нормативних актах, які вже втратили чинність. Відповідно до наказу ДПА України „Про затвердження Методичних рекомендацій з організації кабінетного аудиту (для юридичних осіб)” від 25.11.2002 р. № 567 податковий ризик визначається як вірогідна можливість порушення податкового законодавства [9]. Згідно з Наказом ДПА України „Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розподілу платників податків по категоріях уваги” від 30.06.2006 р. № 373 податковий ризик – це вірогідність порушення податкового законодавства суб'єктами господарювання, внаслідок чого можливі втрати бюджету [10]. Відповідно до наказу ДПА України „Про затвердження Методичних рекомендацій з організації проведення перевірок підприємств, що входять до складу фінансово-промислових груп, інших об'єднань і великих платників податків” від 16.07.2007 р. № 432 податковий ризик – можливість втрати бюджетних надходжень внаслідок достовірного чи встановленого порушення податкового і валютного законодавства [11]. Податковий ризик з позиції держави вивчали також Гранатуров В. та Ясенова І. [12], Захожай В. і Перевалова О. [13], Кміть В. [14], Романенко В. [5], Фещенко Л. і Кедрич І. [6].

Податковий ризик з позиції платників податків у своїх працях розглядають Вовчак О. і Кеменяш І. [15], Дзецько Я. та Мельничук Г. [16], Негай В. і Гнедіна К. [17].

Ми приєднуємося до тих фахівців, які досліджують податкові ризики з позиції всіх суб'єктів податкових відносин. Зокрема, О. Десятьок визначає податковий ризик як можливість виникнення негативних економічних наслідків через неефективність побудови і функціонування податкового механізму, тактики та стратегії податкової діяльності і вчинення правопорушень у сфері оподаткування [1, с.356]. Лаконічними і доволі вдалимими, на нашу думку, є визначення податкових ризиків Н. Левченко та А. Песеукової як сукупності можливих загроз для всіх суб'єктів податкових правовідносин [4, с.220], а також Т. Циркунової і М. Мігунової як загрози для суб'єкта податкових відносин понести фінансові чи інші втрати, пов'язані з процесом оподаткування [7, с. 49].

Податковий ризик одночасно виступає об'єктивним та суб'єктивним явищем. Об'єктивність податкового ризику полягає у тому, що він існує в силу об'єктивних, притаманних економіці, категорій конфліктності, невизначеності, відсутності повної інформації на момент прийняття управлінського рішення. Суб'єктивність податкового ризику зумовлюється тим, що в економічних у цілому та податкових відносинах зокрема задіяні реальні люди (держслужбовці, бізнесмени, управлінські команди, населення тощо) зі своїм досвідом, менталітетом, психологією, інтересами, поведінкою, мірою схильності до ризику.

Об'єктивність та суб'єктивність податкових ризиків обумовлюють масштаб відповідних наслідків. Наслідки виникнення податкових ризиків можуть означати не лише прямі фінансові втрати, тобто ненадходження податкових платежів до бюджету або зменшення (втрати) прибутку (доходу) платників податків, а й непрямих – наприклад, зрив податкової реформи, посилення соціальної напруги, погіршення інвестиційного клімату, ухилення від оподаткування, втрачена вигода тощо. Як прямі фінансові втрати, так й інші втрати в кінцевому рахунку становлять загрозу фінансовій безпеці суб'єкта податкових відносин, оскільки відбиваються на конкретних фінансових показниках зокрема та його фінансовому стані у цілому.

Враховуючи здобутки попередніх досліджень, а також авторську позицію, визначимо податковий ризик як ймовірну загрозу для суб'єкта податкових відносин, яка виникає в умовах невизначеності та конфліктності процесу оподаткування і супроводжується небезпекою прямих та непрямих фінансових втрат та/або невикористаних можливостей.

Податковому ризику, як і будь-якому ризику, притаманні відповідні елементи, зокрема суб'єкт, об'єкт та джерело. Під суб'єктом ризику розуміють того, хто приймає рішення про вибір тієї чи іншої альтернативи діяльності та забезпечує її реалізацію. Під об'єктом ризику розуміють ресурс, який може змінитись у випадку виникнення ризикової ситуації (податкові надходження до бюджету, прибутки (доходи) платників податків тощо). Під джерелом ризику розуміють явища чи процеси, які виникають в умовах невизначеності та конфліктності.

Суб'єктами податкового ризику виступають держава (в особі посадових осіб та/або колективів компетентних державних органів) та платники податків (в особі окремих фізичних осіб, посадових осіб або колективів юридичних осіб). Об'єктами податкового ризику є податкові доходи бюджету та прибутки (доходи) платників податків. Джерелом податкового ризику, з одного боку, є діяльність платників податків, пов'язана з визначенням та погашенням податкових зобов'язань, з іншого боку – діяльність державних органів в процесі формування та реалізації податкової політики.

Класифікація податкових ризиків залежить від причин їх виникнення:

- податковий ризик економічної кризи;
- податковий ризик політичної нестабільності;
- податковий ризик інфляції;
- податковий ризик ринкової кон'юнктури;
- податковий ризик зміни правової бази;

- податковий ризик порушення податкового законодавства;
- податковий ризик адміністрування податків;
- податковий ризик форс-мажорних обставин тощо.

Зважаючи на його суб'єктний склад, податковий ризик необхідно розглядати з різних позицій: з боку держави (в особі компетентних державних органів) та з боку платників податків.

Податковий ризик держави (фіскальний податковий ризик) – це ймовірна загроза невиконання бюджетних завдань податкових надходжень та втрачених фіскальних можливостей, яка виникає в умовах невизначеності та конфліктності процесу оподаткування.

Податковий ризик платника податків – це ймовірна загроза збитків та втрачених можливостей, яка виникає в умовах невизначеності та конфліктності процесу оподаткування.

Узагальнююча вартісна оцінка наслідків податкових ризиків визначається фінансовими втратами від настання ризикової ситуації, тобто відхиленням фактичного фінансового результату від запланованого. З точки зору держави таке відхилення означає втрати податкових доходів від податкових ризиків, з точки зору платника – збитки від податкових ризиків.

$$\text{ВБпр} = \text{ПДпл} - \text{ПДф}, \quad (1);$$

де ВБпр – втрати податкових доходів бюджету від податкових ризиків,
ПДпл – планові показники податкових доходів бюджету,
ПДф – фактичні показники податкових доходів бюджету.

$$\text{ЗПр} = \text{П (Д)о} - \text{П (Д)ф}, \quad (2);$$

де ЗПр – збитки від податкових ризиків,
П(Д)о – очікуваний прибуток (дохід) платника податків,
П(Д)ф – фактичний прибуток (дохід) платника податків.

Зважаючи на складну природу податкового ризику, його доцільно розглядати в економічному та юридичному аспекті. Це зумовлено природою оподаткування, яке є одночасно економічним та правовим явищем. Якщо в економічному аспекті податковий ризик розглядається як небезпека фінансових втрат, то в юридичному аспекті – як небезпека порушення податкового законодавства.

Зважаючи на його суб'єктний склад, ризик порушення податкового законодавства може розглядатись з двох позицій:

- ризик порушення податкового законодавства платниками податків;
- ризик порушення податкового законодавства посадовими особами компетентних державних органів.

Ризик порушення податкового законодавства платниками податків характеризується ймовірністю навмисного чи ненавмисного порушення ними чинного законодавства, у результаті чого можливі втрати податкових надходжень до бюджету.

Ризик порушення податкового законодавства державними службовцями характеризується ймовірністю навмисного чи ненавмисного порушення ними чинного законодавства, зокрема корупційних дій, у результаті чого можливі втрати податкових надходжень до бюджету або нанесення збитків платникам податків.

Ефективний менеджмент податкових ризиків потребує формування єдиної електронної бази податкових порушень та узагальнених критеріїв наявності таких порушень, постійну систематизацію недоліків податкового законодавства та схем ухилення від сплати податків. Це потребує створення відповідної системи управління податковими ризиками.

Управління податковими ризиками детально досліджувала у своїх працях О. Десятнюк. Вона вказувала, що управління податковими ризиками як система передбачає здійснення багатьох процесів і дій, які являють собою елементи такої системи. До них належить:

- визначення ризику;
- аналіз, оцінка і опис ризику;
- методи мінімізації ризику;
- моніторинг заходів попередження і протидії ризикам [1, с.358].

В цілому підтримуючи позицію дослідниці, представляємо авторське бачення даного питання. На нашу думку, управління податковими ризиками (або податковий ризик-менеджмент) – це організована діяльність щодо ідентифікації ймовірних загроз, які виникають в процесі оподаткування, їх аналіз та вживання заходів щодо їх нейтралізації. Під системою управління податковими ризиками ми розуміємо сукупність взаємозалежних елементів, пов'язаних між собою відповідними структурно-функціональними зв'язками, які функціонують як єдине ціле з метою ідентифікації, оцінювання та нейтралізації податкових ризиків.

На сьогодні в Україні практично відсутня система управління податковими ризиками. Як на макро-, так і на мікрорівні функціонують її окремі елементи, що негативно впливає на стан фінансової безпеки як держави, так і окремих платників податків. Платники податків насамперед працюють із ризиком несвоєчасного та/або неповного погашення податкових зобов'язань в процесі дотримання платіжної дисципліни. На державному рівні податкові ризики опрацьовуються в ході формування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків [18] та в процесі забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ [19].

Зокрема, відповідно до вимог статті 77 Податкового кодексу України, до плану-графіка проведення документальних планових перевірок відбираються платники податків, які мають ризик щодо несплати податків та зборів, невиконання іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи. Періодичність проведення документальних планових перевірок платників податків визначається залежно від ступеня ризику в діяльності таких платників податків, який поділяється на високий, середній та незначний [8]. Наказом Міністерства фінансів України від 2.06.2015 р. № 524 зокрема встановлено детальні критерії високого, середнього та незначного ступеня податкових ризиків у діяльності платників податків – юридичних та фізичних (самозайнятих) осіб.

Щодо забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ, Наказом ДФС України від 28.07.2015 р. № 543 затверджено рекомендований порядок взаємодії підрозділів ДФС при комплексному відпрацюванні податкових ризиків з податку на додану вартість, зокрема з метою нівелювання податкових ризиків у діяльності сумлінних платників податків та вжиття профілактичних заходів щодо запобігання вчиненню правопорушень.

Цього явно недостатньо для ефективного управління податковими ризиками у вітчизняних реаліях. Сучасна система управління податковими ризиками в Україні має передбачати такі ключові елементи:

- 1) організація діяльності щодо управління податковими ризиками;
- 2) ідентифікація та оцінка податкових ризиків;
- 3) визначення чинників, які зумовлюють податкові ризики;
- 4) встановлення гранично допустимого рівня податкових ризиків;
- 5) прогнозування можливих фінансових втрат від податкових ризиків;
- 6) вибір і застосування дієвих методів нейтралізації податкових ризиків.

Серед найбільш дієвих методів нейтралізації податкових ризиків доцільно виділити наступні:

- уникнення – ухилення від операції, пов'язаної з ризиком;
- передача ризику – передача відповідальності у разі виникнення податкового ризику іншому суб'єкту, змінюючи умови проведення операції;
- попередження – зниження ймовірності й обсягів можливих втрат, пов'язаних з податковим ризиком;
- диверсифікація – розподіл податкових ризиків за кількома напрямками діяльності;
- страхування податкових ризиків.

Застосування сучасного системного підходу до управління податковими ризиками дозволить як державним компетентним органам, зокрема Державній фіскальній службі України, так і платникам податків, ефективно протистояти ризикам в процесі оподаткування.

Висновки та перспективи подальших розвідок. В сучасних українських реаліях ефективно управління податковими ризиками стає надзвичайно актуальним, оскільки нівелює

загрози фінансовій безпеці держави в аспекті наповнення державної скарбниці та платників податків в аспекті платоспроможності та фінансової стійкості. Ризикове українське соціально-економічне та правове середовище, зумовлене перманентними соціально-економічними кризами, політичною нестабільністю та військовим протистоянням, є джерелом істотної кількості масштабних податкових ризиків, які не тільки загрожують нормальному веденню фінансово-господарської діяльності юридичних та фізичних осіб, а й ставлять під загрозу можливість виконання державою її функцій через брак відповідного фінансового забезпечення. Відповідно управління податковими ризиками все більше привертає до себе увагу науковців і практиків як елемент фінансової безпеки як на макро-, так і мікрорівні.

Податкові ризики стають новітньою парадигмою розбудови податкової системи України та модернізації процесу оподаткування. Податкова ризикологія має стати науковою основою модернізації системи фінансової безпеки в сфері оподаткування. Зважаючи на зазначене, постає потреба у подальших дослідженнях податкових ризиків та системи управління ними, зокрема щодо вдосконалення методів ідентифікації, оцінювання та нейтралізації податкових ризиків. Подальших досліджень потребує також позитивний досвід європейського податкового ризик-менеджменту в аспекті можливості його використання в Україні.

Список використаних джерел:

1. Десятнюк О. М. Управління податковими ризиками – нова парадигма розбудови податкової системи України / О. М. Десятнюк // Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2007. – № 606. – С. 355–362.
2. Десятнюк О.М. Упорядкованість роботи з податковими ризиками в процесі адміністрування податків / О. М. Десятнюк // Галицький економічний вісник. – 2009. – №1(22). – С.109-117.
3. Лебедзевич Я.В. Основні методи аналізу податкових ризиків в процесі прийняття управлінських рішень / Я.В. Лебедзевич, Т.С. Кузьмінська // Вісник ЖДТУ. – 2013. – № 2 (64). – С. 252–260.
4. Левченко Н.М. Систематизація методологічних основ моніторингу податкових ризиків в системі податкового ризик-менеджменту / Н. М. Левченко, А.В.Песеукова // Сталій розвиток економіки. – 2015. – № 4 (29). – С.219–226.
5. Романенко В. В. Європейський досвід управління ризиками в оподаткуванні / В.В.Романенко // Науковий вісник НУДПСУ. – № 1(64). – 2014. – С. 253–257.
6. Фещенко Л. В. Управління ризиками в системі оподаткування України / Л.В. Фещенко, І.В. Кедрич // Вісник НТУ „ХПІ”. – 2015. – № 61 (1170). – С.83–87.
7. Циркунова Т. Налоговые риски: сущность и классификация / Т. Циркунова, М. Мигунова // Финансы и кредит. – 2005. – № 33. – С.48–53.
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>
9. Про затвердження Методичних рекомендацій з організації кабінетного аудиту (для юридичних осіб): Наказ ДПА України від 25.11.2002 р. № 567 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розподілу платників податків по категоріях уваги: Наказ ДПА України від 30.06.2006 р. № 373 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
11. Про затвердження Методичних рекомендацій з організації проведення перевірок підприємств, що входять до складу фінансово-промислових груп, інших об'єднань і великих платників податків: Наказ ДПА України від 16.07.2007 р. № 432 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
12. Гранатуров В. М. Податковий ризик держави: визначення та класифікація / В. М.Гранатуров, І. Б. Ясенова // Фінанси України. – 2007. – № 10. – С. 87–95.
13. Захожай В. Б. Податкові ризики в системі державного управління / В. Б. Захожай, О. М. Первалова // Наукові записки. Серія “Економіка”. – 2009. – Випуск 11. – С.32–39.
14. Кміть В.М. Управління податковим ризиком як передумова економічної стабільності держави / В.М. Кміть // Наукові записки. Серія “Економіка”. – 2008. – Випуск 10. – С.99–105.
15. Вовчак О. Д. Податкові ризики в системі управління економічною безпекою підприємницьких структур України / О. Д. Вовчак, І. Г. Кемеш // Фінанси України. – 2008. – № 11. – С. 41–46.
16. Дзецько Я.Ю. Податкові ризики та їх вплив на стан економічної безпеки підприємства / Я.Ю. Дзецько, Г.С. Мельничук // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Випуск 15. – С. 206–210.
17. Нехай В.А. Податкові ризики: зміст та методи зниження / В.А. Нехай, К.В. Гнедіна // Науковий вісник Полісся. – 2015. – № 2 (2). – С.132–138.
18. Про затвердження Порядку формування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків: Наказ Міністерства фінансів України 2.06.2015 р. № 524 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

19. Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ: Наказ ДФС України 28.07.2015 р. № 543 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

References:

1. Desyatnyuk, O. M. (2007). Upravlinnya podatkovymy ryzykamy – nova paradyhma rozbudovy podatkovoyi systemy Ukrainy. Visn. nats. un-tu «Lvivska politehnika». Seriya: Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku (Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Development and Development Issues), 606, 355–362 (in Ukr.)
2. Desyatnyuk, O.M. (2009). Uporyadkovanist roboty z podatkovymy ryzykamy v protsesi administruvannya podatkov. Halyts'kyu ekonomichnyy visnyk (The Galician Economic Journal), 1(22), 109-117 (in Ukr.)
3. Lebedzevych, Ya.V., & Kuzminska, T.S. (2013). Osnovni metody analizu podatkovykh ryzykiv v protsesi pryynatya upravlynskykh rishen. Visnyk ZhDTU (The Journal of ZhDTU), 2 (64), 252–260 (in Ukr.)
4. Levchenko, N.M., & Peseukova, A.V. (2015). Systematyzatsiya metodolohichnykh osnov monitorynhu podatkovykh ryzykiv v systemi podatkovoho ryzyk-menedzhmentu. Stalyy rozvytok ekonomiky (Sustainable development of economy), 4 (29), 219–226 (in Ukr.)
5. Romanenko, V. V. (2014). Yevropejskyj dosvid upravlinnya ryzykamy v opodatkuvani. Naukovyj visnyk NUDPSU (Scientific Herald of NUSTSU), 1(64), 253–257 (in Ukr.)
6. Feshchenko, L. V., & Kedrych L.V. (2015). Upravlinnya ryzykamy v systemi opodatkuvaniya Ukrainy. Visnyk NTU „KhPI” (Bulletin of NTU "KhPI"), 61 (1170), 83–87 (in Ukr.)
7. Tsykunova, T., & Myhunova, M. (2005). Nalohovye rysky: sushchnost y klasyfykatsyya. Fynansy y kredyt (Finance and credit), 33, 48–53 (in Russ.)
8. Tax Code of Ukraine (2010). Retrieved from: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (in Ukr.)
9. State Tax Administration of Ukraine (2002). On approval of methodical recommendations on the organization of a cabin audit (for legal entities) of 25.11.2002 N 567. Retrieved from: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (in Ukr.)
10. State Tax Administration of Ukraine (2006). On approval of methodical recommendations on the procedure for the distribution of taxpayers by category of attention of 30.06.2006 N 373. Retrieved from: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (in Ukr.)
11. State Tax Administration of Ukraine (2007). On approval of methodical recommendations on the organization of inspections of enterprises included in financial and industrial groups, other associations and large taxpayers of 16.07.2007 N 432. Retrieved from: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (in Ukr.)
12. Hranaturov, V. M., & Yasenova, I. B. (2007). Podatkovy ryzyk derzhavy: vyznachennya ta klasyfikatsiya. Finansy Ukrainy (Finance of Ukraine), 10, 87–95 (in Ukr.)
13. Zakhzhay, V. B., & Perevalova, O. M. (2009). Podatkovi ryzyky v systemi derzhavnoho upravlinnya. Naukovi zapysky. Seriya “Ekonomika”(Scientific papers. Economics), Vypusk 11, 32–39 (in Ukr.)
14. Kmit, V.M. (2008). Upravlinnya podatkovym ryzykom yak peredumova ekonomichnoyi stabil'nosti derzhavy. Naukovi zapysky Seriya “Ekonomika”(Scientific papers. Economics), Vypusk 10, 99–105 (in Ukr.)
15. Vovchak, O. D., & Kemenyash I. H. (2008). Podatkovi ryzyky v systemi upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryyemnyts'kykh struktur Ukrainy. Finansy Ukrainy (Finance of Ukraine), 11, 41–46 (in Ukr.)
16. Dzechko, Ya.Yu., & Melnychuk, G.S. (2017). Podatkovi ryzyky ta yix vplyv na stan ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva. Globalni ta nacionalni problemy ekonomiky (Global and national problems of economics), Vypusk 15, 206–210 (in Ukr.)
17. Nekhay, V.A., & Hnedina, K.V. (2015). Podatkovi ryzyky: zmist ta metody znyzhennya. Naukovyy visnyk Polissya (Scientific bulletin of Polissia), 2 (2), 132–138 (in Ukr.)
18. Ministry of Finance of Ukraine (2015). On approval of the procedure for the establishment of a plan-schedule for documentary planned inspections of taxpayers of 2.06.2015 N 524. Retrieved from: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (in Ukr.)
19. State Fiscal Service of Ukraine (2015). On ensuring the comprehensive control of tax risks with VAT of 28.07.2015 N 543. Retrieved from: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (in Ukr.).

VORONKOVA Olena Mykolaivna,

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Department of financial markets,
University of State Fiscal Service of Ukraine,
Irpın, Ukraine
Voronkova303@gmail.com

TAX RISKS MANAGEMENT IN THE MODERN SYSTEM OF FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE

Abstract.

Introduction. *Permanent reformation of Ukrainian tax system, which is carried out under crisis conditions of economic and social instability, political confrontation and military conflict, leads to the tax*

risks increase. The significance of tax risks impact on the financial security of both the state and taxpayers necessitates the modernization of the system for their identification, evaluation and neutralization. It caused the relevance of further investigation of tax risk management issues.

Purpose. *The research aims at the modernization of the conceptual foundations of tax risks management in the modern system of financial security of Ukraine.*

Methods. *Method of theoretical analyses is used.*

Results. *The theoretical basis of tax risks management and normative and methodical support for the implementation of its separate components in Ukraine are considered. The issues of tax risk and its main elements have been further developed. The classification of tax risks has been modernized. The conceptual foundations of tax risks management have been updated in the aspect of providing financial security at the macro and micro levels. The author's approach to the cost estimation of the consequences of tax risks and author's vision of the modern system of tax risks management are proposed. The most effective methods for neutralization of tax risks in modern conditions are determined.*

Originality. *Conceptual basis of tax risks management have been modernized in terms of financial security of Ukraine at the macro and micro level. There were developed issues of tax risk and its components including subject, object and source. Depending on subjective composition object and source of tax risks have been clarified. Depending on the reasons of tax risks their classification has been updated. The cost estimation of the tax risks consequences for both the state treasury and taxpayers has been proposed. Key elements of the modern system of the tax risks management in Ukraine have been defined.*

Conclusion. *The risky social, economic and legal environment in Ukraine caused by permanent social and economic crises, political instability and military confrontation is the source of a significant number of large-scale tax risks that threaten the normal financial and economic activity of both the entities and individuals, but also threaten the performance of the state functions due to the lack of proper financial support. Therefore, tax risks become the newest paradigm for building Ukrainian tax system and modernization of the taxation process. Research of tax risks must become the scientific basis for modernization of the financial security system in the field of taxation. In this aspect there will be a need for further research of tax risks and their management system in order to improve the methods for identification, estimation and neutralization of tax risks. Positive experience of European tax risk management also must be researched in terms of its possible use in Ukraine.*

Keywords: *tax risk; management of tax risks; tax risks management; financial security; system; threat; identification; estimation; neutralization.*

*Одержано редакцією: 01.10.2018
Прийнято до публікації: 22.10.2018*

УДК 351.72

DOI: 10.31651/2076-5843-2018-3-18-27

ЗАЧОСОВА Наталія Володимирівна,
д.е.н., доцент, професор кафедри
менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8469-3681
natazachosova@gmail.com

ДУДАК Олена Василівна,
магістрант, старший лаборант кафедри
менеджменту та економічної безпеки
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: 0000-0003-1480-7385
lenadudak1995@gmail.com

КУРЧЕНКО Олександра Дмитрівна,
студент, лаборант науково-дослідної частини,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID 0000-0002-0059-2320
alexandrakurchenko24@gmail.com

ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА НАПРЯМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ У СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті досліджено особливості фінансової безпеки підприємства. Систематизовано та піддано критичному огляду класичні підходи до конкретизації поняття «фінансова безпека підприємства» та запропоновано його авторську дефініцію; визначено інструменти зміцнення фінансової безпеки підприємства; запропоновано метод оптимізації фінансової безпеки підприємства та основи його оцінювання.

Ключові слова: фінансова безпека, фінансовий стан, фінансова безпека держави фінансова діяльність, фінансова стратегія, загрози, ризики, фінансові інструменти, державне регулювання.

Постановка проблеми. В умовах постійної трансформації глобальної економіки, жодна країна світу не має змоги ефективно здійснювати свою зовнішню та внутрішню політику, забезпечувати успіх реалізації соціально-економічних державних програм без сприяння кореляції векторів фінансово-економічної політики з національними економічними інтересами. Одним із таких інтересів у період економічної нестабільності та наявності деструктивних процесів у фінансових системах навіть високо розвинутих держав є забезпечення фінансової безпеки на макрорівні.

Проблеми забезпечення фінансової безпеки держави та підтримка високого функціонального рівня усіх її складових є досить актуальним завданням національного значення. Ця обставина пояснюється жагою України отримати конкурентні переваги на європейських ринках капіталу, досягти високого рівня інвестиційної привабливості та простоти ведення бізнесу для зовнішніх інвесторів, стабілізувати внутрішні ринки фінансових продуктів і послуг та відновити довіру населення до фінансової системи та її професійних учасників, що є запорукою благополуччя країни та її жителів в умовах еволюції трансформаційної економіки.

Однією зі структурних складових системи фінансової безпеки держави вважається фінансова безпека суб'єктів господарювання, діяльність яких є базисом для розвитку економіки будь-якої країни в усі часи та за будь-яких економічних систем. Актуальною

проблемою для вирішення у науковій та прикладній площинах з огляду на вітчизняні економічні реалії залишається досягнення фінансової безпеки підприємств, оскільки їх сталий розвиток ґрунтується на стійкості їх фінансового стану, розміру результатів фінансової діяльності. Фінансова безпека держави у значній мірі залежить від рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Таким чином, для ефективного регулювання стану фінансової безпеки на макрорівні регуляторам належить мати чітке уявлення про те, що саме належить розуміти під фінансовою безпекою суб'єкта господарської діяльності, як одного із елементів фінансового нагляду і державного моніторингу.

Проблеми фінансової безпеки підприємств є пріоритетними для вирішення на сучасному етапі розвитку теорії і практики державного фінансового регулювання. Актуальною проблемою модернізаційного розвитку економіки країни є формування методики оцінки рівня фінансової безпеки організацій, що дозволяє на базі розширеного відтворювального процесу виділити об'єктивні чинники і критерії зростання дохідних джерел і валового внутрішнього продукту. Процес консолідації фінансового капіталу на основі застосування відтворювальних інструментів, які необхідні для росту доходів підприємств і державного бюджету, обумовлюють необхідність дослідження факторів, що визначають можливості підвищення фінансової безпеки підприємств.

Нині економічна ситуація в країні характеризується фінансовою нестійкістю функціонування суб'єктів господарювання, невисоким рівнем рентабельності оборотних активів, браком фінансових ресурсів, великою часткою збиткових підприємств, які в комплексі є причиною зниження фінансової безпеки країни в цілому.

Сформована тенденція визначається низьким рівнем рентабельності, високим ступенем зносу основних фондів, недостатньою кількістю та якістю вітчизняних інноваційних розробок, нераціональним використанням ресурсів, зниженням частки виробництва конкурентної продукції, наявністю тіньового сектора економіки і прискоренням темпів інфляції. Зростання ролі міжнародної конкуренції визначає нові вимоги до якості товарів, викликано необхідністю розширення їх пропозиції та асортименту, що має забезпечити постійне надходження фінансових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток сучасного безпекознавства зробили такі вчені, як Бланк І. О. [1], Горячева К. С. [2], Пономаренко О. Е. [3], Журавка О. С. [4], Мунтіян В. І. [5], Бердар М. [6], Кракос Ю. Б. [7], Папехин Р. С. [8], Гукова А. В. [9], Кириченко О. А. [10], Куцик В. І. [11], Лаврова Ю. В. [12], Кудрицька Ж. В. [13], Чібісова І. В. [14], Козак Л. С. [15], Сорокіна О. М. [16] та інші. Однак питання змістової сутності поняття фінансової безпеки залишаються актуальними в зв'язку з модернізацією та постійним удосконаленням теоретико-методологічних підходів до формування системи економічної безпеки на мікро та макрорівнях і ефективного управління нею.

Мета та завдання дослідження. Метою пропонованого науковому загалу дослідження є конкретизація поняття фінансової безпеки підприємства як складової категорійного апарату регулювання фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на велику кількість досліджень теоретичних і практичних аспектів забезпечення фінансової безпеки у науковій та прикладній площинах, окремі теоретичні засади концепції регулювання фінансової безпеки мають дискусійний характер. Поняття фінансової безпеки було вперше вжито в 90-х роках 20 століття, і під ним фахівці розуміли процес забезпечення умов збереження комерційної таємниці та інших виробничих і технологічних секретів підприємств. Сучасні нестабільні політичні та економічні умови розвитку України викликали необхідність розглянути ширше проблему формування системи фінансової безпеки. З огляду на це, систематизуємо існуючі підходи до тлумачення поняття фінансової безпеки підприємства (рис. 1).

Підходи до трактування поняття	Науковці, що досліджували поняття	Суть визначення
Загрозо орієнтований	Бланк І.А. [1] Горячевська К.С. [2] Пономаренко О.Е. [3]	Фінансова безпека – це фінансовий стан, що забезпечує стабільну захищеність пріоритетних збалансованих фінансових інтересів підприємства від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього середовища, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови для фінансової підтримки стійкого зростання підприємства в поточному і перспективному періодах
Результативний	Журавка О.С. [4] Мунтян В.І. [5] Бердар М. [6]	Фінансова безпека – це здатність суб'єкта підприємництва здійснювати свою господарську, зокрема фінансову, діяльність ефективно і стабільно, використовуючи сукупність взаємопов'язаних заходів фінансового характеру, що мають оптимізувати використання фінансових ресурсів підприємства
Стратегічний	Кракос Ю.Б., Разгон Р.О. [7] Папехін Р.С. [8] Гукова А.В., Анікіна І.Д. [9]	Суть фінансової безпеки полягає у здатності підприємства самостійно розробляти і реалізувати фінансову стратегію відповідно до цілей корпоративної стратегії, в умовах невизначеного і конкурентного середовища
Ризиковий	Кириченко О., Кудря І. [10] Куцик В.І., Бартиш А.І. [11]	Фінансову безпеку підприємства визначають як діяльність з управління ризиками та захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз з метою забезпечення його стабільного розвитку та зростання обсягу власного капіталу в поточній і стратегічній перспективах
Збалансований	Лаврова Ю.В. [12] Кудрицька Ж.В. [13]	Фінансова безпека підприємства є системою, що забезпечує стабільність важливих фінансових пропорцій розвитку підприємства, які формують захищеність його фінансових інтересів у балансі з фінансовими інтересами його економічних агентів
Структурний	Чібісова І.В. [14] Козак Л.С. [15]	Фінансова безпека підприємства - це складова його економічної безпеки, яка полягає у наявності такого його фінансового стану, який характеризується: збалансованістю і якістю фінансових інструментів, технологій і послуг; стійкістю до загроз
Видовий	Сорокіна О.М. [16]	Фінансова безпека підприємства визначається як специфічний вид економічних відносин, які виникають між підприємством і суб'єктами його зовнішнього оточення щодо забезпечення оптимального фінансового стану, в якому має перебувати підприємство для реалізації своєї стратегії, та який характеризується здатністю підприємства протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам

Рис. 1. Систематизація підходів до трактування поняття фінансової безпеки підприємства
Виконано на основі джерел: [1-16].

Дозволимо собі підняти деякі дискусійні питання, що спровоковані аналізом наведених дефініцій. Так, у своїй версії визначення фінансової безпеки Бланк І. А. не дає жодної вказівки на те, які саме фінансові інтереси підприємства належить віднести до категорії пріоритетних і з яким об'єктом їх варто балансувати? Горячевська К. С. навпаки, надто деталізує власну дефініцію, що робить її надміру об'ємною і складною для розуміння тими, хто займається проблемами забезпечення фінансової безпеки не у науковій площині, а на прикладному рівні. На нашу думку, науковцям варто прагнути до лаконічності та виділення основних змістових характеристик під час визначення досліджуваних понять [1, 2].

Проаналізувавши визначення Бланка І. А. [1], Горячевської К. С. [2] та Пономаренка О. Е. [3], доходимо висновку, що науковці справедливо характеризують поняття фінансової безпеки підприємства, але ототожнення її з їх фінансовим станом є некоректним, оскільки фінансова безпека насамперед – це здатність підприємства протистояти негативному фінансовому впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, а фінансовий стан підприємства – це результат його функціонування, виражений обсягом матеріальних і фінансових активів.

Журавка О. С. у своєму трактуванні фінансової безпеки згадує тільки фінансовий бік діяльності підприємства. Доцільно інтегрувати в її авторський підхід і економічну складову, тому що стану фінансової безпеки суб'єкта господарювання загрожують і види ризиків, які мають економічну природу проходження [4].

Науковий підхід Мунтіяна В. І. до визначення фінансової безпеки є дещо звуженим, оскільки в його основу покладено концепцію ефективності процесу використання корпоративних ресурсів. Однак підприємство може перебувати у стані фінансової безпеки і без ефективного використання ресурсів, наприклад, у випадку існування природної монополії або за умови державної підтримки його діяльності [5].

Бердар М. досить точно розкрив сутність фінансової безпеки, зазначивши всі її важливі характеристики для забезпечення стабільного стану підприємства на ринку. Можемо лише додати, що до позитивних результатів функціонування на підприємстві комплексної системи фінансової безпеки можна долучити здатність топ-менеджменту самостійно розробляти й реалізовувати безпеку орієнтовану стратегію фінансового розвитку суб'єкта господарської діяльності [6].

Проаналізувавши визначення, запропоновані Журавкою О. С. [4], Мунтіяном В. І. [5] та Бердаром М. [6] можемо зазначити, що ця група вчених конкретизує фінансову безпеку підприємства як здатність суб'єкта господарювання ефективно провадити свою фінансово-господарську діяльність.

Кракос Ю. Б., Разгон Р. О. розуміють фінансову безпеку у прив'язці до цілей корпоративної стратегії, але, на нашу думку, фінансову безпеку необхідно досліджувати в контексті цілей окремо корпоративної, ділової, функціональної й операційної стратегій розвитку підприємства [7].

Отже, Кракос Ю. Б. та Разгон Р. О. [7], Папехін Р. С. [8], Гукова А. В. та Анікіна І. Д. [9] вважають, що сутність фінансової безпеки підприємства полягає у його спроможності самостійно розробляти і реалізовувати фінансову стратегію господарської діяльності відповідно до мети загальної корпоративної стратегії.

На думку Кириченка О. А., Кудрі І. В., Куцика В. І. та Бартиша А. І. фінансова безпека підприємства – це його діяльність з управління ризиками. На противагу цій дефініції можемо зазначити, що фінансова безпека - це не тільки діяльність із управління ризиками (зокрема, фінансовими) та захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, а і його здатність підприємства ефективно провадити свою господарську, у першу чергу і фінансову, діяльність [10, 11].

Фінансову безпеку як систему, що забезпечує стабільність дотримання важливих фінансових пропорцій розвитку підприємства або його збалансований фінансово-господарський стан, визначають у своїх працях Лаврова Ю. В. та Кудрицька Ж. В. Однак Лаврова Ю. В. досліджує фінансову безпеку тільки з боку фінансової стабільності забезпечення всіх фінансових інтересів суб'єкта господарювання, але на нашу думку, фінансова безпека – це результат і фінансової, й економічної діяльності. Також науковець не зазначає, що фінансова безпека підприємства – це процес забезпечення допустимого рівня ризиків внутрішнього і зовнішнього середовища та нівелювання їх впливу на підприємство. Кудрицька Ж. В. у власній дефініції лишає поза увагою той факт, що фінансова безпека – це здатність підприємства самостійно розробляти і проводити стратегію своєї фінансової діяльності [12, 13].

Науковий підхід Чібісової І. В. та Козак Л. С. є найбільш розповсюдженим щодо трактування поняття фінансової безпеки і його суть полягає у тому, що фінансова безпека

розуміється як складова системи економічної безпеки підприємства. Однак, таку дефініцію варто було б розширити зазначенням того факту, що фінансова безпека – це не тільки збалансований стан фінансів, достатній рівень ліквідності активів і наявності необхідних фінансових резервів, а й стійкість до негативних впливів внутрішнього та зовнішнього середовища та здатність підприємства самостійно розробляти і проводити стратегію щодо провадження його власної фінансової діяльності у перспективі [14,15].

Цікавий підхід до трактування сутності фінансової безпеки пропонує Сорокіна О. М., на думку якої фінансова безпека підприємства визначається як специфічний вид економічних відносин. Оскільки така авторська позиція суттєво відрізняється від класичних визначень досліджуваного поняття, пропонуємо його вважати нетрадиційним підходом до розуміння наукової категорії фінансової безпеки підприємства [16].

Систематизувавши підходи до трактування фінансової безпеки на макрорівні, запропонуємо власне визначення цього поняття як стійкого стану фінансової системи, функціонування якої спрямоване на створення протягом довгострокового періоду оптимальних умов для ефективної діяльності підприємств і організацій різних форм власності, захисту вітчизняних товаровиробників і внутрішнього ринку, забезпечення розширеного відтворення. Товаровиробники за підтримки держави повинні здійснювати максимальну концентрацію фінансових ресурсів, розробку і впровадження високопродуктивних інновацій, раціонально використовувати людський й інтелектуальний капітал, ефективно розподіляти фінансові ресурси, виробляти конкурентоспроможну продукцію, забезпечувати якісними послугами, які користуються попитом не тільки в Україні, але і за її межами. Промислові підприємства в процесі випуску товарів споживають природні ресурси (землю, воду, здійснюють забруднення навколишнього середовища), тому вони повинні за рахунок доходів від виробництва компенсувати ці витрати державі. Але це неможливо, тому що їх фінансова безпека перебуває на низькому рівні.

Для забезпечення власної фінансової безпеки підприємства повинні розвиватися, створюючи нові робочі місця, здійснюючи диверсифікацію фінансової і виробничої діяльності, що сприяють зростанню прибутку, і, отже, ведуть до збільшення фіскального ефекту для консолідованого бюджету країни, посилюючи бюджетну і податкову складові системи фінансової безпеки держави.

Процес управління фінансовою стійкістю підприємства реалізується протягом всієї його фінансової діяльності і, в першу чергу, при плануванні майбутніх грошових надходжень і витрат. Дотримання балансу між надходженнями і відтоком грошових коштів, із забезпеченням достатнього запасу стійкості, може дозволити підприємству перебувати у відносній фінансовій безпеці у площині виконання своїх фінансових зобов'язань перед усіма категоріями стейкхолдерів.

Фінансова безпека підприємства є важливим елементом поступального фінансового розвитку держави. Формування раціональної системи фінансової безпеки підприємств усіх форм власності і видів економічної діяльності є основою уповільнення впливу на них інфляційних процесів, каталізатором підвищення рівня добробуту населення країни, зростання конкурентоспроможності вітчизняної економіки, збільшення частки українських товарів на вітчизняному та світовому ринках, стабілізація стану фінансового ринку, тощо.

На основі систематизації вітчизняного і зарубіжного досвіду виявлено комплекс першочергових, характерних для підприємств всіх галузей економіки фінансових інструментів, які містять у собі такі групи, як економічні, ресурсозберігаючі, соціальні, фінансові, організаційно-економічні, кадрові, виробничі та інноваційні інструменти. Саме вони у перспективі можуть бути використані на державному рівні для стабілізації стану фінансової безпеки держави.

У складі виробничих механізмів Можуть бути представлені: модернізація основних фондів і засобів виробництва, що передбачає поступову (відповідно до фінансових можливостей) зміну діючого обладнання на більш продуктивне, що дозволяє випускати якісну продукцію за меншої кількості фінансових витрат і, відповідно, мати більш високі

результативні фінансові показники; збільшення кількості робочих місць у сегментах випуску інноваційної продукції; підвищення рівня кваліфікації працівників тощо. На державному рівні належить збільшена кількість регулятивних заходів для контролю цих процесів.

Організаційно-економічні інструменти повинні містити:

- державне стимулювання безперервного пошуку і розширення фінансово доцільних сфер ведення бізнесу;
- державний контроль раціонального витрачання фінансових ресурсів на реалізацію стратегічних цілей і забезпечення поточної фінансово-господарської діяльності;
- систематичний державний моніторинг і аналіз фінансових потоків за джерелами надходження та зниження кількості операцій внаслідок яких відбувається неефективне витрачання фінансових ресурсів;
- стимулювання до використання можливостей максимізації фінансового результату в рамках основного виду діяльності та супутніх виробництв, а також розширення використання перспективних інноваційних фінансових продуктів і послуг;
- державне сприяння підвищення рівня інтелектуального потенціалу працівників підприємства в напрямку пошуку та реалізації можливостей максимізації фінансового результату;
- державне стимулювання процесу своєчасного погашення дебіторських зобов'язань;
- моніторинг безперервності управління витратами виробництва, мінімізація необов'язкових витрат;
- державний аудит капітальних вкладень і пошук напрямів зниження непродуктивних витрат, у першу чергу фінансових;
- спонукання до реалізації непрофільних основних засобів, які не використовуються у виробництві.

До інноваційних інструментів посилення фінансової безпеки належать: розробка, впровадження та адаптація нововведень до умов діяльності підприємства; випуск конкурентоспроможної продукції, що відповідає міжнародним стандартам; просування перспективної продукції на європейському і світовому ринку.

Економічні інструменти дозволяють знизити рівень фінансових втрат, неефективне використання грошових коштів і майна. Вони поєднують у собі: раціональне використання фінансових ресурсів на реалізацію фінансових цілей і завдань; прискорення оборотності активів; безперервний процес моніторингу та аналізу фінансових ресурсів за джерелами надходжень; розробка ефективних механізмів реалізації щодо товарів; вдосконалення експортної політики товарів з високою доданою вартістю; зниження частки «тіньової» економіки та тіньового фінансового сектору.

Соціальні інструменти об'єднують наступні практичні дії з боку держави: зростання мінімального рівня заробітної плати; запровадження нових форм стимулювання праці фахівців, діяльність яких орієнтована на приріст доходів; скорочення розриву заробітної плати високо- і низькооплачуваних категорій працівників; встановлення вимог до створення умов для високопродуктивної праці. Необхідно забезпечити сприятливі умови праці новаторів, які здатні привносити нові ідеї в виробничі відносини, працювати над створенням нових видів товарів, розвиток логістики, оперативного обліку, систем моніторингу та аналізу використання фінансових ресурсів тощо.

Одним із найважливіших інструментів, спрямованих на забезпечення економії фінансових ресурсів при прискоренні товарообігу, є: управління товарними запасами, яке сприяє зниженню природного убутку продукції, фінансових і матеріальних витрат, зростання доходів підприємств, створення обладнаних відповідно до сучасних вимог сховищ для товарів.

Важливою проблемою, яка знижує рівень оборотності оборотних коштів і уповільнює консолідацію фінансових ресурсів є відсутність на підприємствах практики управління дебіторською заборгованістю. У процесі здійснення управління дебіторською заборгованістю існує необхідність систематизації і аналізу інформації по кожному клієнту підприємства в короткостроковому і довгостроковому періодах; встановлення для покупців продукції системи знижок за дострокову оплату товарів; розробки комплексу заходів попередження несвоечасної оплати за поставку продукції, що базується на чинному законодавстві; використання можливостей факторингу та інших інструментів стягнення заборгованості; розірвання контрактів з клієнтами, які мають велику заборгованість і проводять ризиковану фінансову політику розрахунків своїх фінансових зобов'язань.

Іншою проблемою є нерегулярна основа реалізації в процесі погашення кредиторської заборгованості. Систематична затримка платежів може суттєво вплинути на ділову репутацію та фінансову безпеку підприємства. Одночасно, кредиторська заборгованість є одним з додаткових джерел фінансування роботи підприємства, резервом стабілізації стану його фінансової безпеки.

До ресурсозберігаючих інструментів належать: зниження рівня споживання матеріалів за рахунок впровадження нових технологій і підвищення якості виготовлення товарів, що виключає масовий брак; дотримання існуючих і перспективних екологічних вимог.

Розробка методів оцінювання фінансової безпеки підприємства має важливе методичне значення. Це пояснюється тим, що керівництво підприємств має володіти інформацією, що характеризує як поточне функціонування, так і перспективний фінансовий розвиток підприємства. Крім керівництва та топ-менеджменту підприємства в такий інформації зацікавлені різні категорії його стейкхолдерів. Очевидно, що підприємство, яке має незадовільний фінансовий стан, а отже, і незадовільний рівень фінансової безпеки розраховувати на інвестиційні проекти та кредитування практично неможливо. Тому важливим елементом управління фінансовою безпекою підприємства має стати об'єктивне і своєчасне визначення її рівня.

Отже, фінансову безпеку підприємства необхідно розглядати як окремий об'єкт управління, оскільки життєдіяльність суб'єкта господарювання безпосередньо залежить від його фінансового стану. На основі фінансового аналізу здійснюється не тільки оперативне управління поточними процесами, але і прогнозується рівень фінансування витрат підприємницької структури, які пов'язані з утворенням і перерозподілом доходів і витрат, капіталу і активів, прибутку. Отже, досягнення необхідного рівня фінансової безпеки підприємства за допомогою визначення його фінансового стану є для його керівництва першочерговим завданням.

Питання оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства у системі діагностики стану фінансової безпеки держави є дискусійним. Це, перш за все, стосується вибору критеріїв оцінювання рівня фінансової безпеки, системи показників (індикаторів), які її характеризують, і самих методичних підходів до визначення рівня фінансової безпеки на мікро і макрорівні.

Однією з проблем підтримки фінансового належного стану підприємства, яка безпосередньо впливає на зниження рівня його фінансової безпеки, незалежно від його галузевої приналежності, масштабу і етапу розвитку, може стати дефіцит фінансових ресурсів. Саме тому, на наш погляд, оцінювання показників ліквідності та рентабельності відіграє одну з основних ролей в системі оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства.

Також доцільно у процесі аналізу стану фінансової безпеки підприємства звернути увагу на діагностику майна і капіталу, аналіз ділової та аналіз фінансової стійкості.

Застосування вищевказаних інструментів підвищення рівня фінансової безпеки підприємства і показників її оцінки дозволить здійснювати оперативне і стратегічне управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання у процесі регулювання стану фінансової безпеки держави.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження поняття фінансової безпеки підприємства як складової категорійного апарату регулювання фінансової безпеки держави дало змогу встановити, що фінансова безпека підприємства є комплексною економічною категорією. Авторами було окреслено та критично проаналізовано сім існуючих підходів до трактування поняття фінансової безпеки підприємства, а також згруповано їх за категоріями: ототожнення фінансової безпеки з поняттям стану підприємства, розуміння її як здатності до провадження результативної фінансово-господарської діяльності, фінансової безпеки як запоруки стратегічного фінансового зростання підприємства, як системи протидії ризикам та їх фінансовим наслідкам, як стан збалансованості фінансових інтересів підприємства та різних категорій його стейкхолдерів, як структурну і функціональну складову системи економічної безпеки

підприємства та як специфічний вид економічних відносин, у які інтегроване підприємство. Також на основі аналізу визначено, що фінансова безпека підприємства – це складова економічної безпеки підприємства, що має здатність здійснювати свою господарську, в тому числі й фінансову діяльність; стан, який забезпечує захищеність фінансових інтересів підприємства від можливих внутрішніх і зовнішніх загроз. Визначено інструменти зміцнення фінансової безпеки на макрорівні та запропоновано методiku оцінки фінансової безпеки підприємства на основі головних показників діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2006. – 776 с.
2. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки / К. С. Горячева // Економіст. – 2003. – № 8. – С. 65–67.
3. Пономаренко О. Е. Теоретичні аспекти фінансової безпеки підприємств / О. Е. Пономаренко. – Економіка розвитку. – 2010. – №1 (53) – С. 77–80.
4. Журавка О.С. Теоретичні аспекти формування системи фінансової безпеки підприємства / О. С. Журавка, Є. К. Бондаренко // Інноваційна економіка. – 2012. – № 4. – С.234-237.
5. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В.І. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 1999. – 464 с.
6. Бердар М. Забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва / М. Бердар // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка. – 2011. – № 124/125. - С. 73-76.
7. Кракос Ю. Б. Управління фінансовою безпекою підприємств / Ю. Б. Кракос, Р.О.Разгон // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. – № 1(1). – С. 86– 97.
8. Папехин Р. С. Индикаторы финансовой безопасности предприятий / Папехин Р. С. – Волгоград: Волгоградское научное изд-во, 2007. – 16 с.
9. Гукова А.В. Роль финансовой безопасности предприятия в системе его экономической безопасности / А.В. Гукова, И. Д. Аникина // Образование и общество. – 2006. – №3. – С. 98-102.
10. Кириченко О. А. Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах кризи / О. А. Кириченко, І. В. Кудря // Інвестиції : практика та досвід. – 2009. – № 10. – С. 22–26.
11. Куцик В.І. Фінансова безпека підприємства самостійний об'єкт управління: проблеми забезпечення / В.І. Куцик, А.І. Бартиш // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.4 – С. 250-255.
12. Лаврова Ю. В. Фінансова безпека підприємства: класифікація загроз / Ю. Лаврова// Економічний аналіз. – 2011. – № 9, Ч 2. – С. 274-277.
13. Кудрицька Ж.В. Система управління фінансовою безпекою підприємства. [Електронний ресурс] / Ж.В.Кудрицька // Ефективна економіка. – 2012. – №1. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>
14. Чібісова І.В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства[Електронний ресурс] / І.В. Чібісова, Є.М. Івашина – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_31/Chibis.pdf
15. Козак Л.С. Концептуальні та методичні засади формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства / Л.С. Козак, І.В.Багровецька // Економіка і управління. – 2008. – №13. – С.97-101.
16. Сорокіна О.М. Зміст дефініції «фінансова безпека»/ О.М.Сорокіна // Торгівля і ринок України – 2009. – Вип. 28. Т. 3. – С.270-274.

References:

1. Blank, I. A. (2006) *Upravlinnyya finansovoyu bezpekoyu pidpryyemstva*. Kyiv: Nyka-Tsentr, Élha (in Ukr).
2. Horyacheva, K. S. (2003) *Finansova bezpeka pidpryyemstva. Sutnist ta mistse v systemi ekonomichnoyi bezpeky* [Financial security of the enterprise. Essence and place in the system of economic security]. Ekonomist, 8, 65-67 (in Ukr).
3. Ponomarenko, O. E. (2010) *Teoretychni aspekty finansovoyi bezpeky pidpryyemstv* [Theoretical aspects of financial security of enterprises]. Ekonomika rozvytku, №1 (53), 77-80 (in Ukr).
4. Zhuravka, O.S. (2012) *Teoretychni aspekty formuvannya systemy finansovoyi bezpeky pidpryyemstva* [Theoretical aspects of forming a system of financial security of the enterprise]. Innovatsiyana ekonomika, 4, 234-237 (in Ukr).
5. Muntiyany, V.I. (1999) *Ekonomichna bezpeka Ukrayiny*. Kyiv: KVITS (in Ukr).
6. Berdar, M. (2011) *Ensuring financial security of business entities*. Visnyk Kyuyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Ekonomika. 124/125, 73-76 (in Ukr).
7. Krakos, YU. B. (2008) *Upravlinnyya finansovoyu bezpekoyu pidpryyemstv*. Ekonomika ta upravlinnyya pidpryyemstvamy mashynobudivnoyi haluzi: problemy teorii ta praktyky, 1(1), 86– 97 (in Ukr).
8. Papehin, R. S. (2007) Indicators of financial security of enterprises. Volgograd: Volgograd Scientific Publishing House .
9. Gukova, A.V. (2006) *Rol' finansovoy bezopasnosti predpriyatiya v sistemeyego ekonomicheskoy bezopasnosti* [The role of financial security of an enterprise in the system of economic security] Obrazovaniye i obshchestvo, 3, 98-102.

10. Kyrychenko, O. A. (2009) *Vdoskonalennya upravlinnya finansovoyu bezpekoyu pidpryyemstv v umovakh kryzy* [Improving the management of financial security of enterprises in a crisis] *Investytsiyyi : praktyka ta dosvid*, 10, 22–26 (in Ukr).
11. Kutsyk, V.I. (2011) *Financial security of the enterprise independent object of management: problems of providing*. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrainy*, 21.4 , 250-255.
12. Lavrova, Yu. V. Financial security of the enterprise: classification of threats. Retrived from: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/2011_9_2/pdf/lavrova.PDF.
13. Kudrytska, Zh.V. (2012) *Cystema upravlinnya finansovoyu bezpekoyu pidpryyemstva* [System of management of financial security of the enterprise], 1 (in Ukr).
14. Chibisova, I.V. Mekhanizm zabezpechennya finansovoyi bezpeky pidpryyemstva. Retrived from: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_31/Chibis.pdf (in Ukr).
15. Kozak, L.S. (2008) *Kontseptualni ta metodychni zasady formuvannya mekhanizmu zabezpechennya finansovoyi bezpeky pidpryyemstva* [Conceptual and methodical principles of forming a mechanism for providing financial security of the enterprise] *Ekonomika i upravlinnya*, 13, 97-101 (in Ukr).
16. Sorokina, O.M. (2009) *Zmist defnitsiyi «finansova bezpeka»* [Contents of the definition of "financial security"] *Torhivlya i rynek Ukrainy*, 28(3) , 270-274 (in Ukr).

ZACHOSOVA Nataliia Volodymyrivna,

Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor of the Department of
management and economic security
Bogdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine
natazachosova@gmail.com

DUDAK Olena Vasylivna,

magistrate, senior laboratory assistant of the Department of
management and economic security
Bogdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine
lenadudak1995@gmail.com

KURCHENKO Olexandra Dmytrivna,

student, laboratory assistant of the Research Department,
Bogdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine
alexandrakurchenko24@gmail.com

**CORE CHARACTERISTICS AND DIRECTIONS
OF FINANCIAL SECURITY MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN THE SYSTEM
OF THE STATE FINANCIAL SECURITY REGULATION**

Abstract.

Introduction. *In a context of the constant transformation of the global economy, no country in the world is able to effectively implement its foreign and domestic policies, ensure the success of the implementation of socio-economic state programs without promoting correlation of the vectors of financial and economic policy with national economic interests. One of such interests during the period of economic instability and the presence of destructive processes in financial systems of even highly developed countries is the provision of financial security at the macro level.*

Purpose. *The purpose of the proposed scientific research is to specify the concept of financial security of the enterprise as a component of the categorical apparatus for regulating the financial security of the state.*

Methods. *The methodological basis of the study is a set of methods of cognition: generalization, cross-comparisons, historical-logical and retrospective methods.*

Results. *The study of the concept of financial security of the enterprise as a component of the categorical apparatus for regulating financial security of the state made it possible to establish that the financial security of the enterprise is a complex economic category. Also on the basis of the theoretical analysis it is determined that financial security of an enterprise is a component of the economic security of an enterprise that has the ability to carry out its economic activity, including financial activity; a state that ensures the protection of the financial interests of the enterprise from possible internal and external threats. The tools for strengthening financial security at the macro level were determined and the method of financial security assessment of the enterprise was proposed based on the main indicators of activity.*

Originality. *The article deals with the features of financial security of the enterprise. The classical approaches to the specification of the concept "financial security of the enterprise" are systematized and critically reviewed, and its author's definition is proposed. Tools for strengthening financial security of the enterprise are defined. The method of optimizing financial security of an enterprise on the basis of its estimation is offered.*

Conclusion. *The authors outlined and critically analyzed seven existing approaches to the interpretation of the notion of financial security of the enterprise, and also grouped them into categories: identification of financial security with the notion of the state of the enterprise, understanding of it as the ability to conduct productive financial and economic activity; financial security as a pledge of strategic financial growth enterprises; as system of counteraction to risks and their financial consequences; as a state of balance of financial interests of enterprises and different categories and its stakeholders, as a structural and functional component of the system of economic security of the enterprise and as a specific type of economic relations in which enterprise is integrated.*

Keywords: *financial security, financial condition, financial security of the state financial activity, financial strategy, threats, risks, financial instruments, state regulation.*

*Одержано редакцією: 02.10.2018
Прийнято до публікації: 19.10.2018*

УДК 620.9:338.1(477)

DOI: 10.31651/2076-5843-2018-3-28-37

КЛИМЧУК Олександр Васильович,

д.е.н., доцент,

доцент кафедри адміністративного менеджменту
та альтернативних джерел енергії,

Вінницький національний аграрний університет,

м. Вінниця, Україна

ORCID ID: 0000-0002-9427-9561

klymchukov@ukr.net

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано стратегічні напрями формування національної енергетичної безпеки для економічного зростання України. Виявлено слабкість енергетичної системи нашої держави у зв'язку із зростанням цін на більшість традиційних джерел енергії, які становлять основу в структурі національного енергоспоживання. Окреслено процеси ефективного проведення енергозбереження та найбільш впливові фактори у формуванні енергетичної сфери країни. Висвітлено стійку світову тенденцію до стабільного зростання частки відновлюваних енергоносіїв для оптимізації загальної структури паливно-енергетичного балансу. Визначено основні аспекти та методологічні положення щодо забезпечення енергетичної безпеки держави. Розглянуто біологічні палива у загальній структурі відновлюваних енергоносіїв як важливий ресурс для здійснення диверсифікації джерел енергії та забезпечення енергетичної безпеки. Для посилення енергетичної складової у формуванні національної конкурентоспроможності обґрунтована необхідність демонополізації енергетичного сектора та нароцування біопаливного виробництва в Україні.

Ключові слова: економічний розвиток; енергоспоживання; традиційні енергоресурси; енергетична залежність; енергозбереження; відновлювана енергетика; конкурентоспроможність; біопаливна індустрія; енергетична незалежність.

Постановка проблеми. Наразі паливно-енергетичні ресурси є основою економічного розвитку будь-якої країни та підвищення якісних характеристик життя. Задоволення енергетичних потреб людини відповідно до конкретних умов проживання зумовлює різні рівні споживання енергоресурсів та пріоритетності вибору їх видів. Сучасні темпи приросту споживання невідновлюваних енергетичних ресурсів знаходяться в межах 3-4% на рік, що є досить суттєвим показником: приріст у 4% означає збільшення їх кількості споживання за 30 років утричі, а за 100 років – у 50 разів, тобто приріст використання енергоресурсів випереджає прирости народжуваності людей на планеті. Відтак, масовий дефіцит і висока цінова політика на енергетичні ресурси в сучасних умовах стають одним з основних чинників щодо стримування економічного зростання більшості країн світу. Обмеженість у природі запасів традиційних видів палива визначає їх економічну цінність, а тому відновлювані енергетичні ресурси в найближчій перспективі будуть мати перманентне зростання в структурі споживання енергоносіїв. Як наслідок – повномасштабне використання потенціалу розвитку технологій енергозбереження, підвищення енергоефективності у всіх сферах економіки та споживання відновлюваних енергетичних ресурсів здатне вирішити проблему забезпечення економічного зростання кожної держави, враховуючи конкретні економічні показники й стартові можливості.

Стрибки цін на більшість традиційних джерел енергії, істотні перебої у їх постачанні, що продиктовані економіко-політичними проблемами, продемонстрували слабкість сучасної енергетичної системи України, тому стратегія її подальшого розвитку потребує розробки й законодавчого забезпечення сприятливих умов інвестування та відповідної державної підтримки, розроблення конкурентоспроможних технологій і зразків обладнання та масове впровадження їх у виробництво. Державна підтримка має полягати також у наданні пільг і стимулюванні інвестицій, які спрямовуються в розвиток різних секторів енергетики, зокрема відновлюваної енергетики та виробництва біопалив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання проблематики формування стратегічних аспектів становлення енергетичної незалежності нашої держави, ефективного й ощадливого використання енергетичних ресурсів та розширення у структурі загального енергоспоживання відновлюваних енергоносіїв широко висвітлили у наукових працях зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема: В. Вернадський, В. Гавриш, С. Денисюк, Р. Дентон, Ф. Діпстратен, С. Єрмілов, Г. Калетнік, С. Кваша, Ф. Кене, К. Клонські, Б. Кляйнблоузем, М. Ковалко, Т. Конрад, Ф. Котлер, М. Корчемний, І. Кириленко, С. Кудря, Х. Лінс, М. Малік, В. Месель-Веселяк, В. Микитенко, О. Нассауер, Д. Нортон, С. Олійнічук, Б. Панасюк, С. Подолинський, А. Праховник, М. Роїк, П. Саблук, В. Семенов, Г. Сокольські, О. Суходоля, Т. Туниця, Е. Фрогатт, К. Хамільтон, А. Шидловський, Г. Шінські, М. Шнайдер, Л. Шостак, О. Шпичак, Х. Штрубенхофф, Г. Штрюбель О. Яндульський та інші. Проте, існуюча енергетична залежність нашої держави, низький рівень споживання та значна кількість альтернативних форм використання енергії зумовлює необхідність розробки раціональних економічно-ефективних та екологічно-технологічних методів промислового генерування відновлюваної енергії для покриття енергетичних потреб країни. При використанні економічно-доцільного потенціалу відновлювана енергетика здатна відіграти важливу роль у боротьбі Уряду України з економічною кризою та забезпечити енергетичну незалежність.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є розробка та обґрунтування стратегічних напрямів формування національної енергетичної безпеки для забезпечення зростання економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індустріальний профіль більшості країн світу, навіть за умови їх високотехнологічного розвитку, значною мірою формується під впливом фундаментальних секторів економіки, які в її галузевій структурі є найбільш енергомісткими. Власне це обумовлює збереження стійкої макроекономічної залежності між обсягами виробництва та споживанням енергоресурсів, а сталість, цінову прийнятність, повноту енергозабезпечення й, головне, – ефективність енергоспоживання перетворює на визначальні фактори національної конкурентоспроможності. Під час констатації цього факту очевидною стає необхідність забезпечення сильної енергетичної складової в процесі формування конкурентної позиції держави в міжнародному фінансово-економічному просторі, а отже необхідність становлення конкурентних національних ринків енергоресурсів [1]. На сучасному етапі розвитку загальносвітовою тенденцією є те, що темпи нарощування обсягів виробництва помітно перевищують темпи зростання енергоспоживання завдяки суттєвому підвищенню ефективності використання енергоносіїв. У деяких найбільш промислово розвинених країнах (Японії, Німеччині, Великій Британії та ін.) відбувається навіть зростання валового внутрішнього продукту без збільшення (або при скороченні) обсягів використання енергоресурсів і в майбутньому ця тенденція лише прогресуватиме.

Світовий досвід переконливо свідчить, що енергетична безпека країн без обмеження їх незалежності та суверенітету краще всього досягається проведенням скоординованої з іншими державами енергетичної політики. Прикладом такої беззаперечної успішної діяльності є Міжнародне енергетичне агентство, яке було створене у 1974 р. вісімнадцятьма західноєвропейськими державами, США, Канадою, Новою Зеландією й Японією під час енергетичних криз 70-х років минулого століття, а також погоджена діяльність країн-експортерів нафти ОПЕК [2]. Важливо враховувати міжнародні аспекти енергетичної безпеки, включаючи вплив експортно-імпортних поставок паливно-енергетичних ресурсів, інвестицій, різного обладнання на національну безпеку та стабільність економічних і політичних взаємовідносин між державами, забезпечувати реалізацію Європейської Енергетичної Хартії та міжнародне реагування на надзвичайні ситуації. Зазначені процеси вказують на необхідність розробки економічних, правових і організаційних механізмів щодо забезпечення енергетичної безпеки держави.

Науково обґрунтована стратегія збалансованого розвитку економіки стає одним із основних засобів запобігання виникненню можливих загроз безперебійному енергозабезпеченню всіх виробничих сфер держави. Політика, направлена на досягнення оптимальної енергоефективності економіки будь-якої держави, являє собою складну комбінацію внутрішньо- й

зовнішньоорієнтованих заходів, які визначають сутнісні особливості країни у конкретний момент її соціально-економічного та політичного розвитку. Підвищення ефективності використання енергоресурсів спрямує десятки мільярдів гривень на рік у інші економічні й соціальні сфери, створить можливість для зниження собівартості продукції, збільшення обігових коштів, зростання заробітної плати, субсидій, наповнення бюджетів усіх рівнів. Окрім того, це також певний інструментарій удосконалення управління в різних галузях національної економіки [3].

Фундаментальне значення енергетики у всіх галузях економіки та соціальної сфері буде зумовлювати її першочергову роль у забезпеченні безпеки подальшого розвитку людської цивілізації. У формуванні енергетичної сфери будь-якої країни найбільш впливовими факторами є: 1) наявність різних видів ресурсів палива, їх обсяги та доступність для використання; 2) вартісні характеристики енергоносіїв і економічна доцільність споживання конкретного виду; 3) ринкова вартість технології, що запроваджена для генерування енергії; 4) наявність ринкової конкуренції між різними виробниками енергії; 5) проведення дієвої політики енерго- та ресурсозбереження; 6) дотримання комплексу екологічних вимог, які висувуються суспільством і державою до виробників енергії; 7) розробка й функціонування такої енергетичної безпеки, щоб забезпечити максимальне зменшення негативного впливу на економіку країни можливих внутрішніх і зовнішніх економіко-політичних подій. Безумовно, під час внутрішньої господарської діяльності вагомість кожного з факторів буде залежати від конкретної ситуації, однак енергетика кожної держави неодмінно буде відчувати вплив загальносвітових тенденцій.

Протягом останніх десятиліть відмічається стійка світова тенденція до стабільного зростання частки відновлюваних джерел, щоб здійснювати оптимізацію загальної структури паливно-енергетичного балансу. Високий рівень ефективного споживання енергоносіїв має бути досягнутий на основі постійного стимулювання енергозберігаючих заходів суб'єктами відносин у всіх галузях енергоспоживання на економічно вигідних умовах, досягаючи найвищого ефекту за використання відновлюваних енергоресурсів. Тому для проведення планової стратегії модернізації паливно-енергетичного комплексу всіх країн потрібно підвищувати ефективність споживання енергії та здійснювати повномасштабне використання відновлюваних джерел енергії. Світовий досвід проведення ефективної енергозберігаючої політики вказує на те, щоб якомога більша кількість індивідуальних споживачів паливно-енергетичних ресурсів переймалась процесами збереження енергії.

При цьому необхідно відмітити той факт, що концепція якості енергії стала важливим фактором політики енергозбереження, яка визначала не тільки скорочення кількісних втрат енергії, а й зменшення втрат її якісних показників (повну потребу в енергії доцільно забезпечувати при мінімальних витратах первинних енергоресурсів, мінімізувавши кількісні та якісні втрати) [4, 5]. За оцінкою міжнародного енергетичного агентства, економічно обґрунтований потенціал скорочення використання енергетичних ресурсів становив для Центральноєвропейських країн 20% від загального обсягу їх кінцевого енергоспоживання, а для держав Південно-Східної Європи та пострадянського простору – відповідно 30-50% [6]. Однак, слід зауважити, що тут наведено усереднені показники, які потребують корегування для кожного конкретного випадку при оцінюванні потенціалу енергозбереження, одночасно враховуючи специфіку розвитку країни.

Для того щоб енергоефективність та відновлювану енергетику зробити привабливими для приватного сектору економіки, потрібно отримати гарантовану довіру, надійність та ефективність у процесі прийняття політичних рішень, а також на довготривалу перспективу забезпечити прибутковість фінансових надходжень у відновлювані джерела енергії. У ідеальних умовах політичному керівництву необхідно неупереджено порівнювати потенційні можливості всіх відновлюваних ресурсів і визначити шанси цих технологій на ринку, щоб надавати їм адекватну, проте не надмірну допомогу [7].

Сучасні тенденції різкого зменшення запасів традиційних видів палива (нафти, природного газу, вугілля), значне погіршення екологічного стану природного навколишнього середовища через суттєві техногенні навантаження, негативні процеси розвитку промислово-

господарських комплексів, перш за все енергетичної галузі, в багатьох країнах світу визначають актуальність вирішення наведеної проблематики. Тобто мова йде про органічне поєднання та тісний взаємозв'язок між економікою, енергетикою й екологією [2]. Для України формулювання зазначеної проблеми набуває смислового навантаження в площині ефективного видобування та ощадливого використання енергетичних ресурсів, у тому числі альтернативних. Як наслідок – енергозбереження, використання відновлюваних джерел енергії і перехід нашої економіки до широкого впровадження у виробництво інновацій мають стати визначальними факторами енергетичної стратегії України на перспективу.

Жорстка боротьба в умовах сьогодення за перерозподіл світового прибутку виступає стратегічним орієнтиром щодо подальшого економічного зростання кожної держави. Тому пріоритетним завданням для України є повноправне входження національної економіки у геоекономічну систему та вихід на світовий ринок з використанням високих наукомістких енергозберігаючих технологій, інакше вона неодмінно потрапить до числа країн, що розвиваються, й стане сировинним придатком економічно розвинених країн світу. Використання зовнішньоекономічних зв'язків має бути націлене на економію енергоносіїв та обумовлене такими факторами, що визначають ефективність міжнародного розподілу праці й економічної інтеграції. В умовах глобалізації економіка, яка може уникнути втрат, що зумовлені підвищенням цін на паливно-енергетичні ресурси, посилює свої зовнішньоторгові позиції та підвищує стабільність національного виробництва.

Об'єктивна необхідність запровадження енергозбереження в Україні визначається значною залежністю від імпорту паливно-енергетичних ресурсів, виснаженням власних запасів викопного палива, збільшенням енергомісткості національної енергетики, зменшенням витрат на заощадженні енергоносіїв у порівнянні з їх генеруванням, а також можливістю зменшення негативного впливу енергетичних об'єктів і енерговитратних виробництв на навколишнє природне середовище, тому розвиток енергетики має вирішальний вплив на стан економіки та рівень життя суспільства. Можна стверджувати, що економія паливно-енергетичних ресурсів у функціональному значенні є додатковим джерелом енергії. Розміри такого джерела будуть представляти собою різницю між існуючим загальним попитом на енергію та відносно оптимальним попитом (або його комбінацією), який є необхідним для задоволення тих самих потреб у формі використання передових енергозберігаючих технологій, що відповідає загальним інтересам.

Альтернативи політиці енергозбереження в Україні немає, якщо вона не хоче бути сировинним придатком провідних країн світу, а відтак цей напрям має перетворитися в підгалузь промислової енергетики. За таких умов реалізація політики енергозбереження стає стратегічною лінією розвитку економіки й соціальної сфери. Якщо у виробничих процесах промислово розвинутих країн світу енергозбереження є комплексним елементом економічної і екологічної необхідності, то для України – це нагальне питання виживання в умовах конкуренції та виходу національних товарів на зовнішні ринки європейського й світового просторів [8]. Основними пріоритетними напрямками у підвищенні енергетичної ефективності та реалізації потенціалу енергозбереження є технологічна й структурна перебудова економіки та соціальної сфери країни, які за рахунок комплексного функціонування нормативно-правових, економічних і адміністративних механізмів зумовлюють збільшення обсягів енергозбереження й зростання показників енергоефективності. Функціонування ПЕК України та державна політика енергозбереження насамперед складається з двох основних факторів – технічного й структурного (рис. 1).

Технічний фактор енергозбереження відображає вплив технічного (технологічного) стану та рівня устаткування й обладнання на обсяги споживання енергоресурсів при виробництві продукції (послуг). Технічна (технологічна) складова потенціалу енергозбереження включає в себе: підвищення ефективності виробництва (видобутку), перетворення, транспортування та споживання енергоресурсів і відповідне зниження енергомісткості продукції, а також надання послуг за рахунок впровадження новітніх енергоефективних технологій і енергозберігаючих заходів.

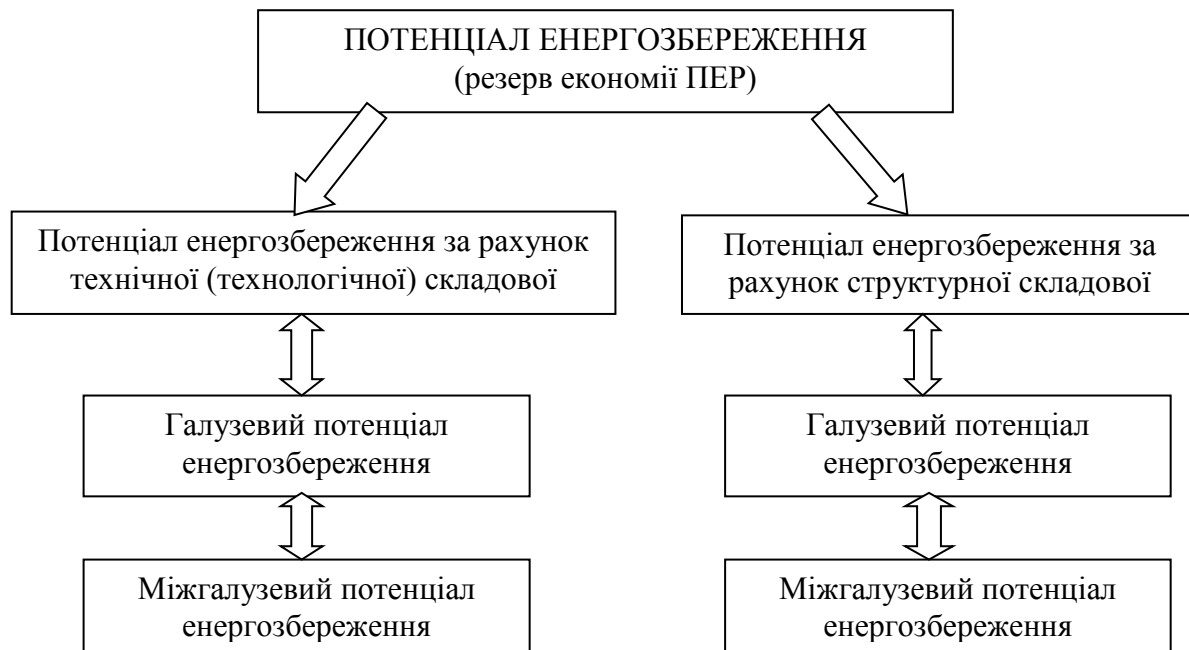

Рис. 1. Характеристика основних складових структури потенціалу енергозбереження в Україні

Джерело: систематизовано автором

Структурний фактор відображає комплексний вплив структурних змін у галузевій або міжгалузевій діяльності на обсяги споживання палива та енергії. Структурна складова потенціалу енергозбереження включає в себе наступні чинники: зміну макроекономічних пропорцій у економіці з метою зниження рівнів енергоспоживання; зменшення питомої ваги енергомістких галузей і виробництв промисловості та транспорту за рахунок розвитку наукомістких галузей і виробництв з низькою енергомісткістю й матеріаломісткістю.

Загальний потенціал енергозбереження за рахунок об'єднання технічного й структурного факторів у економіці України в 2030 р. за базовим сценарієм розвитку економіки та її сфер складатиме 318,36 млн. т у.п., у тому числі з урахуванням: галузевого технічного фактора – 175,93 млн. т у.п., міжгалузевий технічний фактора – 22,13 млн. т у.п., галузевого структурного фактора – 61,65 млн. т у.п. та міжгалузевий структурного фактора – 58,65 млн. т у.п. (рис. 2). Отже, у структурі загального потенціалу національного енергозбереження основна частка припадає на галузевий технічний фактор – 55%.

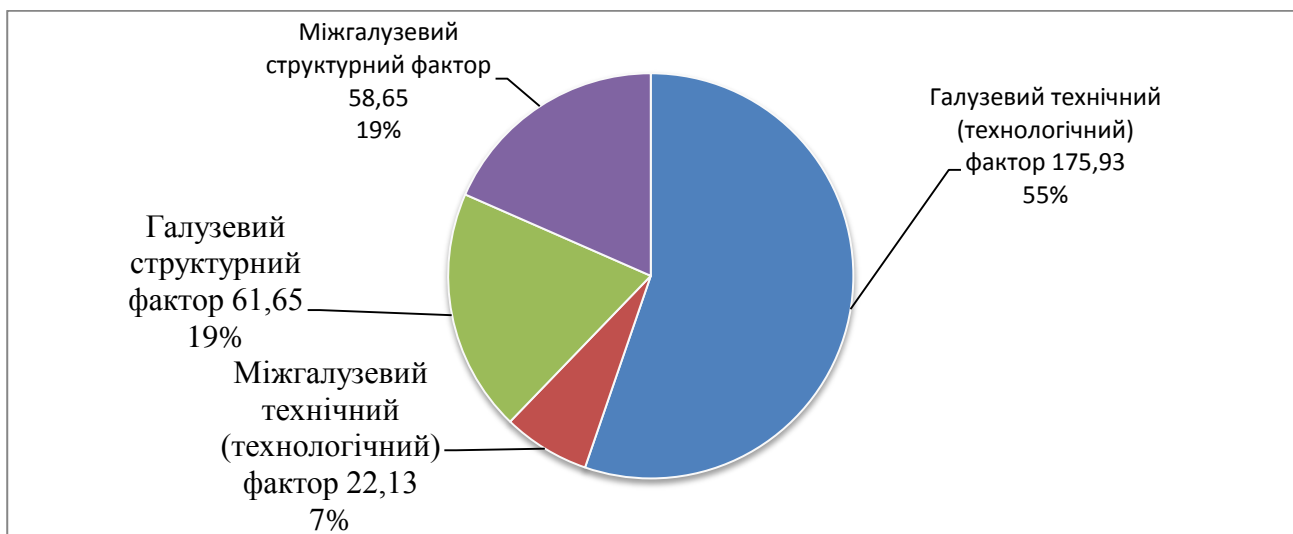

Рис. 2. Структура загального потенціалу національного енергозбереження в 2030 році, млн. т у.п.

Джерело: сформовано автором на основі [9]

Провідну роль у енергозбереженні нашої країни відіграє технологічна перебудова економіки та соціальної сфери, що пов'язано із якнайшвидшою заміною фізично зношеного й морально застарілого обладнання, припиненням серійного випуску продукції з високими показниками витрати енергії, а також упровадженням у виробництво інноваційних ресурсозберігаючих технологій. За рахунок запровадження структурного та технологічного видів енергозбереження потрібно досягти зниження енергоємності валового внутрішнього продукту щонайменше в 2 рази (з 0,48 до 0,24 кг у.п. / грн.), забезпечивши щорічні темпи його зниження на рівні не нижчому 4-6% [9]. За період 1995-2005 рр. зниження енергомісткості ВВП забезпечувалося здебільшого за рахунок впливу наявного в промисловості структурного фактора. Вартість постійної складової енерговитрат у собівартості продукції зменшувалася пропорційно до зростання обсягів виробництва, внаслідок чого динаміка зростання ВВП за цей період перевищувала динаміку споживання енергоресурсів. Проте структурний фактор, як складову потенціалу національного енергозбереження, в основному вичерпано. Для збереження існуючих темпів зниження енергомісткості ВВП (4-6% щороку) необхідно на сучасному етапі невідкладно задіяти технологічний фактор потенціалу енергозбереження. У разі невжиття кардинальних заходів відставання показників енергоефективності економіки України від показників розвинутих країн стане хронічним, що, в свою чергу, значно ускладнить у середньостроковій перспективі зростання конкурентоздатності вітчизняного продукту на світових ринках.

Необхідно відмітити, що заходи державного регулювання в Україні сконцентровано за напрямом несистематичного впровадження енергозберігаючих проектів, які фінансуються міжнародними фондами чи компаніями відповідного профілю. Водночас, майже не розвиваються такі важливі напрями, як: фінансово-економічне стимулювання реалізації еколого- та енергозберігаючих проектів за рахунок власних коштів компаній; підтримка трансферу технологій і стимулювання еко- та енергоінновацій; фінансування спеціальних наукових досліджень і дослідницько-конструкторських робіт у сфері енергозбереження, а також упровадження жорсткої системи стандартизації, маркування й сертифікації продукції у галузі енергоспоживання [10]. Спостерігається катастрофічна відсутність адаптації ефективного іноземного досвіду з реалізації політики збереження енергоносіїв, що на загальному рівні суттєво погіршує можливості необхідного корегування, вдосконалення та розширення комплексу заходів державного регулювання у цій сфері. Хоча на сучасному етапі в Україні функціонують іноземні й спільні фірми, які надають широкий спектр консультативних, просвітницьких, інформаційних і посередницьких послуг у сфері енергозбереження, однак негативним явищем є те, що досить часто зі світового енергетичного ринку надходять малоефективні пристрої та технології, які потім масово пропонуються вітчизняним споживачам.

Досвід провідних країн світу вказує на те, що для нашої держави енергозберігаючу політику й масове впровадження відновлюваних джерел енергії потрібно розглядати не тільки як ощадливе використання паливно-енергетичних ресурсів, але й як ефективний напрям розвитку економіки та певний політичний світогляд. Цей процес визначає відповідне технічне й організаційне спрямування, що базується на новому підході до техніки та технологій генерування, розподілу, передачі, перетворення й кінцевого використання енергії з точки зору найбільш раціонального споживання енергетичних ресурсів, праці, основних фондів, сировини та матеріалів. У результаті проведення дієвих енергозберігаючих заходів відбувається процес ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, що зумовлюється зменшенням дійсного попиту на них, який буде скорочуватись унаслідок зміни політики ціноутворення, державного регулювання, техніко-технологічних змін та інших факторів. Для прискореного здійснення в Україні реалізації програми енергозберігаючої політики, має бути, в першу чергу, налагоджена й відрегульована на практиці вискоелефективна система-тріада: наука → впровадження → виробництво.

Процес ефективного проведення енергозбереження необхідно здійснювати за умов розвинутої ринкової економіки, формування власного національного повноструктурного та

цілісного (споживання як невідновлюваних, так і відновлюваних енергетичних ресурсів) паливно-енергетичного комплексу. Як наслідок – енергозбереження, перехід національної економіки до широкого впровадження у виробництво наукомістких технологій і використання відновлюваних джерел енергії мають стати визначальними факторами енергетичної стратегії нашої держави на перспективу [11].

Слід відзначити, що кризові явища в різних галузях економіки, в тому числі в енергетиці, мають відповідний цикл періодичності й не можуть тривати постійно. Під час подолання кризових процесів у державах здійснюється якісне оновлення суспільно-економічного життя, відбувається ефективне розв'язання нагальних техніко-технологічних, нормативно-правових і екологічних проблем, що в подальшому передбачає наступні пріоритетні напрями: післякризове динамічне піднесення економіки держави; зростання економіки зумовлює стимулювання приросту попиту на різні види паливно-енергетичних ресурсів на світовому, національному й регіональному енергетичних ринках; посилення енергетичної залежності країн, що мають низький власний природно-ресурсний енергетичний потенціал; зростання конкурентної боротьби на сировинних і товарних ринках унаслідок стрімкого підвищення цін на енергоносії. Відтак, енергетична безпека держави характеризує ступінь виконання паливно-енергетичним комплексом основних його профільюючих функцій перед суспільством та державою як у звичайних, так і в критичних умовах, а також у випадку надзвичайних ситуацій. Аналіз здатності виконання енергетикою таких функцій зводиться до дослідження життєздатності систем енергетики й технічної безпеки енергетичних об'єктів. Визначальні методологічні положення щодо проведення досліджень та забезпечення енергетичної безпеки держави пов'язані з такими аспектами: 1) унікальністю критичних і надзвичайних ситуацій екстремального характеру й пов'язаними з цим проблемами їх моделювання, оцінками ймовірності таких явищ і наслідків для систем енергетики та споживачів; 2) необхідністю детального ієрархічного моделювання елементів і цілої системи паливно-енергетичного комплексу, виходячи з можливості крупномасштабних критичних та надзвичайних ситуацій, можливості розвитку несприятливих явищ, взаємозалежності й взаєморезервування систем енергетики, обмежених технічних можливостей енергетичних об'єктів і зв'язків між ними у таких ситуаціях, а також ієрархічного моделювання споживачів, враховуючи структурні елементи та використовувані технології; 3) важливістю розуміння ризику критичних і надзвичайних ситуацій, їх наслідків, як одного із критеріїв обґрунтування рішень; 4) двоетапним підходом до досліджень та обґрунтування рішень (на рівні оптимізації розвитку енергетики) через нормативи, обмеження, компенсаційні витрати тощо; 5) аналізуванням наслідків для енергетики й споживачів за відповідних сценаріїв розвитку критичних і надзвичайних ситуацій, з виявленням ефективності конкретних заходів з підвищення енергетичної безпеки; б) комплексним підходом до розгляду проблеми в оперативному розрізі – підтримання у готовності оперативних засобів, адаптування їх до змін поточної ситуації, локалізація критичної або надзвичайної ситуації та зменшення її негативних наслідків, ефективне відновлення функцій системи після критичної або надзвичайної ситуації.

На сучасному етапі розвитку у загальній структурі відновлюваних енергоносіїв біологічні палива починають посідати одне із пріоритетних місць і розглядаються в світовій енергетиці як важливий ресурс для здійснення диверсифікації джерел енергії та забезпечення енергетичної безпеки. Швидкість і ефективність вирішення проблем енергетичної безпеки України визначаються її економічною спроможністю, а важливими проблемами енергетичного комплексу є зростання витрат виробництва й питомих капіталовкладень у енергетику. Система ефективного управління виробничими процесами має враховувати територіальні особливості та здійснювати споживання оптимальної виробничо-доцільної кількості енергоресурсів, надаючи пріоритет біологічним видам палив [12]. Планувати виробляти біопалива потрібно не тільки на великих заводах, але й на підприємствах малої потужності, що дозволить зробити технологічний процес більш гнучким і пристосованим до українського й світового ринків. Перевагою таких заводів є

можливість комплектації обладнанням вітчизняного виробництва, вартість якого нижча зарубіжного, а також зростає можливість кооперації між виробниками сировини й біопалив. Такі заходи при зростаючому попиті на біопалива у Європі сприятимуть нарощуванню рівнів залучення вітчизняних та іноземних інвестицій і передових технологій у виробництво й використання біопалив [13].

Отже, для нашої країни, енергетична та економічна політика якої на сучасному етапі розвитку не забезпечує необхідного ефекту для посилення енергетичної складової у формуванні національної конкурентоспроможності, потрібно на основі внутрішньої специфіки перейняти позитивний закордонний досвід у сфері демонополізації енергетичного сектора та нарощувати виробництво біопалив. Вирішення проблеми енергозабезпечення на основі використання відновлюваних джерел енергії та конкурентоспроможного виробництва біологічних видів палив сприятиме подоланню економічної відсталості та дозволить піднятися на орбіту цивілізованої економічно незалежної європейської держави.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, провідні країни світу приділяють посиленій уваги своїй енергетичній безпеці, тому актуальність розробки комплексних та системних напрямів і пріоритетів енергетичної безпеки для України є беззаперечною. Енергетична безпека визначається кількісними й якісними показниками наявності власних паливно-енергетичних ресурсів, розвиненістю транспортної інфраструктури, рівнями енергоспоживання та можливістю використання відновлюваних джерел енергії, зокрема біологічних палив. Вона залежить від загального рівня власного забезпечення своїх потреб енергоносіями, а також наявного економічно доцільного потенціалу використання відновлюваних енергетичних ресурсів. Впливає на енергетичну безпеку й частка власних різноманітних енергоносіїв у національному енергоспоживанні. Значною мірою енергетична безпека обумовлена рівнем освоєння та використання наявних енергетичних ресурсів і глибиною їх комплексної переробки, станом контролю за витратами енергоносіїв, рівнем енергозбереження та споживання відновлюваних джерел енергії.

Економічне піднесення України вимагає наявності достатньої кількості паливно-енергетичних ресурсів для реалізації відтворюваних процесів у всіх сферах масового використання суспільно корисної праці, забезпечення стабільності розвитку суспільства й підтримання незалежності держави щодо самостійного формування внутрішньої і зовнішньої політики. Під час вибору джерел енергії та технологій їх отримання необхідно керуватися вартістю повного циклу енергопостачання (виробництво, транспортування, розподіл і споживання енергії), включаючи витрати на охорону здоров'я й навколишнє середовище. При цьому потрібно враховувати, що рушійною силою, яка визначає той чи інший вид енергетичного джерела, є економіка, а не конкретні технології.

Ринкові умови вимагають від України багатогранного структурного перегляду векторів розвитку вітчизняного паливно-енергетичного комплексу, а також прискореної перебудови всієї економіки з врахуванням енергетичного фактора. У цьому напрямку ставиться безпрецедентне за масштабами, багатогранністю й складністю комплексне завдання – якнайшвидше здійснити переведення національної енергетики на якісно нову модель становлення. Замість широко використовуваної моделі кількісного (екстенсивного) розвитку, на основі якої енергетика нашої країни розвивалась упродовж багатьох десятиріч років, вона потребує переходу до світових принципів сталого розвитку енергетичної галузі. Більшість економічно розвинутих країн світу неухильно дотримуються цього пріоритетного напрямку й альтернативи йому наразі немає. Розвиток паливно-енергетичного комплексу України має бути узгоджений з вимогами економіки держави, що зумовить зменшення питомої ваги енергетики в загальній структурі виробничих комплексів і мінімізацію збитків, яких зазнає економічна система та навколишнє природне середовище. Необхідно розробити загальну стратегію його розвитку на віддалену перспективу, на базі якої будуть формуватись програми на більш короткі періоди із постійним збільшенням частки відновлюваних видів енергії у загальній структурі енергоспоживання, де пріоритет має надаватись

конкурентоспроможному виробництву біопалив. Також потрібно створити передумови для істотного зменшення енергомісткості економіки за рахунок упровадження нових технологій, прогресивних стандартів, сучасних систем контролю, управління й обліку, транспортування та споживання енергетичних продуктів і розвитку ринкових механізмів стимулювання виробництва біологічних видів палив.

Список використаних джерел:

1. Єрмілов С. Формування конкурентних енергоринків в Україні. Економіка України. 2007. № 10. С. 15-28.
2. Ковалко М.П., Денисюк С.П. Енергозбереження – пріоритетний напрямок державної політики України. Відпов. ред. А.К. Шидловський. Київ: УЕЗ, 1998. 512 с.
3. Микитенко В. Енергоефективність національної економіки: соціально-економічні аспекти. Вісник НАН України. 2006. № 10. С. 17-26.
4. Kleinbloesem B.A., Diepstraten F.M.J.A. How can we make more efficient use of energy? *Elektrizitätswirtschaft*. 1991-92. № 18. P. 1213-1218.
5. Shinsky G. Entropy and the environment. *Control and instrumentation*. 1990. 22, № 7. P. 59-61.
6. Energy Efficiency in Economies in Transition: A Policy Priority. [Electronic recourse] IEA, OECD, December 2004. Accessed mode: <http://www.iea.org/textbase/papers/2004/effeit.pdf>.
7. Hamilton K. Unlocking Finance for Clean Energy: The Need for “Investment Grade” Policy. [Electronic recourse] Chatham House, December 2009. Accessed mode: http://www.chathamhouse.org.uk/files/15510_bp1209cleanenergy.pdf
8. Альтернативна енергетика України: особливості функціонування і перспективи розвитку: Колективна монографія. Г.М. Калетнік, С.Т. Олійнічук, О.П. Скорук, О.В. Климчук та ін. Вінниця: “Едельвейс і К”, 2012. 256 с.
9. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження КМУ від 24.07.2013 р. № 1071-2013-р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-p>
10. Єрмілов С. Проблеми та шляхи удосконалення державної політики України у галузі енергозбереження. Економіка України. 2006. № 9. С. 4-11.
11. Климчук О.В. Формування енергозберігаючої політики: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні. Збалансоване природокористування. 2014. № 4. С. 49-54.
12. Климчук О.В. Економічне значення та оптимізація використання енергетичних ресурсів. Вісник аграрної науки. 2015. № 6. С. 62-66.
13. Дубініна М.В. Інституційні особливості розвитку біоенергетики. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. Вінниця, 2012. Вип. 2 (64). Т 1. С. 31-36.

References:

1. Yermilov, S. (2007). Formuvannia konkurentnykh enerhorynkiv v Ukraini. *Ekonomika Ukrainy (Ukraine economy)*, 10, 15-28 (in Ukr.)
2. Kovalko, M. P., & Denysiuk, S., P. (1998). *Enerhozberezhennia – priorytetnyi napriamok derzhavnoi polityky Ukrainy*. Vidpov. red. A.K. Shydlovskiyi. Kyiv: UEZ (in Ukr.)
3. Mykytenko, V. (2006). Enerhoefektyvnist natsionalnoi ekonomiky: sotsialno-ekonomichni aspekty. *Visnyk NAN Ukrainy (Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine)* 10, 17-26.
4. Kleinbloesem, B. A., & Diepstraten F. M. J. A. (1991-92). How can we make more efficient use of energy? *Elektrizitätswirtschaft*, 18, 1213-1218.
5. Shinsky, G. (1990). Entropy and the environment. *Control and instrumentation*, 22, 7, 59-61.
6. *Energy Efficiency in Economies in Transition: A Policy Priority* (2004, December). IEA, OECD. Retrieved from <http://www.iea.org/textbase/papers/2004/effeit.pdf>.
7. Hamilton, K. (2009, December). *Unlocking Finance for Clean Energy: The Need for “Investment Grade” Policy*. Chatham House. Retrieved from http://www.chathamhouse.org.uk/files/15510_bp1209cleanenergy.pdf
8. Kaletnik, H.M., Oliinichuk, S.T., Skoruk, O.P., Klymchuk, O.V., Yatskovskiyi, V.I., Tokarchuk, D.M. et al. (2012). *Alternatyvna enerhetyka Ukrainy: osoblyvosti funktsionuvannia i perspektyvy rozvytku*. Vinnytsia: “Edelweis i K” (in Ukr.)
9. Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku (2013): Rozporiadzhennia KМУ vid 24.07.2013 r. № 1071-2013-r. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-p> (in Ukr.)
10. Yermilov, S. (2006). Problemy ta shliakhy udoskonalennia derzhavnoi polityky Ukrainy u haluzi enerhozberezhennia. *Ekonomika Ukrainy (Ukraine economy)*, 9, 4-11 (in Ukr.)
11. Klymchuk, O. V. (2014). Formuvannia enerhozberihaiuchoi polityky: svitovyi dosvid ta perspektyvy vprovadzhennia v Ukraini. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia (Balanced nature management)*, 4, 49-54 (in Ukr.)
12. Klymchuk, O. V. (2015). Ekonomichne znachennia ta optymizatsiia vykorystannia enerhetychnykh resursiv. *Visnyk ahrarnoi nauky (Bulletin of Agrarian Science)*, 6, 62-66 (in Ukr.)
13. Dubinina, M. V. (2012). Instytutysiini osoblyvosti rozvytku bioenerhetyky. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU (Collection of scientific works of VNAU)*. Vinnytsia, Issue 2 (64). Vols. 1. 31-36 (in Ukr.).

KLYMCHUK Oleksandr,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Administrative
Management and Alternative Energy Sources,
Vinnytsia National Agrarian University,
Vinnytsia, Ukraine
klymchukov@ukr.net

**STRATEGIC DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT
OF NATIONAL ENERGY SECURITY FOR ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE**

Abstract.

Introduction. *The massive deficit and high price policy on energy resources in today's conditions are becoming one of the main factors behind the containment of economic growth in most countries of the world. The weakness of the energy system of our state is revealed due to the rising prices of most fossil energy sources, which form the basis of the structure of national energy consumption. Therefore, the strategy for further development requires state support, which should be to provide granting privileges and incentives for investments aimed at developing various energy sectors, in particular renewable energy and biofuels production.*

Purpose. *The research aims at studying is to develop and substantiate the strategic directions of the formation of national energy security in order to ensure the growth of the Ukrainian economy.*

Methods. *Method of theoretical analyses and graphic method are used.*

Results. *The stable world tendency for stable growth of the share of renewable energy sources for optimization of the general structure of fuel and energy balance is highlighted. The main priority directions in increasing energy efficiency and implementing the energy saving potential are the technological and structural restructuring of the economy and the social sphere of the country. Biological fuels in the overall structure of renewable energy sources are considered as an important resource for diversifying energy sources and ensuring energy security.*

Originality. *In the article highlights the strategic directions of the formation of national energy security for Ukraine's economic growth different from the ones existing in the following: 1) the most influential factors are defined for the formation of the energy sector of any country; 2) the main directions of increasing energy efficiency and implementation of the energy saving potential are established; 3) priority directions are formed for effective solution of urgent technical and technological, regulatory and environmental problems in overcoming the energy crisis processes in the state; 4) defines the main aspects and methodological provisions for ensuring energy security of the state.*

Conclusion. *To a large extent, energy security is due to the level of development and use of available energy resources and the depth of their complex processing, the state of control over expenditures on fuel and energy resources, the level of energy saving and consumption of renewable energy sources. When choosing energy sources and technologies for their receipt, they must be guided by the cost of a full cycle of energy supply (production, transportation, distribution and consumption of energy), including health and environmental costs. It is necessary to develop a general strategy for the development of the energy sector to reduce the energy intensity of the economy by introducing new technologies, progressive standards, modern systems of control, management and accounting, transportation and consumption of energy resources, and the development of market mechanisms for stimulating the production of biological fuels.*

Keywords: *economical development; power consumption; fossil energy resources; energy dependence; energy saving; renewable energy; competitiveness; biofuel industry; energy independence.*

Одержано редакцією: 10.10.2018
Прийнято до публікації: 22.10.2018

УДК 330.13.009.12

DOI: 10.31651/2076-5843-2018-3-38-46

МІЩУК Євгенія Володимирівна,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри обліку, оподаткування,

публічного управління та адміністрування,

Криворізький національний університет,

м. Кривий Ріг, Україна

ORCID ID: 0000-0003-4145-3711

tdutybz.077@gmail.com

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА КОНКУРЕНТНОГО СТАТУСУ: ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ

Розглянуто зародження поняття «економічна безпека конкурентного статусу». Для його аналізу використано дескриптивний підхід. Досліджено дефініції терміну «конкурентний статус» з урахуванням їх хронології. Обґрунтовано відсутність еволюції поглядів на даний термін. Доповнено класифікацію підходів до розуміння сутності конкурентного статусу. Запропоновано визначення економічної безпеки конкурентного статусу. Удосконалено її ієрархічні рівні.

Ключові слова: боротьба; захист; ієрархія; економічна безпека; класифікація; конкурентоспроможність; стан; статус; суперництво.

Постановка проблеми. Реалії сучасних умов господарювання впливають на розширення кола об'єктів небезпек та загроз, що виступають одночасно об'єктами захисту. До таких об'єктів належить і економічна безпека конкурентного статусу, дуальність якої пролягає через площину необхідності забезпечення її захисту для функціонування в умовах конкуренції, а з іншого боку, підвищений конкурентний статус породжує нові небезпеки, супроводжується новими загрозами, реалізація негативного впливу яких знижує економічну безпеку. Водночас багатогранність та різноманіття дефініцій таких понять як «економічна безпека» та «конкурентний статус» генерують потребу в подальшій розробці та вдосконаленні поняття «економічна безпека конкурентного статусу» з урахуванням змін теоретико-методичних підходів, методології та поглядів сучасних науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням економічної безпеки та конкурентоспроможності підприємства приділено достатньо уваги, більше сотні робіт з'явилися за даними напрямками тільки за останні кілька років. Водночас зв'язок між цими поняттями досліджується не в кожній роботі. Слід виділити науковців В. В. Белокурова, Т. Б. Ігнашкіну, А. Л. Шатохіна, Є. В. Міщук [1], К. В. Орехова [30] та інших, які зробили спробу віднайти взаємозв'язок між економічною безпекою та конкурентоспроможністю. Проведений нами аналіз сучасних наукових доробок показав, що не дивлячись на те, що поняття «конкурентний статус» використовуються в переважній більшості робіт, присвячених питанням конкурентоспроможності [1], проте увагою науковців розкриття його суті обділене, а подекуди й зовсім не висвітлено. З огляду на специфіку тематики даної роботи, серед наукових напрацювань слід відзначити дослідження І. Ансофа [4 – 5], який започаткував дослідження конкурентного статусу підприємства. Серед сучасників найбільшу увагу саме конкурентному статусу приділено науковцями М. А. Шароватовим [14], В. В. Холодом [21], Ю. В. Герасименко та А. В. Бондаренко [23], О. Ю. Герованесовою [26; 28], Б. І. Яценко [27], Л. Д. Павловською та О. В. Косовичем [29; 32]. Разом із цим, практично новим і не розробленим для системи понятійно-категоріального апарату теорії безпекології можна вважати термін «економічна безпека конкурентного статусу».

Мета та завдання дослідження. Метою статті є дослідження поняття «економічна безпека конкурентного статусу» та його місця в структурі економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність поняття «економічна безпека конкурентного статусу» можна розглядати з позиції дескриптивного підходу, при якому джерелом розуміння цього поняття є його складові: «економічна безпека» та «конкурентний

статус». При цьому слід відмітити, що ґрунтовне дослідження зв'язку між економічною безпекою підприємства та його конкурентоспроможністю проведене нами в роботі [1, с.46-72]. Тому в даній роботі більший акцент зробимо на з'ясуванні суті терміну «конкурентний статус».

Розглянемо спочатку лексичне значення слів – складових терміну, що досліджується: «конкурентний» та «статус» згідно академічного тлумачного словника української мови:

1) статус (у міжнародному праві) – це становище, стан; крім цього – це певний стан чого-небудь [2, с.671];

2) конкурентний – це прикметник від іменника «конкуренція» [3, с.261], а конкуренція має кілька значень, серед яких: суперництво в якій-небудь галузі, боротьба за досягнення кращих наслідків; змагання; боротьба між приватними підприємцями за вигідніші умови виробництва й збуту товарів при товарному виробництві; боротьба між капіталістами за найбільші прибутки [3, с.261].

Отже, прийнятним у нашому дослідженні є розуміння під статусом поняття «стан». При поєднанні обох слів у єдиний термін згідно їх початкових лексичних значень слід урахувати, що слово «конкурентний» є прикметником, тобто частиною мови, яка виражає ознаку предмета, а предметом при цьому виступає іменник «статус», тобто «стан». Стосовно іншого слова – іменника «боротьба», що відповідає дієслову «боротися» слід підкреслити, що в українській мові на його основі не утворюють дієприкметник чи прикметник, а використовують, найчастіше, підрядні означальні речення у такому контексті: «такий, що бореться». У поодиноких працях неекономічного спрямування використовується слово «боротьбиський», яке, імовірно, є сленгом. На цій підставі вважаємо, що термін «конкурентний статус» з урахуванням семантичної та морфологічної позиції більш вдало характеризується як «суперницький стан».

Розглянемо існуючі визначення поняття «конкурентний статус» у наукових працях за хронологією їх появи (табл. 1).

Таблиця 1

Хронологія появи визначень терміну «конкурентний статус»

Рік	Автор і джерело	Визначення терміну «конкурентний статус»
1989	І. Ансофф [4]	Поняття «конкурентний статус» підприємства як міра визначення положення підприємства в конкуренції, співвідношення фактичної й базової продуктивності використання ресурсів.
1999	І. Ансофф [5]	
	Б. Мильнер [6, с. 13]	Конкурентний статус організації – позиція організації в конкурентній боротьбі, своєрідний визначник її положення на ринку. Інтенсивність конкуренції визначається п'ятьма факторами: вхідними і вихідними бар'єрами, фазою життєвого циклу підсектора, тиском через товари – субститути; здатністю покупців дійти згоди, здатністю постачальників дійти згоди.
2002	Є.В. Лапін [7, с. 31]	Характеризує конкурентний статус як ресурсну забезпеченість та підготовленість підприємства до реалізації стратегічних цілей та завдань, ступінь освоєння ним своїх потенційних можливостей, що оцінює сприятливість умов зовнішнього середовища для створення та підтримки конкурентних переваг.
2003	В.Г. Шинкаренко, А. С. Бондаренко [8]	Конкурентний статус є передумовою для досягнення визначеного рівня конкурентних переваг; відображає умови досягнення конкурентних переваг.
	О.М. Тридід [9]	Конкурентний статус є комплексною порівняльною характеристикою підприємства відносно конкурентів, що відображає його внутрішній потенціал, позицію в конкурентних сегментах ринку й здатність утримувати її під впливом дестабілізаційних факторів зовнішнього середовища.
	В.С.Пономаренко, О.М.Тридід, М.О. Кизим [10, с. 105]	Під конкурентним статусом підприємства розуміють порівняльну характеристику стосовно основних конкурентів, внутрішнього потенціалу, конкурентної позиції в окремих сегментах ринку і спроможності підприємства протистояти впливу чинників зовнішнього середовища.

Рік	Автор і джерело	Визначення терміну «конкурентний статус»
	В.А. Василенко, Г.І. Ткаченко [11]	Конкурентний статус – це позиція щодо підприємства у споживачів, бізнес-партнерів, інвесторів, конкурентів, яка надає переваги підприємству у суперництві між суб'єктами господарювання за кращі умови використання та доступу до виробничих ресурсів заради максимізації прибутку.
2004	Ю.Б. Іванов, А.Н. Тищенко, Н.А. Дробитько, О. С. Абрамов [12, с. 61]	Визначення конкурентного статусу підприємства як оцінки положення (позиції) підприємства на ринку, яке відбиває рівень його конкурентоспроможності.
2005	І. П. Отенко, Є.О. Полтавська [13]	Конкурентний статус визначається конкурентною позицією підприємства і є передумовою для досягнення певного рівня конкурентних переваг.
	М.А. Шароватов [14]	Конкурентний статус підприємницької структури – положення діючої підприємницької структури серед конкурентів, що враховує їх потенціал та ефект від його використання і дозволяє їй стабільно отримувати підприємницький дохід, виробляючи суспільно-корисні блага.
2006	І.З. Должанський [15, с.106-110]	Конкурентний статус відображає ступінь розвитку елементів стратегічного потенціалу підприємства, тобто міру його забезпеченості ресурсами всіх видів для захоплення лідируючих позицій у галузі, для створення й підтримки на високому рівні конкурентної переваги підприємства.
	О. М. Скібіцький [16, с.99]	Конкурентний статус – це позиція фірми в конкуренції, індикатор, вимірник стану фірми на ринку. Конкурентний статус фірми характеризує передумови досягнення фірмою того чи іншого рівня конкурентної переваги.
2008	В.В. Чернега [17]	Конкурентний статус – це статус підприємства на конкретному ринку в конкретний період часу, що зумовлюється його конкурентною позицією і можливостями для досягнення ним конкурентних переваг у майбутньому.
	Б. М. Корецький, М. І. Хопчан [18, с.40]	Існує певний ланцюжок характеристик конкурентного статусу підприємства на конкретному галузевому ринку: категорія «конкурентна позиція» є похідною характеристикою категорії «конкурентна перевага», а остання уточнює поняття конкурентоспроможності суб'єкта господарювання. Отже, аналіз конкурентоспроможності суб'єкта господарювання варто завжди починати з оцінки його конкурентних позицій.
2009	І. М. Кирчата, Г. В. Поясник [19, с. 45]	Визначають конкурентний статус як «визначене на конкретний момент часу становище підприємства на ринку, яке обґрунтоване комплексною порівняльною характеристикою стосовно реальних конкурентів та відбиває його конкурентоспроможність і конкурентну позицію».
2010	С. В.Філіппова, С.О. Черкасова [20, с.112]	Конкурентний статус характеризує передумови досягнення підприємством того чи іншого рівня конкурентної переваги, а отже являється вимірником конкурентної позиції підприємства на ринку.
	В. В. Холод [21]	Конкурентний статус підприємства – це конкурентний стан підприємства, який характеризується і визначається, конкурентним потенціалом, ключовими компетенціями, правами і зобов'язаннями, повноваженнями, що витікають з його бізнес-позиції на конкурентному ринку.
2011	М. М. Бурмака, Т. М. Бурмака [22, с.10]	Конкурентний статус – це комплексна порівняльна характеристика підприємства стосовно конкурентів, що відбиває його потенціал, позицію в конкурентних сегментах ринку і здатність утримувати її під впливом дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища.
	Ю. В. Герасименко, А. В. Бондаренко [23]	Конкурентний статус організації – це позиція організації в конкурентній боротьбі, своєрідний визначник її положення на ринку.
2012	Д. В. Резніченко [24, с.171-175]	Під конкурентним статусом підприємства варто розуміти досягнуту ним позицію на ринку та сформований ресурсний потенціал, які створюють можливості для подальшого функціонування підприємства задля формування нових і розвитку існуючих конкурентних переваг.
2014	В. В. Матвеев [25, с. 55 – 62]	Конкурентний статус відображає конкурентний потенціал підприємства, виступає підґрунтям для досягнення ним стратегічних конкурентних переваг у довгостроковій перспективі.
	О. Ю. Терованесова [26, с. 153-158]	Конкурентний статус є результатом взаємозв'язку конкурентного потенціалу та конкурентних переваг, що є індикатором досягнення підприємством у відповідний проміжок часу певного рівня конкурентоспроможності.

Рік	Автор і джерело	Визначення терміну «конкурентний статус»
2015	Б. І. Яценко [27]	Конкурентний статус як економічна категорія означає здатність окремого суб'єкта випереджати свого суперника в досягненні поставлених цілей на конкурентному ринку. Конкурентний статус підприємства - це відносна характеристика, яка відображає інноваційні тенденції розвитку певного підприємства-виробника від виробників-конкурентів, як за ступенем задоволення власними товарами, так й за ефективністю інноваційної управлінської та виробничої діяльності.
2016	Н. В. Кузьминчук, О. Ю. Терованесова [28, с.136]	Конкурентний статус підприємства характеризує передумови досягнення того або іншого рівня конкурентної переваги, тобто головної мети конкурентної боротьби на ринку.
2017	Л. Д. Павловська, О. В. Косович [29, с.31; с.32]	Конкурентний статус – це 1) сукупність стабільних значень основних параметрів підприємства, які забезпечують йому конкурентні переваги. Такими параметрами є: висока конкурентна позиція, високий рівень освоєння потенційних можливостей щодо ефективного використання ресурсної бази, позитивний імідж у регіоні ведення бізнесу; 2) стабільність виробництва високоякісної, за доступною для населення ціною, підтвердженою оцінкою індивідів або суспільною думкою, м'ясої продукції, яка забезпечить підприємству конкурентні переваги порівняно з аналогічними підприємствами.
	К. В. Орехова [30, с. 114–119]	Конкурентний статус є комплексною порівняльною характеристикою підприємства відносно конкурентів, що відображає його внутрішній потенціал, позицію в конкурентних сегментах ринку й здатність утримувати її під впливом дестабілізаційних факторів зовнішнього середовища.

Джерело: систематизовано автором на основ аналізу праць [4 – 30]

Отже, не дивлячись на те, що перше визначення конкурентного статусу з'явилося майже тридцять років тому, науковці так і не дійшли єдиної думки щодо його сутності. Крім того, недоречно, на наш погляд, робити висновок про еволюцію поняття, оскільки існуючі дефініції конкурентного статусу у різних періодах дублюються. Наведемо приклади такого дублювання, яке водночас дозволить нам запропонувати групування існуючих трактувань, спираючись на імперативне поняття:

- як міра визначення положення підприємства в конкуренції визначається в 1989 р. в роботах [4; 5] та в 2004 р. практично ідентично (як положення підприємства на ринку, яке відбиває рівень його конкурентоспроможності) – в роботі [12, с. 61]. Зауважимо, що в цих визначеннях мова йде безпосередньо про певну міру, тобто оцінку положення підприємства, а не саме положення;
- як ототожнення безпосередньо з положенням підприємства (діючої підприємницької структури) серед конкурентів у 2005 р. в роботі [14] та конкурентним станом – в 2010 р. у роботі [21];
- як позиція підприємства в конкурентній боротьбі визначається в 1999 р. у роботі [6, с. 13] та в 2012 р. у роботі [24, с.171-175];
- як передумова для досягнення визначеного рівня конкурентних переваг трактується у в 2003 р. у роботі [8] та в 2016 р. у роботі [28, с.136];
- як комплексна порівняльна характеристика підприємства відносно конкурентів визначається у 2003 р. в роботі [9] та в 2017 р. у роботі [30, с. 114–119].

Найчастіше одним із імперативних понять, що використовується при визначенні конкурентного статусу, є позиція. Її лексичні значення можуть бути різними, зокрема такими: положення, постава тіла; поза; розташування, місцезнаходження, положення кого-, чого-небудь; становище, роль, місце кого-, чого-небудь у суспільному житті, науці, мистецтві і т. ін.; розміщення фігур у якій-небудь момент гри (в шахи, крокет і т. ін.) [31, с.815]. Наявність у наведеному переліку іменника «становище» ще раз дозволяє нам зробити висновок про доцільність трактування конкурентного статусу як певного стану.

О.В. Косович, провівши теоретичний аналіз різних позицій до інтерпретації поняття «конкурентний статус підприємства», виділив чотири підходи до його визначення [32, с.181-183]:

- 1) позиція підприємства на ринку (в конкуренції);

- 2) стан підприємства, за якого відбувається ефективне використання його потенціалу;
- 3) сукупність ринкової позиції та можливостей (потенціалу) підприємства для досягнення конкурентних переваг;
- 4) міра сприйняття підприємства зовнішнім середовищем.

Однак, на наш погляд, в основу такої диференціації, науковець поклав різні класифікаційні ознаки.

Очевидно, що в якості класифікаційних ознак ми можемо додати до вище запропонованих й інші характеристики, зокрема такі:

- з позиції ресурсного підходу: як співвідношення фактичної й базової продуктивності використання ресурсів [5], ресурсна забезпеченість [7, с. 31], міра забезпеченості підприємства ресурсами всіх видів [15, с.106];
- з позиції урахування різних видів потенціалу: внутрішній потенціал [9; 10, с. 105], стратегічний потенціал [15, с.106], потенціал конкурентів [14]; конкурентний потенціал [21; 25, с.55 – 62], потенціал без конкретизації [22, с.10], ресурсний потенціал [24, с.171-175];
- з позиції цілепокладання: створення та підтримка конкурентних переваг [7, с. 31; 8; 13; 17; 15, с.106-110; 24, с.171-175; 25, с. 55 – 62; 28, с.136; 29, с.31; с.32], протистояння чинникам зовнішнього середовища [9; 10; 30]; максимізація прибутку [11], стабільне отримання підприємницького доходу [14]; захоплення лідируючих позицій у галузі [15, с.106-110]; випередження суперника в досягненні поставлених цілей на конкурентному ринку [27]; без конкретизації мети [12, с. 61; 23].
- інші, що визначатимуться метою та завданнями дослідження.

Поняття конкурентного статусу підприємства науковець Б.І. Яценко пропонує охарактеризувати такими особливостями [27]:

- конкурентний статус не є іманентною якістю підприємства, він може бути виявлений та оцінений тільки в умовах наявності конкурентів (реальних або потенційних);
- поняття «конкурентний статус» відносне, тобто воно буде мати різний рівень стосовно різних конкурентів;
- визначається конкурентний статус підприємства продуктивністю використання залучених ним у виробничий процес ресурсів;
- рівень конкурентного статусу підприємства залежить від рівня інноваційного управління.

Разом із цим, серед наукових надбань у галузі безпекології відомі поняття «ринкової безпеки» та «ринкової складової економічної безпеки підприємства», які різні науковці найчастіше трактують як захист від неефективно обраної моделі поведінки на ринку, помилок у товарній збутовій політиці, політиці ціноутворення, виготовлення неконкурентоспроможної продукції, і цю складову економічної безпеки характеризують ступенем відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім можливостям, які генеруються ринковим середовищем. Проте, на наш погляд, подібні трактування є не стільки дискусійними, скільки суперечливими з точки зору їх подальшої імплементації до теорії й методики оцінювання та забезпечення указаної складової безпеки. Даний погляд обумовлений тим, що захист ми вважаємо процесом, а тому відповідним має бути методичний інструментарій оцінювання ринкової безпеки як процесу. Однак при вищенаведеному визначенні у якості показників оцінювання найчастіше використовуються статичні показники, складові яких оцінюються на конкретний момент часу.

Отже, вважаємо певним упущенням наявність в існуючих працях протиріччя, яке полягає у застосуванні до визначення конкурентного статусу процесного підходу, а при його оцінюванні – статичного.

Крім того, важливо відзначити другу частину визначення конкурентного статусу, наданого колективом науковців на чолі з В.С.Пономаренко: як спроможності підприємства протистояти впливу чинників зовнішнього середовища [10, с. 105]. Дане визначення хоча й було надане ще в 2003 р., проте подальшого розвитку не отримало. Водночас, як нами показано в роботі [1, с.46-72], протистояння загрозам або чинникам як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, є однією із характеристик економічної безпеки. При цьому, за

певних умов, подій та обставин при зміні ієрархії цілей підприємства, дана характеристика дозволяє трансформуватися конкурентоспроможності в економічну безпеку, і навпаки.

Відтак, уточнюючи визначення економічної безпеки конкурентного статусу зі статичного підходу, на нашу думку, доцільно розглядати її як такий суперницький економічний стан підприємства, при якому досягається заданий рівень економічних результатів усіх видів (у класичному та нетрадиційному розумінні), вільно реалізуються не тільки його економічні інтереси коротко-, середньо- та довгострокового характеру незалежно від впливу чинників внутрішнього й зовнішнього середовища та дій стейкхолдерів будь-якої групи, але й інтереси персоналу та власників цього підприємства; при цьому передбачається, що усі види ресурсів використовуються ефективно, підприємство здатне й спроможне протистояти наслідкам реалізації негативних впливів різного походження без утиску поточних та стратегічних економічних інтересів. Оскільки сутність економічної безпеки є триединою, що включає в себе також імперативне поняття «процес», то з позиції процесного підходу також можна й доцільно досліджувати економічну безпеку конкурентного статусу, що є напрямком нашого подальшого дослідження.

Б.І. Яценко відмічає, що залежно від об'єкта застосування терміну, що аналізується, розрізняють «конкурентний статус національної економіки», «конкурентний статус продукції», «конкурентний статус підприємства», «конкурентний статус галузі» тощо [27]. З урахуванням цього вважаємо, що конкурентний статус має власну ієрархію, рівні якої здійснюють взаємний вплив один на одного, а також на рівні, що не обов'язково розташовані безпосередньо вище або нижче, а містяться через кілька рівнів до чи після «базового»:

1. Глобальний конкурентний статус.
2. Міжнародний конкурентний статус.
3. Національний конкурентний статус.
4. Конкурентний статус регіону.
5. Конкурентний статус підприємства.

Відтак на конкурентний статус підприємства впливає не тільки і не стільки конкурентний статус регіону, але й глобальний та міжнародний конкурентні статуси, і навпаки.

Відповідно, пропонуємо диференціювати рівні економічної безпеки конкурентного статусу, які аналогічним чином здійснюють взаємний вплив:

1. Глобальна економічна безпека конкурентного статусу.
2. Міжнародна економічна безпека конкурентного статусу.
3. Національна економічна безпека конкурентного статусу.
4. Регіональна економічна безпека конкурентного статусу.
5. Зовнішня економічна безпека конкурентного статусу підприємства.
6. Внутрішня економічна безпека конкурентного статусу підприємства.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, економічну безпеку конкурентного статусу як комплексне поняття доцільно розглядати одночасно зі статичного та з процесного підходів. Економічна безпека конкурентного статусу як комплексне поняття відбиває суперницький економічний стан та відповідні процеси не тільки на рівні підприємства, але й мезо- та макрорівні. Проведення безумовно значущих досліджень сучасних науковців не виключає потреби в подальшому висвітленні важливих питань щодо процесів та ресурсного забезпечення заданого рівня конкурентного статусу підприємств крізь призму його економічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми сучасного менеджменту: монографія / Л.М. Варава, Є.В. Афанасьєв, Є.В. Мішук та ін. / за заг. ред. д.е.н., проф. Л.М. Варава. – Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов. – 2018. – 203 с.
2. Словник української мови: в 11 томах. – 1978. – Том 9. – С. 671.
3. Словник української мови: в 11 томах. – 1973. – Том 4. – С. 261.
4. Ансофф І. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 520 с.
5. Ансофф І. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб. : Питерком, 1999. – 416 с.
6. Мильнер Б. Теория организации / Б. Мильнер – М.: Инфра-М, 1999. – 316 с.

7. Лапин Е. В. Экономический потенциал предприятия: монография / Е. В. Лапин // Сумы: ИТД «Университетская книга», 2002. – 310 с.
8. Шинкаренко В.Г. Управление конкурентоспособностью предприятия / В. Г. Шинкаренко, А. С. Бондаренко. – Харьков: Изд. ХНАДУ, 2003. – 188 с.
9. Тридід О.М. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи / О.М. Тридід. - Автореф. на здоб. наук. ступ. д. е. н. – Донецьк: ДНУ, 2003. – 32 с.
10. Пономаренко В.С., Тридід О.М., Кизим М.О. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : монографія. – Х.: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2003. – 328 с.
11. Василенко В.А. Стратегічне управління: навч. посіб. / В.А. Василенко, Г.І. Ткаченко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 396 с.
12. Иванов Ю.Б. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия / Ю. Б. Иванов, А. Н. Тищенко, Н. А. Дробитько, О. С. Абрамов. - Х.: ХНЕУ, 2004.- 256 с.
13. Отенко І. П. Управління конкурентними перевагами підприємства : монографія / І. П. Отенко, Є. О. Полтавська. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2005. – 212 с.
14. Шароватов М. А. Формирование и оценка конкурентного статуса действующих предпринимательских структур / М.А. Шароватов. – Автореф. дис. на соискание ученой степени к. эконом. наук. - специальность 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством: предпринимательство. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный инженерно-экономический университет, 2005. – 19 с.
15. Должанський І.З. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посібник / І.З. Должанський, Т.О. Загорна. – К.: ЦНЛ, 2006. – 384 с.
16. Скібіцький О. М. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. / О. М. Скібіцький. – К.: ЦНЛ, 2006. – 312 с.
17. Чернега В.В. Конкурентостійкість підприємств та механізмів її забезпечення: монографія / В.В. Чернега; [відповід. ред. О.Д. Гудзинський]; Київський національний університет технологій та дизайну, Ін-т підготовки кадрів державної служби зайнятості України. – К.: ІПК ДСЗУ, 2008. – 235 с.
18. Корецький Б. М. Засади побудови алгоритму методики оцінки конкурентних позицій суб'єкта господарювання у транзитивній економіці / Б. М. Корецький, М. І. Хопчан // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 5. – С. 39–44.
19. Кирчата І.М. Управління конкурентоспроможністю підприємства в глобальному середовищі : монографія / І. М. Кирчата, Г. В. Поясник. – Харків: ХНАДУ, 2009. – 160 с.
20. Філіппова С.В. Оцінювання та аналіз конкурентоспроможності промислових підприємств як основні функції управління процесом її організаційно-економічного забезпечення / С.В. Філіппова, С.О. Черкасова // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2010. – № 3. – С. 110–115.
21. Холод В. В. Чотирихвекторна модель розвитку конкурентного статусу [Електронний ресурс] / В.В. Холод. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/68045.doc
22. Бурмака М.М., Бурмака Т.М. Управління розвитком підприємства на прикладі підприємств будівельної галузі): монографія / М.М.Бурмака, Т.М. Бурмака. – Харків: ХНАДУ, 2011. – 204 с.
23. Герасименко Ю. В. Управління конкурентним статусом підприємства [Електронний ресурс] / Ю. В. Герасименко, А. В. Бондаренко. - Режим доступу.: http://www.rusnauka.com/31_ONBG_2011/Economics/10_96826.doc
24. Резніченко Д.В. Категоріальний апарат конкурентоспроможності соціально-економічної системи / Д.В. Резніченко // Інноваційна економіка. – 2012. – № 8. – С. 171-175.
25. Матвеев, В. В. Система понять, які характеризують конкурентний стан підприємства / В. В. Матвеев // Науковий журнал «Інтелект ХХІ». – 2014. – № 2. – С. 55 – 62.
26. Терованесова О.Ю. Конкурентний статус підприємства в системі наукових категорій / О. Ю. Терованесова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – Харків : УДАЗТ, 2014. – № 48. – С. 153 – 158.
27. Яценко Б.І. Теоретичні основи інноваційного управління конкурентним статусом підприємств [Електронний ресурс] / Б. І. Яценко // Ефективна економіка : електрон. наук. вид.Дніпропетров.держ. аграрно-економічного ун-ту.– 2015.– №12.–Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?n=12&y=2015>
28. Кузьминчук Н. В. Формування конкурентного статусу підприємств машинобудування на основі ресурсно-діяльнісного підходу: концептуальні засади / Н. В. Кузьминчук, О. Ю. Терованесова // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Сер. : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2016. – Вип. 8, ч. 1. – С. 135-141.
29. Моделювання конкурентного статусу у системі маркетингу підприємств / Павловська Л. Д., Косович О. В. // Імплементация наукових засад та перспективи досконалої маркетингової діяльності підприємств як ринково-орієнтованої концепції їх розвитку: колект. монографія / за заг. ред. проф. Павловської Л.Д. – Житомир: Вид. Євенок О.О., 2017. – С.30 – 56.
30. Орехова К. В. Моделювання впливу факторів фінансової безпеки на конкурентний статус машинобудівних підприємств / К. В. Орехова // Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій «Причорноморські економічні студії». Науковий журнал. – Одеса, 2017. Вип. 14. – С. 114–119.
31. Словник української мови: в 11 томах. – 1975. – Том 6. – С. 815.
32. Косович О.В. Економічний зміст та шляхи формування конкурентного статусу підприємства / О. В. Косович // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Серія: Економічні науки. – Спецвипуск. – 2013. – С. 178 – 184.

References:

1. Varava, L.M. & Afanasiev, Ye.V. & Mishchuk, Ye.V. (2018). *Aktualni problemy suchasnoho menedzhmentu: monohrafiia. Kryvyi Rih: Vyd. R.A. Kozlov*, 203. (in Ukr.)
2. Slovník ukraínskoi movy: v 11 tomakh (1978). *Tom 9*, 671 (in Ukr.)
3. Slovník ukraínskoi movy: v 11 tomakh (1973). *Tom 4*, 261 (in Ukr.)
4. Ansoff, I. (1989). *Strategicheskoe upravlenie. Moskva: Ekonomika*, 520 (in Russ.)
5. Ansoff, I. (1999). *Novaya korporativnaya strategiia. Sankt-Peterburg: Piterkom*, 416 (in Russ.)
6. Milner, B. (1999). *Teoriya organizatsii. Moskva: Infra-M*, 316 (in Russ.)
7. Lapin, Ye. V. (2002). *Ekonomicheskii potentsial predpriiatiya: monografiya. Sumy: ITD «Universitetskaya kniga»*, 310 (in Russ.)
8. Shinkarenko, V.G. & Bondarenko, A. S. (2003). *Upravlenie konkurentosposobnostyu predpriiatiya. Kharkov: Izd. KhNADU*, 188 (in Russ.)
9. Trydid, O.M. (2003). *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy. Avtoref. na zdob. nauk. stup. d. e. n. Donetsk: DNU*, 32 (in Ukr.)
10. Ponomarenko, V.S. & Trydid, O.M. & Kyzym, M.O. (2003). *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy. Kharkiv: Vydavnychi Dim «INZhEK»*, 328.
11. Vasylenko, V.A. & Tkachenko, H.I. (2003). *Stratehichne upravlinnia: navch. posib. Kyiv: TsUL*, 396. (in Ukr.)
12. Yvanov, Yu.B. & Tyshchenko, A. N. & Drobytko, N. A. & Abramov, O. S. (2004). *Konkurentosposobnost predpriiatiya: otsenka, dyahnostyka, stratehiia. Kharkiv: KhNEU*, 256.
13. Otenko, I. P. & Poltavska, Ye. O. (2005). *Upravlinnia konkurentnymy perevahamy pidpriemstva: monohrafiia. Kharkiv: KhNEU*, 212 (in Ukr.)
14. Sharovats, M. A. (2005). *Formirovaniie i otsenka konkurentnogo statusa deystvuyushchikh predprinimatelskikh struktur. Avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni k. ekonom. nauk. Spetsialnost 08.00.05 «Ekonomika i upravlenie narodnym khozyaystvom: predprinimatelstvo». Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy inzhenerno-ekonomicheskii universitet*, 19 (in Russ.)
15. Dolzhanskiy, I.Z. & Zahorna, T.O. (2006). *Konkurentospromozhnist pidpriemstva. Kyiv: TsNL*, 384. (in Ukr.)
16. Skibitskiy, O. M. (2006). *Stratehichni menedzhment. Kyiv: TsNL*, 312.
17. Cherneha, V.V. (2008). *Konkurentostiikist pidpriemstv ta mekhanizmv yii zabezpechennia: monohrafiia [vidpovid. red. O.D. Hudzynskiy]. Kyivskiy natsionalnyi unt tekhnolohii ta dyzainu, In-t pidhotovky kadriv derzhavnoi sluzhby zainiatosti Ukrainy. Kyiv: IPK DSZU*, 235 (in Ukr.)
18. Koretskiy, B. M. & Khopchan, M. I. (2008). *Zasady pobudovy alhorytmu metodyky otsinky konkurentnykh pozytsii subiekta hospodariuvannia u tranzhytvnii ekonomitsi. Investytsii: praktyka ta dosvid*, 5, 39–44 (in Ukr.)
19. Kyrchata, I.M. & Poiasnyk, H. V. (2009). *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva v hlobalnomu sere dovyschi. Kharkiv: KhNADU*, 160 (in Ukr.)
20. Filyppova, S.V. & Cherkasova, S.O. (2010). *Otsiniuvannia ta analiz konkurentospromozhnosti promyslovykh pidpriemstv yak osnovni funktsii upravlinnia protsesom yii orhanizatsiino-ekonomichnoho zabezpechennia. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu*, 3, 110–115. (in Ukr.)
21. Kholod, V. V. (2010). *Chotyrokhektorna model rozvytku konkurentnogo statusu. Retrieved from http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/68045.doc* (in Ukr.)
22. Burmaka, M.M. & Burmaka, T.M. (2011). *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva na prykladi pidpriemstv budivelnoi haluzi. Kharkiv: KhNADU*, 204 p.
23. Herasymenko, Yu. V. & Bondarenko, A. V. (2011). *Upravlinnia konkurentnym statusom pidpriemstva. Retrieved from http://www.rusnauka.com/31_ONBG_2011/Economic/s/10_96826.doc* (in Ukr.)
24. Reznichenko, D.V. (2012). *Katehorialnyi aparat konkurentospromozhnosti sotsialno-ekonomichnoi systemy. Innovatsiina ekonomika*, 8, 171-175. (in Ukr.)
25. Matvieiev, V. V. (2014). *Systema poniat, yaki kharakteryzuiut konkurentnyi stan pidpriemstva. Naukovyi zhurnal «Intelekt XXI»*, 2, 55–62 (in Ukr.)
26. Terovanesova, O.Iu. (2014). *Konkurentnyi status pidpriemstva v systemi naukovykh katehori. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 48, 153 – 158. (in Ukr.)
27. Yatsenko, B.I. (2015). *Teoretychni osnovy innovatsiinoho upravlinnia konkurentnym statusom pidpriemstv. Efektyvna ekonomika*, 12. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2015> (in Ukr.)
28. Kuzmynchuk, N. V. & Terovanesova, O. Yu. (2016). *Formuvannia konkurentnogo statusu pidpriemstv mashynobuduvannia na osnovi resursno-diialnisnoho pidkhodu: kontseptualni zasady. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho nats. un-tu*, 8. 1, 135-141 (in Ukr.)
29. Pavlovska, L. D. & Kosovych O. V. (2017). *Modeliuvannia konkurentnogo statusu u systemi marketynhu pidpriemstv. Implementatsiia naukovykh zasad ta perspektyvy doskonalo. marketynhovo. diialnosti pidpriemstv yak rynkovo-orientovanoi kontseptsii yikh rozvytku. Zhytomyr: Vyd. Yevenok O.O.*, 30–56 (in Ukr.)
30. Oriekhova, K. V. (2017). *Modeliuvannia vplyvu faktoriv finansovoi bezpeky na konkurentnyi status mashynobudivnykh pidpriemstv. Prychornomorskiy naukovy-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii «Prychornomorski ekonomichni studii». Odesa*, 14, 114–119.
31. Slovník ukraínskoi movy: v 11 tomakh. (1975). *Tom 6*, 815. (in Ukr.)
32. Kosovych, O.V. (2013). *Ekonomichni zmist ta shliakhy formuvannia konkurentnogo statusu pidpriemstva. Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii. Serii: Ekonomichni nauky. Spetsvypusk*, 178–184 (in Ukr.)

MISHCHUK Yevheniya Volodymyrivna,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation,
Public Administration and Administration,
Kryvyi Rih National University,
Kryvyi Rih, Ukraine
tdutybz.077@gmail.com

ECONOMIC SECURITY OF THE COMPETITIVE STATUS: GENESIS OF CONCEPT

Abstract.

Introduction. *The versatility and diversity of definitions of such concepts as “economic security” and “competitive status” generate the need for further development and improvement of the concept “economic security of competitive status” taking into account changes in theoretical and methodological approaches, methodology and views of modern scientists.*

Purpose. *The purpose of the article is to study the concept of “economic security of competitive status” and its place in the structure of economic security.*

Methods. *The article uses general scientific methods: analysis and synthesis, induction and deduction. To analyze the essence of the concept of “economic security of competitive status”, a descriptive approach was used.*

Results. *The concept of “economic security of competitive status” is considered. The main definitions of the term “competitive status” are defined in terms of the chronology of their appearance in scientific sources. The absence of evolution in scientific views on this term is revealed, which is associated with the duplication of definitions by different authors in the earlier and later periods. Based on the analysis of the lexical meanings of the words “competitive” and “status”, it is substantiated that the determination of competitive status as a certain competitive state is most appropriate. Analyzed the existing approaches to the definition of competitive status. Considered its features. The differences between the concepts of “market security”, “market component of economic security” and “economic security of competitive status” are shown. There is a contradiction in the existing approaches, which consists in applying to the definition of the competitive status of the process approach, and in its assessment - the static one. The expediency of applying to the understanding of the economic nature of security a competitive status at the same time static and process approaches is substantiated.*

Originality. *The classification of approaches to understanding the essence of competitive status has been added to the following classification criteria: by imperative concepts (a measure of determining a company's position in competition, identifying directly with a company's position, a company's position in competition, a prerequisite for achieving a certain level of competitive advantages, a comprehensive comparative characteristic of an enterprise relative to competitors) ; from the point of view of the resource approach (as the ratio of the actual and basic productivity of the use of resources, resource endowment, degree of provision of the enterprise with resources of all kinds); from the standpoint of taking into account various types of potential (internal potential, strategic potential, potential of competitors; resource potential, competitive potential, potential without specification) from the position of goal-setting (creating and maintaining competitive advantages, resisting environmental factors; maximizing profits, stable business income; capturing leading positions in the industry; anticipation of the opponent in achieving the goals set in a competitive market; without specifying the goal) other signs will determine a goal and objectives of the study. A definition of the economic security of a competitive status as a competitor's economic condition of an enterprise is proposed, in which a given level of economic results of all types is achieved (in the classical and non-traditional sense), not only its economic interests of a short, medium and long-term nature are realized freely, regardless of the influence of internal factors and the external environment and actions of stakeholders of any group, but also the interests of the staff and owners of this enterprise; it is assumed that all types of resources are used efficiently, the enterprise is able and able to withstand the consequences of the realization of the negative impacts of various origins without jeopardizing the current and strategic economic interests. Since the essence of economic security is a triune one, which also includes the imperative concept of “process”, then from the position of the process approach it is possible and expedient to investigate the economic security of competitive status. Specified is the direction of further research. The structure of its hierarchical levels has been improved.*

Conclusion. *Conducting unconditionally significant research by modern scientists does not exclude the need to further highlight important issues of processes and resource support for a given level of competitive status of enterprises through the prism of economic security.*

Keywords: *struggle; protection; hierarchy; economic security; classification; competitiveness; state; status; rivalry.*

Одержано редакцією: 12.10.2018
Прийнято до публікації: 23.10.2018

ЛОЗОВА Оксана Василівна,

к.е.н., доцент,

кафедра менеджменту,

Полтавський університет економіки і торгівлі,

м. Полтава, Україна

ORCID ID: 0000-0001-7358-8640

oksana_lozova@ukr.net

СЄДАКОВ Максим Андрійович,

аспірант кафедри управління персоналом

та економіка праці,

Полтавський університет економіки і торгівлі,

м. Полтава, Україна

ORCID ID: 0000-0002-4054-2053

oksana_lozova@ukr.net

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ КРАЇНИ

У статті розглянуто причинно-наслідкові зв'язки інвестиційної привабливості країни з факторами, що забезпечують динаміку соціального зростання. Встановлено, що між інвестиційними процесами і зростанням рівня та якості життя людей існує тісний взаємозв'язок. Визначено, що стійкий розвиток економіки, який спирається на економічне зростання, і орієнтований на задоволення матеріальних і духовних потреб, забезпечується при збереженні рівноваги історичних екосистем.

***Ключові слова:** розвиток, соціально-економічна система, якість життя населення, інвестиції, інвестиційна привабливість країни.*

Постановка проблеми. Між інвестиційними процесами і зростанням рівня та якості життя людей існує тісний взаємозв'язок. Саме тому розглядати причинно-наслідкові зв'язки інвестиційної привабливості країни можна лише з факторами, що забезпечують динаміку соціального зростання. Підвищення добробуту, зростання доходів населення припускає своєчасне і якнайповніше задоволення потреб людей в різноманітних благах, що, у свою чергу, забезпечує інвестиційний потік як в середині країни, так і ззовні. Діалектика взаємодії інвестиційної привабливості країни і якості життя заснована на лініях прямого і зворотного зв'язку. Разом з тим, зростання якості життя виконує і важливу економічну функцію, оскільки створює передумови відтворення робочої сили суспільно-нормальної якості, сприяє зростанню суспільного виробництва, підвищенню продуктивності праці і зміцненню потенціалу безпеки, в тому числі і трудового потенціалу.

Зокрема, К. Маркс підкреслював, що «...в звичайній, матеріальній промисловості ... ми маємо перед собою певні сутнісні сили людини» [1, с.43]. Зростання рівня життя населення зменшує вірогідність виникнення конфліктів в соціумі, перешкоджаючи розвитку небезпечних і деструктивних явищ економічного і соціального толку. Отже, зростання якості життя не тільки мета, але і засіб досягнення необхідного і достатнього рівня інвестиційного потоку в країну. Саму тому питання підвищення рівня життя населення, як одного з інструментів забезпечення інвестиційної привабливості країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти рівня та якості життя населення досліджувалися вітчизняними і закордонними вченими: О. Амошею, Д. Богинею, П. Бубенко, М. Долишнім, В. Онікієнком, С. Дорогунцовим, В. Пономаренком, М. Кизимом, Е. Лібановою, В. Майєром, С. Ніколенком, Т. Клебановою, О. Кузнєцовою, В. Мандибурой, Н. Рімашевською, О. Новиковою, В. Райциним, О. Суриковим та ін. Однак, незважаючи на численні роботи присвячені питанню рівня та якості життя населення, в них майже відсутні дослідження впливу якості життя населення на рівень інвестиційної привабливості країни. Саме тому, на нашу думку дана стаття є актуальною і своєчасною.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є дослідження рівня впливу якості життя населення на інвестиційну привабливість країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. В минулому столітті в розвитку людського суспільства відбулися корінні зміни, оцінити які однозначно важко. Прогрес у розвитку науки і техніки, небачені масштаби зростання економіки, забезпечили збільшення добробуту людей. Валовий світовий продукт у двадцятому столітті зріс з 2,3 трлн. дол. в 1900 році до 39 трлн. дол. в 2008 р., тобто збільшився в 17 разів. Дохід на душу населення піднявся з 1500 до 6600 дол., тобто виріс в чотири з лишнім рази, причому основна частина приросту припадала на другу половину сторіччя. Зростання світової економіки за один тільки 2007 р. було значно вищим, а ніж за все 17 століття, а зростання валового світового продукту всього лише за три роки – з 2005 по 2008 рр. – перевищило його зростання за десять тисяч років (з появи землеробства і аж до 1900 р.) [2, с.11]. Модель промислового розвитку підняла на значну висоту життєвий рівень населення, створивши одночасно проблеми загальнопланетарного масштабу. Економічне зростання дозволило мільйонам людей вести здоровий і продуктивний спосіб життя, сприяло збільшенню тривалості життя з 35 років в 1900 р. до 65 років в наші часи.

Лише завдяки вкоріненню патерналістських настроїв, забезпечивши високі рівні та диференціацію споживання матеріальних благ і фізичної мобільності, «суспільство споживання» виявилось марнотратним, заснованим на споживанні ресурсів, що видобувалися при нищенні навколишнього середовища. Якщо припустити, що західна модель суспільства споживання розвиватиметься такими ж темпами і пошириться на весь світ, а чисельність населення досягне десяти мільярдів чоловік, то наслідки будуть катастрофічними. Очевидно, що в довгостроковій перспективі існуюча модель промислового розвитку може знищити екосистеми, які підтримують її, і вона буде нежиттєздатною.

На підставі нерівності, яка зростає щоденно, між багатими і бідними країнами, протікає деградація навколишнього середовища. Капітали трьох найбагатших людей в світі перевищують сукупний валовий продукт 48 бідних країн. І в той же час, за різними оцінками, близько 841 млн. людей в світі недоїдають, 1,2 млрд. позбавлені доступу до чистої питної води, 1,6 млрд. безграмотні і 2 млрд. не мають можливості користуватися електрикою. Як стверджує журнал *Forbes*, сукупний статок 225 найбагатших людей в світі перевищує 1 трлн. дол., і в той же час сукупний річний дохід найбільш бідної половини людства не перевищує цієї цифри [2].

В працях провідних науковців стверджується думка про те, що стійкий розвиток економіки, який спирається на економічне зростання, і орієнтований на задоволення матеріальних і духовних потреб, забезпечується при збереженні рівноваги історичних екосистем. Рекомендації з приводу цього знаходимо в працях відомих економістів. Так, Т. Шульц, лауреат Нобелівської премії, підкреслював, що розвиток варто розуміти не просто як підвищення темпів економічного зростання, а як процес інвестування в людський капітал і ліквідацію бідності [3]. Представник інституціоналізму Г.Мюрдаль вважав, що зростання, яке не супроводжується покращенням становища більшості населення, не можна розглядати як розвиток. Розвиток, на його думку, полягає в підвищенні рівня задоволення потреб всіх членів суспільства і скороченні нерівності між багатими і бідними [4]. Результатом стійкого розвитку і його метою є формування принципово іншої якості життя населення.

Останнім часом достатньо активно фахівцями досліджується категорія «якість життя». Якщо судити з структури публікацій проблем якості життя, то вдосконалюється вона, головним чином, за рахунок міждисциплінарної взаємодії, залучення матеріалу, нагромадженого в економіці, соціології, історії і інших суспільних науках. Тому у визначенні суті категорії «якість життя» мають місце принципові відмінності в розумінні її змісту, структури і системи показників. Проаналізувавши детально аналіз позицій різних авторів, запропонуємо наше бачення трактування категорії «якість життя». Очевидно, що при цьому варто було б врахувати категорію «потреб» та так звані «піраміди потреб».

Якість життя – це економічна категорія, яка включає компоненти об'єктивного і суб'єктивного характеру:

- ✓ наявність і структура потреб та їх узгодженість;
- ✓ відповідність задоволення потреб рівню доходів населення;

- ✓ рівень задоволення потреб населення в товарах і послугах;
- ✓ соціальна активність населення відповідно до рівня доходів;
- ✓ задоволення потреб відповідність зростання доходу;
- ✓ відповідність між кількістю праці та доходами;
- ✓ рівень задоволення життям самих людей та особисте сприйняття умов життєдіяльності.

Не лише економічними, але і соціально-політичними чинниками детермінована якість життя – дотриманням прав і свобод людини, захистом її державою в повсякденному житті і особливо в критичних ситуаціях, наявністю громадянського суспільства. Будучи економічною категорією, поняття «якість життя», все ж таки виходить за межі власного економічного аналізу, оскільки відображає відношення і зв'язки, які виникають на стику соціальної, політичної і економічної галузей знань.

Внаслідок проведення в трансформаційному стані незалежної України політики «шокової терапії», більшість населення швидко зубожіла. На відміну від сталих західноєвропейських суспільств, із структурою за доходами умовно ромбоподібної форми, з широким прошарком середнього класу, українське суспільство набуло (умовно) пірамідальної форми. Можливий вихід з цього замкнутого кола полягає в усвідомленні владною елітою необхідності власного «самообмеження» та самовдосконалення. Інакше безвідповідальність влади у довгостроковій перспективі логічно підсилить тенденції схильності суспільства до авторитаризму. Тобто інститути, які формувалися як інструменти захисту та утримання влади, можуть перетворитися на елітоутворюючі суб'єкти влади за цілковитої підтримки населення.

Індикатором, який засвідчував трансформацію суспільного розшарування був комплексний індекс соціального розвитку, який включав як соціальні, так і економічні показники, що запропонував в 1970 році дослідний інститут Соціального розвитку ООН (UNR ISD). Через декілька років Д. Моррісом був розроблений Індекс фізичної якості життя, що містить три показники: очікувану тривалість життя після досягнення однорічного віку; розповсюдження писемності серед дорослого населення; рівень дитячої смертності.

Вашингтонський комітет з проблем кризи народонаселення в 1987 році опублікував Міжнародний індекс неблагополуччя, за допомогою якого була зроблена спроба продемонструвати міждержавні відмінності в умовах життя населення в різних країнах. А вже за три роки в рамках Програми розвитку ООН (ПРООН) з'явилася концепція «розвитку людського потенціалу», де під людським розвитком розуміють процес розширення можливостей вибору для окремого індивідуума. В цьому ж році дана Програма запропонувала методика розрахунку Індексу людського розвитку (ІЛР), який активно використовується і до нині.

Незважаючи на спосіб розрахунку і сумісність показників, в структурі якості життя, на наш погляд, можна виділити три групи індикаторів:

- соціально-політичні;
- соціально-економічні;
- соціально-екологічні.

До першої групи індикаторів варто віднести показники рівня доходів, рівня і якості споживання продовольчих і непродовольчих товарів, показники рівня і якості споживання послуг, забезпеченість житлом, освітою і професійною підготовкою, показники наявності робочих місць і утримання безробіття на природному рівні, охорони здоров'я, показники рівня і якості безпеки особи.

Друга група об'єднує показники рівня і якості навколишнього середовища, рівня забезпеченості екологічно чистими продуктами харчування і екологічно безпечними предметами вжитку.

До третьої групи відносять показники, які відображають рівень політизації і соціальної активності населення, серед них рівень і якість забезпечення громадянських прав і свобод та гарантії прав власності, можливість участі в процесах ухвалення рішень на всіх рівнях і інституційне забезпечення такої участі, доступ до культурних цінностей, знань і інформації.

Розробку комплексної системи моніторингу в Україні і оцінку основних показників рівня життя, як невідкладне завдання, припускає теоретична модель якості життя, навколишнього середовища і рівня соціальної активності населення. Наша країна може служити свого роду соціальною моделлю світу за рядом аспектів, оскільки вона досить точно відтворює ті пропорції, які характерні для світу в цілому, наприклад, за часткою населення, яке знаходиться за межею бідності, за розривом в доходах між багатими і бідними прошарками, за співвідношенням розвинених і депресивних регіонів і ін.

На наш погляд, особливу увагу варто приділити ключовим соціально-економічним показникам – величині нерівності в розподілі доходів, багатства, власності, і контролю над капіталом. Постійний контроль за рівнем якості життя і соціальної напруженості дозволяє своєчасно виявити групи населення, які потрапили в найбільш важку економічну ситуацію, готові до масових акцій протесту і дестабілізації обстановки в суспільстві. Таке населення повинне періодично попадати під захист влади, та соціальних інститутів, які повинні вирівняти їх життєву ситуацію до рівня середніх соціальних показників.

Простий аналіз наявності бідності нічого не дає для забезпечення економічного розвитку країни, для напрацювання практичних заходів по зниженню бідності, доцільно, на наш погляд, скласти соціальний «портрет» і «профіль» бідності.

Таблиця 1

Диференціація життєвого рівня населення України з 2010-2017 роки

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016 ²	2017 ²
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму:								
млн. осіб	3,6	3,2	3,8	3,5	3,2	2,5	1,5	0,9
у відсотках до загальної чисельності населення	8,6	7,8	9,0	8,3	8,6	6,4	3,8	2,4
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму:								
млн. осіб	6,3	20,2	19,8	13,5
у відсотках до загальної чисельності населення	16,7	51,9	51,1	34,9
Довідково:								
середньорічний розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн)	843,2	914,1	1042,4	1113,7	1176,0	1227,3	1388,1	1603,7
середньорічний розмір фактичного прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн)	1357,6	2257,0	2646,4	2941,5
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
Квінтільний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	3,5	3,4	3,2	3,3	3,1	3,2	3,0	3,3

1. Починаючи з 2011 року при розрахунках середньодушових показників, а також показників диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту розпочато використання шкали еквівалентності. Для забезпечення зі ставності показників динамічних рядів було здійснено перерахунок даних за 2010 р. з урахуванням шкали еквівалентності.

2. Без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Дані таблиці 1. показують, що сьогодні найбільша частка осіб з доходами нижче за прожитковий мінімум припадає на 2012 рік (3,8 млн. осіб або (% населення України), а вже до 2017 року ця частка скоротилась до 2,4 % населення або 0,9 млн. осіб. Також досить наочною

є і статистика, щодо чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму, так в 2017 році кількість такого населення складає 13,5 млн. осіб або 34,9 % від загальної кількості населення. Тобто слід відмітити, що у 2017 році майже 1 млн. осіб отримували дохід нижче ніж 1603,7 грн., а також 13,5 млн. осіб – 2941,5 грн., що свідчить про надто низький рівень інвестиційної спроможності населення України, а точніше про велику кількість за межею бідності.

Не менш актуальною для економіки України є проблемна зона регіональної асиметрії в доходах населення. Регіональна асиметрія в рівнях доходів на територіях визначається як 1:19 «...є відомі соціальні і психологічні виправдання значної нерівності і багатства, – поширене твердження відомого англійського економіста Дж. Кейнса, – проте не для такого великого розриву, який має місце в даний час» [5, с.425]. Ця проблема актуальною залишається і сьогодні.

Неоднорідність соціально-економічного простору в Україні, обумовлена не лише економічними, але і природними, національно-державними, інституційними чинниками. Так в Європейському союзі є значна кількість периферійних регіонів (частина Іспанії, Південної Італії і Греції, малонаселені території в Швеції і Фінляндії), де середній дохід на душу населення не досягає і половини рівня інших членів ЄС. Ці депресивні регіони від союзу, із спеціальних «фондів узгодження» отримують додаткову допомогу для вирішення соціальних проблем.

Трансформаційні процеси в українському суспільстві обумовлюють необхідність вибору і створення національної моделі економічного розвитку. Перехід до такої моделі національного господарства вимагає:

- концентрації ресурсів, які використовуються безпосередньо на соціальні потреби;
- визначення цілей і пріоритетів соціально-економічної політики держави;
- формування економічного механізму, який забезпечує підвищення якості життя.

Але спроби форсувати ринкові реформи в соціальній сфері можуть лише поглибити соціальну поляризацію в суспільстві, підсилити напруженість, створити загрозу безпечному функціонуванню економіки. Тому в середньостроковій перспективі доцільним вважається збереження за твердженням Д. Макарова «двохсекреторної моделі економіки», заснованої на механізмах як ринкового, так і державного регулювання соціально-економічних процесів.

Сучасне визначення рівня і якості життя в Україні трактується дією двох груп причин. До першої групи причин відносять ті які сформувалися в нашій країні в дореформений період і в значній мірі визначили «стартові» умови розвитку соціальної сфери сучасної України:

- відставання в кількісному і якісному розвитку окремих галузей соціальної сфери від галузей матеріального виробництва;
- залишковий принцип фінансування галузей соціальної сфери;
- постійне недозабезпечення соціальної сфери основними ресурсами її розвитку.

До другої групи причин відносять проблеми, які пов'язані з руйнуванням галузей, виробництв і видів економічної діяльності, які забезпечують добробут населення, в умовах ринкових перетворень в країні.

Рівень якості життя в нашій країні, як показує аналіз, украй низький. Це негативно позначається на зростанні продуктивності праці і ефективності виробництва, стримує економічне зростання. Низький рівень економічної безпеки і соціальна захищеність індивіда породжують деформовану структуру національної економічної безпеки. Пріоритетними напрямками підвищення якості життя можна вважати наступні:

- скорочення соціальної і економічної бідності. З цією метою необхідно провести сегментацію груп населення, які мають потребу і ризики, на предмет надання адресної допомоги.
- на основі збільшення зарплати, підвищення частки оплати праці у ВВП, забезпечити зростання грошових доходів населення і зменшення їх диференціації; посилити стимулюючу роль зарплати, формування у працюючих стимулу до праці, а не до отримання доходу.

- позиції збереження економічної безпеки і соціальної прийнятності забезпечити формування допустимого рівня диференціації доходів населення.
- для працездатного населення, створення економічних умов які дозволяють за власний дохід забезпечувати вищий рівень споживання.
- забезпечення доступності і суспільно прийнятної якості найважливіших соціальних благ в області медицини, соціального забезпечення, освіти.

Враховуючи обмеженість фінансових і матеріальних ресурсів, які має в своєму розпорядженні держава, очевидно правомірним буде передати частину функцій некомерційним громадським організаціям, яких в Україні налічується більше тисячі, більшість серед яких добродійні. Так званий «третій сектор» у розвинених країнах активно працює, вирішуючи багато соціальних проблем без залучення бюрократичного апарату, знімаючи частину навантаження з держави. Так, в США з 1995 р. більше 40 % ресурсів, що направляються на допомогу, розповсюджується через неурядові громадські організації.

Для отримання позитивних результатів в соціальній сфері, потрібний певний часовий лаг, після закінчення якого позитивні зміни в економіці зменшать соціальну напруженість і викличуть поліпшення соціального благополуччя, досягнення рівня економічної безпеки для того, щоб інвестори побачили позитивну динаміку розвитку країни.

З погляду на світову практику, та теоретичні напрацювання можна стверджувати, що сьогодні найефективнішими є два способи досягнення соціальної захищеності громадян:

- по-перше, держава має ефективно здійснювати перерозподіл національного доходу шляхом фінансування соціально-економічних програм;
- по-друге, держава має уникати патерналізму та надати можливість громадянам самостійно формувати власну систему соціального захисту, забезпечивши себе іншими формами пенсії, та іншими соціальними виплатами, через посилення ролі соціального страхування.

Іншими словами необхідно змістити центр відповідальності за формування соціального захисту не покладаючись лише на державні органи, а й на підприємство, де працює особа і на нього самого.

Очевидно, що на сьогоднішній день найпріоритетнішими в Україні стоять завдання по подоланню: безробіття, неефективного розподілу національного доходу, низького рівня життя, дії спрямовані на збереження інтелектуального капіталу в країні, значного розшарування суспільства за рівнем доходів, відсутності середнього класу, а також значної диференціації соціального розвитку регіонів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, для України, в сучасних умовах, необхідно здійснити оновлення соціальної функції держави, можна з впевненістю говорити про неефективність проведення економічної та соціальної політики в державі. Необхідно забезпечити справедливе співвідношення інтересів різних соціальних груп з інтересами всього суспільства. Соціальна держава має стати синонімом до «держави для людини». Тому забезпечення соціального захисту особистості, нормальні умови життя громадянина і його сім'ї має покласти початок розбудови держави з ринковою економікою та соціальним спрямуванням.

Список використаних джерел:

1. Маркс К. Из ранних произведений / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1956. – 690 с.
2. Forbes Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/ratings/4>.
3. Schultz T.W. Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research.. - The Free Press, New York, 1994.
4. Мюрдаль Г. Современные проблемы «третьего мира» / Г. Мюрдаль. – М. : Прогресс, 1972 – 768 с.
5. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс. – М.: Прогресс, 1978. – 498 с.

References:

1. Marx, K. & Engels, F. (1956) From Early Works. *M, Politizdat*, 690 (in Russ).
2. Forbes Ukraine. Retrived from : <http://forbes.net.ua/ratings/4> (in Ukr).
3. Schultz, T.W. (1994) Investment in Human Capital: The Role of Education and Research. *The Free Press, New York*.
4. Myrdal, G. (1972) Modern Problems of the Third World. *M, Progress*, 768 (in Russ).
5. Keynes, J. (1978) The general theory of employment, interest and money. *M, Progress*, 98 (in Russ).

LOZOVA Oksana,
Ph.D., Associate Professor,
Department of Management,
Poltava University of Economics and Trade,
Poltava, Ukraine
oksana_lozova@ukr.net

SEDAKOV Maksim,
post-graduate student of the Department of
personnel management and labor economics,
Poltava University of Economics and Trade,
Poltava, Ukraine
oksana_lozova@ukr.net

**QUALITY OF LIVING OF THE POPULATION, AS AN INSTRUMENT
OF IMPROVING THE INVESTMENT APPROACHES OF THE COUNTRY**

Abstract.

Introduction. *The article deals with the causal relationships of investment attractiveness of the country with factors that ensure the dynamics of social growth. It is established that there is a close relationship between investment processes and the growth of the level and quality of life of people. It is determined that sustainable development of the economy, which is based on economic growth, and focused on the satisfaction of material and spiritual needs, is ensured while preserving the balance of historical ecosystems.*

Purpose. *The purpose of the article is to study the level of influence of the quality of life of the population on the investment attractiveness of the country.*

Methods. *Solving the tasks set in the article is carried out with the help of such general scientific and special research methods: analysis and synthesis, systematization and synthesis, a dialectical approach.*

Results. *The substantiation of the theoretical and methodological basis for determining the vectors of the impact of the quality of life of the population on the investment attractiveness of the country as an important component of the effective functioning of the country in market conditions of management.*

Originality. *The article substantiates the necessity of raising the level and quality of life of the population as one of the key conditions for increasing the investment attractiveness of the country, proposes a practical mechanism for building a quality of life management system and identifies the factors influencing its effectiveness, which will allow the country to increase its competitiveness in market conditions of management.*

Conclusion. *So, for Ukraine, in modern conditions, it is necessary to renew the social function of the state, one can confidently speak about the ineffectiveness of conducting economic and social policies in the state. It is necessary to ensure a fair balance of interests of various social groups with the interests of the entire society. A social state should become synonymous with "state for a man." Therefore, provision of social protection of the individual, normal living conditions of a citizen and his family should start the development of a state with a market economy and social orientation.*

Keywords: *development, socio-economic system, quality of life of the population, investments, investment attractiveness of the country.*

*Одержано редакцією: 09.09.2018
Прийнято до публікації: 28.09.2018*

УДК 614.2:339.138+338.46:61

DOI: 10.31651/2076-5843-2018-3-54-63

МИЛАШЕВИЧ Елена Александровна,
к.э.н., ведущий научный сотрудник,
Государственное научное учреждение
«Институт экономики Национальной академии
наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь
ORCID ID: 0000-0002-2521-9709
ie1202@tut.by

АЛГОРИТМ РАНЖИРОВАНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНЫХ ПРАКТИК ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ПАЦИЕНТОВ

В статье разработан и апробирован алгоритм, позволяющий отобрать страны по экономическим показателям и состоянию систем здравоохранения к показателям Республики Беларусь. Ранжирование позволило выделить наиболее близкие страны по определенным показателям, провести анализ инструментов привлечения иностранных пациентов на лечение и предложить использовать прогрессивный опыт на территории Республики Беларусь.

Ключевые слова: экспорт; медицинские услуги; Республика Беларусь; критерии; медицинские кластеры; государственная поддержка; симбиоз медицины и туризма; пакеты услуг.

Постановка проблемы. Увеличение экспорта Республики Беларусь относится к приоритетным направлениям социально-экономического развития страны. Это закреплено в основных программных документах, а также постоянно отмечается в выступлениях Президента Республики Беларусь А. Г. Лукашенко.

Одними из перспективных направлений развития услуг в Республике Беларусь являются медицинские услуги. В Республике Беларусь система здравоохранения финансируется за счет государства, расходы государства на здравоохранение из года в год растут, поэтому остро стоит вопрос увеличения экспорта медицинских услуг как дополнительного источника финансирования национальной системы здравоохранения.

Анализ последних исследований и публикаций. Развитию медицинского туризма уделяется внимание как со стороны государства, так и частного бизнеса. В частности, в странах ОЭСР проводились исследования, посвященные развитию медицинского туризма [1], в которых описывалась схема развития индустрии медицинского туризма, выделялись основные страновые направления перемещения иностранных пациентов, затрагивались особенности страхования в странах, описывались направления государственной поддержки медицинского туризма.

Частная сингапурская компания опубликовала независимое исследование о развитии мирового рынка медицинских услуг [2], где была предложена классификация медицинских услуг, дан анализ рынка медицинских услуг Сингапура, Малайзии, Турции, Таиланда. В дальнейших публикациях были даны обзоры развития рынка медицинских услуг Китая, основное внимание было уделено развитию системы здравоохранения этой страны.

Изучением особенностей развития услуг здравоохранения в Республике Беларусь занимаются И. С. Полоник – экономика здравоохранения, исследование перспектив создания медицинских зон, изучение рынка стоматологических услуг [3], А. Г. Траскевич – исследование санаторно-курортного сегмента туристической индустрии Беларуси [4], Е. В. Концеал – анализ проблем развития медицинских услуг в стране [5].

Цель и задания исследования. Цель данной статьи – определить страны, которые по экономическому потенциалу, уровню развития системы здравоохранения близки к показателям Республики Беларусь. Ранжирование стран позволит: а) выделить наиболее

близкие страны по определенным показателям, б) провести анализ инструментов привлечения иностранных пациентов на лечение в этих странах, в) предложить использовать зарубежный опыт в Республике Беларусь.

Изложение основного материала исследования. Синонимом понятия «экспорт медицинских услуг» выступает медицинский туризм, этот термин означает предоставление медицинских услуг за пределами страны проживания. США, Канада и страны Европы являются основными поставщиками клиентов индустрии медицинского туризма. По данным The Medical Tourism Association, мировыми лидерами по числу медицинских туристов являются граждане США – 1,6 млн человек в год или 76 % от всего количества пациентов, получающих медицинские услуги вне страны своего проживания. Граждане США лидируют также и по стоимости оказанных им медицинских услуг – 167 млрд дол. США, граждане Германии – 42,2, Японии – 28,6 млрд дол. США [6].

Республика Беларусь также активно привлекает иностранных пациентов, по итогам 2017 г. экспорт медицинских услуг составил 43 млн дол. США [7]. В настоящее время Республика Беларусь обладает рядом конкурентных преимуществ на мировом рынке медицинских услуг: удобное географическое положение страны, развитая система транспортного сообщения, цены на медицинские услуги, которые по отдельным видам услуг в несколько раз ниже, чем в странах Западной Европы, США. Схожий уровень цен можно наблюдать в странах Юго-Восточной Азии, но географически они намного дальше от Европы, чем Республика Беларусь, что является преимуществом для привлечения на лечение в страну пациентов из европейских стран.

Экспорт медицинских услуг в Республике Беларусь осуществляют государственные лечебные медицинские учреждения, научно-практические центры, частные медицинские центры, индивидуальные предприниматели. Организацией медицинских туров занимается ограниченное количество компаний на рынке, наиболее известные из них: «Республиканское унитарное предприятие «ЦЕНТРКУРОРТ», «ЛОДЭ», «МедТрэвелБеларусь», «Агентство медицинского туризма», «Клиники Беларуси». Ряд компаний предлагает поиск и подбор медицинских учреждений, бронирование медицинских услуг, организацию предварительной заочной консультации. Эти операторы действуют разрозненно, и, как правило, работают с ограниченным кругом медицинских учреждений, оказывающих услуги иностранным пациентам.

Республика Беларусь вышла на мировой рынок медицинских услуг, но можно выявить ряд проблем, препятствующих становлению и развитию этого процесса: наличие виз для пациентов и сопровождающих лиц из стран дальнего зарубежья, в стране нет обязательной страховой ответственности рисков при проведении лечения, клиники и медицинские центры не имеют международной аккредитации, страна не осуществляет крупных рекламных кампаний за рубежом по привлечению иностранных пациентов, в большинстве случаев действует так называемое «сарафанное радио», когда пациенты приезжают по совету друзей или знакомых. В стране нет единого центра, координирующего работу по привлечению иностранных пациентов, начиная от визовых формальностей и заканчивая сопровождением к дому. Отсутствует единая, унифицированная система поиска для желающих пройти лечение в Республике Беларусь. Иностранные пациенты сталкиваются с языковым барьером, лечебные заведения не осуществляют послеоперационное наблюдение за состоянием здоровья пациента с использованием информационных технологий, активно применяемых во всем мире.

Республика Беларусь стоит перед задачей определения новых «точек роста» национальной экономики, экспорт медицинских услуг может стать одной из таких точек, что позволит увеличить экспорт страны и выйти на положительное сальдо внешней торговли. Недостаточность научных исследований в области развития и совершенствования экспорта медицинских услуг определили выбор темы исследования.

Для достижения поставленной в исследовании цели необходимо определить страны, которые близки по экономическому потенциалу, состоянию экономики, развитию системы здравоохранения к показателям Республики Беларусь. Ранжирование стран позволит выделить наиболее близкие страны по определенным показателям, провести анализ инструментов привлечения иностранных пациентов на лечение в эти страны, и предложить использовать прогрессивный опыт на территории Республики Беларусь.

В настоящее время существует множество подходов для ранжирования стран. Среди белорусских ученых выделением показателей классификации стран занимается Е. Л. Давыденко, к странам со статусом малых экономик ученая относит следующие страны [8]: площадь территории не более 500 тыс. км²; население составляет 5–6 % от населения США; размер ВВП меньше или равен 5 % численности населения США; доля страны в мировом ВВП меньше или равна 1 %; экспортная квота более 30 %; высокие показатели экспорта на душу населения.

Что касается западной экономической науки, то исследователи выделяют следующих представителей, которые внесли свой вклад в разработку классификаций: С. Кузнец в качестве основного показателя определяет численность населения и площадь территории страны, Б. Хозкман и М. Кастецки связывают экономическое развитие, место страны в системе мировой экономики с теми эффектами, которые страна оказывает или не оказывает на мировые цены [8].

Изучив разные подходы к ранжированию стран, целесообразно использовать те показатели, которые отвечают цели проводимого исследования. На первом этапе алгоритма проведем расчет показателей, характеризующих уровень экономического развития стран (табл. 1). Цветом выделены значения, соответствующие обозначенным критериям показателей.

Анализ табл. 1 показал, что ряд стран находится с Республикой Беларусь в одной группе: «доля населения страны в населении США» – 18 стран вместе с Республикой Беларусь; «доля ВВП страны в мировом ВВП» – 21 страна; «доля ВВП страны в ВВП США» – 23 страны; «экспортная квота» – 17 стран.

Для следующего этапа алгоритма отберем страны, соответствующие как минимум трем из четырех выбранных значений показателей. Так как данные показатели характеризуют экономические параметры развития стран, необходимо ввести показатель, оценивающий развитие системы здравоохранения в стране. Считаем целесообразным ввести в алгоритм расчета такой показатель, как ИЧР, который считается альтернативным показателем общественного прогресса в противовес исключительно экономическим показателям. Страны в зависимости от значений ИЧР классифицируются на страны с очень высоким уровнем развития человеческого потенциала, высоким, средним, низким. Республика Беларусь занимает пороговое значение – 50 пункт, или первый в своей группе, и относится к странам с высоким уровнем развития человеческого потенциала. Поэтому целесообразно провести сравнение по странам, которые на 25 пунктов отличаются от показателей нашей страны. Индикаторы отбора значений показателей $n-25$, $n+25$, где n – значение Республики Беларусь.

Считаем возможным использовать и рейтинг ВОЗ, позволяющий оценить качество национальной системы здравоохранения, при его расчете используются параметры: показатели продолжительности жизни и смертности; доступность и равенство получения медицинской помощи; обеспеченность больничными койками и медицинским персоналом; доля расходов на здравоохранение в ВВП страны.

Для целей проводимого исследования отберем страны, которые на 25 пунктов в ту или иную сторону отличаются от показателя Республики Беларусь (индикаторы отбора значений показателей $n-25$, $n+25$, где n – значение Республики Беларусь).

Таким образом, на втором этапе алгоритма страны, которые по экономическим показателям находятся с Республикой Беларусь в одной группе, проранжируем с учетом показателей уровня развития здравоохранения, используя значения ИЧР и рейтинга ВОЗ.

Таблиця 1

Показатели экономического развития стран - первый этап алгоритма

Страны	Численность населения, тыс. чел.	Доля населения страны к населению США, %	ВВП страны, млн дол. США	Доля страны в мировом ВВП, %	Доля ВВП страны в ВВП США, %	Экспорт страны, млн дол. США	Экспорт на душу населения, дол. США/чел.	Экспортная квота
Австралия	23 622,35	7,31	1 474 849,37	1,90	8,41	241 371,00	10 217,91	16,37
Австрия	8516,92	2,63	436 173,52	0,56	2,49	164 146,09	19 272,95	37,63
Бельгия	9500,42	2,94	76 126,91	0,10	0,43	35 735,80	3761,50	46,94
Бразилия	206 077,90	63,75	2 199 537,77	2,84	12,55	224 645,00	1090,10	10,21
Канада	35 587,79	11,01	1 786 670,21	2,31	10,19	478 012,00	13 431,91	26,75
Китай	1 369 435,67	423,66	10 066 674,21	13,00	57,44	2 243 761,30	1638,46	22,29
Куба	11 379,11	3,52	78 694,00	0,10	0,45	5187,19	455,85	6,59
Чехия	10 542,67	3,26	205 486,81	0,27	1,17	146 635,34	13 908,75	71,36
Франция	66 371,43	20,53	2 848 702,92	3,68	16,25	581 452,80	8760,59	20,41
Германия	80 646,26	24,95	3 852 273,18	4,97	21,98	1 490 933,77	18 487,33	38,70
Греция	11 000,78	3,40	237 582,23	0,31	1,36	31 153,02	2831,89	13,11
Венгрия	9889,54	3,06	137 109,91	0,18	0,78	99 922,65	10 103,87	72,88
Индия	1 295 291,54	400,72	2 041 084,63	2,64	11,65	329 633,00	254,49	16,15
Израиль	7939,48	2,46	304 967,96	0,39	1,74	64 546,29	8129,79	21,16
Италия	59 788,67	18,50	2 156 577,27	2,78	12,30	513 931,41	8595,80	23,83
Ямайка	2783,30	0,86	13 820,34	0,02	0,08	1453,02	522,05	10,51
Япония	126 794,56	39,23	4 586 748,34	5,92	26,17	699 454,00	5516,44	15,25
Казахстан	17 371,62	5,37	205 417,67	0,27	1,17	81 211,64	4674,96	39,53
Южная Корея	50 074,40	15,49	1 415 933,60	1,83	8,08	621 299,00	12 407,52	43,88
Литва	2916,80	0,90	48 171,14	0,06	0,27	31 562,72	10 821,02	65,52
Мексика	125 385,83	38,79	1 279 305,03	1,65	7,30	397 866,00	3173,13	31,10
Нидерланды	16 868,02	5,22	865 001,25	1,12	4,94	570 923,84	33 846,52	66,00
Новая Зеландия	4495,48	1,39	202 168,83	0,26	1,15	41 963,60	9334,62	20,76
Норвегия	5147,97	1,59	500 080,77	0,65	2,85	146 231,60	28 405,68	29,24
Панама	3867,54	1,20	43 998,25	0,06	0,25	15 337,60	3965,73	34,86
Польша	38 619,97	11,95	547 262,07	0,71	3,12	208 938,73	5410,12	38,18
Россия	143 429,44	44,37	1 865 327,67	2,41	10,64	497 763,00	3470,44	26,69
Сингапур	5506,59	1,70	301 193,06	0,39	1,72	437 271,00	79 408,73	145,18
ЮАР	53 969,05	16,70	349 732,95	0,45	2,00	92 478,20	1713,54	26,44
Испания	46 259,72	14,31	1 404 316,35	1,81	8,01	317 049,38	6853,68	22,58
Швеция	9703,25	3,00	569 493,32	0,74	3,25	178 556,41	18 401,72	31,35
Швейцария	8248,67	2,55	716 603,68	0,93	4,09	327 570,00	39 711,86	45,71
Таиланд	67 725,98	20,95	405 532,99	0,52	2,31	224 777,00	3318,92	55,43
Турция	77 523,79	23,98	800 997,88	1,03	4,57	168 935,00	2179,14	21,09
ОАЭ	9086,14	2,81	405 500,80	0,52	2,31	370 673,93	40 795,54	91,41
Великобритания	64 581,39	19,98	2 949 861,75	3,81	16,83	486 292,42	7529,92	16,49
США	323 241,36	100,00	17 526 950,90	22,63	100,00	1 635 130,00	5058,54	9,33
Венесуэла	30 693,83	9,50	562 201,38	0,73	3,21	80 465,10	2621,54	14,31

Источник: расчеты автора на основании данных ЮНКТАД [9].

**Показатели развития национальных систем здравоохранения
и экономические показатели – второй этап алгоритма**

Страны	ИЧР	Доля населения страны к населению США, %	Доля страны в мировом ВВП, %	Доля ВВП страны в ВВП США, %	Экспорт на душу населения, долл./чел.	Экспортная квота	Место страны в рейтинге ВОЗ
Австрия	23	2,63	0,56	2,49	19273	37,63	9
Беларусь	50	2,94	0,10	0,43	3761	46,94	72
Куба	67	3,52	0,10	0,45	456	6,59	39
Чехия	28	3,26	0,27	1,17	13 909	71,36	48
Греция	29	3,40	0,31	1,36	2832	13,11	14
Венгрия	44	3,06	0,18	0,78	10 104	72,88	66
Израиль	18	2,46	0,39	1,74	8130	21,16	28
Ямайка	99	0,86	0,02	0,08	522	10,51	53
Казахстан	56	5,37	0,27	1,17	4675	39,53	64
Литва	37	0,90	0,06	0,27	10 821	65,52	73
Нидерланды	5	5,22	1,12	4,94	33 847	66,00	17
Новая Зеландия	9	1,39	0,26	1,15	9335	20,76	41
Норвегия	1	1,59	0,65	2,85	28 406	29,24	11
Панама	60	1,20	0,06	0,25	3966	34,86	95
Польша	36	11,95	0,71	3,12	5410	38,18	50
Сингапур	11	1,70	0,39	1,72	79 409	145,18	6
Швеция	14	3,00	0,74	3,25	18 402	31,35	23
Швейцария	3	2,55	0,93	4,09	39 712	45,71	20
Таиланд	93	20,95	0,52	2,31	3319	55,43	47
ОАЭ	41	2,81	0,52	2,31	40 796	91,41	27

Источник: расчеты автора на основании данных [9,10,11].

По данным таблицы 2 можно сделать вывод, что из стран, находящихся с Республикой Беларусь в одной группе по экономическим показателям, значения ИЧР на + / – 25 пунктов от значений Республики Беларусь следующие: Куба, Чехия, Греция, Венгрия, Казахстан, Литва, Панама, Польша, ОАЭ.

Ряд стран имеют более высокие значения индекса (менее 25 пунктов): Австрия, Израиль, Нидерланды, Новая Зеландия, Норвегия, Сингапур, Швеция, Швейцария, остальные страны располагаются по значениям индекса в третьей группе (более 75 пунктов): Ямайка, Таиланд.

Если рассматривать значения рейтинга ВОЗ, то с Республикой Беларусь в одной группе находятся страны: Чехия, Венгрия, Ямайка, Казахстан, Литва, Панама, Польша, Таиланд.

Показатель «экспорт на душу населения» проранжируем (до 10000; 10001–20000; 20001–30000; 30 001–40 000; более 40 000 долл. США).

Республика Беларусь находится в группе стран, имеющих значения данного показателя до 10 тыс. дол. США: Куба, Греция, Израиль, Ямайка, Казахстан, Новая Зеландия, Панама, Польша, Таиланд. Во вторую группу вошли страны Австрия, Чехия, Венгрия, Литва, Швеция.

Таким образом, на втором этапе алгоритма ранжирования с учетом показателей «экспортная квота», ИЧР, рейтинга ВОЗ определены страны, в которых значения оказались в установленных выше рамках, отбор прошли страны, соответствующие минимум двум их трех критериев – Куба, Чехия, Греция, Венгрия, Ямайка, Казахстан, Литва, Панама, Польша, Таиланд.

Анализ и систематизация зарубежного опыта в области привлечения иностранных пациентов, изучение международных практик по увеличению экспорта медицинских услуг, проведенные автором статьи [12], а также использование авторского алгоритма позволили выделить инструменты поддержки экспорта медицинских услуг, которые доказали свою эффективность не только в странах, являющихся мировыми лидерами в области медицинского туризма (США, Германия, Швейцария, Израиль), но и в тех странах, которые по экономическим показателям и состоянию систем здравоохранения близки к Республике Беларусь.

1. Государственная поддержка экспорта медицинских услуг:

в 2011 г. медицинский туризм был определен в качестве приоритета в сфере туризма Литвы, в 2012 г. в стране создана Ассоциация медицинского туризма Литовской Республики;

в 2012 г. в Польше запущен государственный проект по продвижению польского медицинского туризма с основной целью – повысить интерес к польским медуслугам, в результате Польша стала третьей страной в Центральной Европе (после Венгрии и Чехии) по предоставлению медицинских услуг;

в Швейцарии принята государственная программа развития и продвижения швейцарской медицины в мире, созданы компании, занимающиеся продвижением швейцарского медицинского бренда;

в Израиле утвержден ряд программ по развитию экспорта медицинских услуг, инициативы государства реализуются совместно с государственными и частными организациями;

в ОАЭ реализованы государственные программы по развитию экспорта медицинских услуг, проводится государственная политика по покупке новейшего оборудования и инновационных методик лечения, привлекают высокопрофессиональных специалистов, обучают будущих врачей в ведущих медицинских университетах мира;

в Сингапуре изменена государственная политика в области экспорта, акцент перенесен с микроэлектроники на биотехнологию и медицину;

в Швеции в основе развития медицинского туризма лежит поддержка государства, которое связало медицинские учреждения и сферу гостеприимства: компании по страхованию, банки, транспорт, связь и т. д.;

в Турции реализуется национальная программа по развитию экспорта медицинских услуг, государство заинтересовывает инвесторов для выхода на новые рынки, сотрудничества с профильными организациями в области оказания медицинских услуг иностранным пациентам, оказывает постоянную поддержку; создан Совет по медицинскому туризму Турции, при поддержке государства создан медицинский кластер;

в Индии принят проект «Посетите Индию», в рамках которого любой иностранный пациент, приезжающий в Индию на лечение, получает дополнительное бесплатное медицинское обслуживание в комплексе с регулярным лечением;

в Японии под руководством Министерства экономики, торговли и промышленности создан консорциум, работают переводческие отделы при медицинских центрах, проводится работа по аккредитации медицинских центров;

в Южной Корее на уровне государственных целевых программ поддерживается экспорт медицинских услуг; государство субсидирует страховые риски по медицинскому обслуживанию иностранных пациентов;

в Италии для привлечения иностранных пациентов государство запустило проект «Виртуальная больница»: человек из любой страны мира может зайти на сайт клиники и в режиме онлайн получить бесплатную консультацию.

2. Развитие новых направлений медицинских услуг: диагностические программы (check-up (Check-up-программы – программы диагностики (от англ. «осмотр, проверка»)), СПА (SPA – sanus per aqua (лат.), оздоровление через воду (гидро- и талассотерапия, бальнеотерапия, релаксация)) – и велнес-услуги (Wellness – optimal well being (англ.), благополучие, оптимальное здоровье (фитнес, косметология, омоложение, правильное питание)). В Литве в последние несколько лет стали активно развивать СПА- и велнес-салоны, check-up-программы, что позволило привлечь дополнительных пациентов, желающих не только поправить здоровье, но и получить услуги по уходу за лицом и телом. Программы проверки здоровья check-up стоят от 165 до 673 евро, рассчитаны на период от одного до нескольких дней, и как правило, совмещаются с посещением достопримечательностей или шопингом в Вильнюсе.

Польша занимает 7-е место в Европе по количеству СПА- и велнес-центров, которые расположены в курортных местах. Специалисты клиник знают несколько языков, обладают высокой квалификацией.

Все крупные клиники Таиланда предлагают диагностические программы, что отвечает мировым тенденциям на рынке медицинского туризма.

На Кубе диагностические программы check-up предполагают полные комплексные обследования пациентов, которые дают возможность диагностировать заболевания на ранней стадии, что повышает шансы на полное излечение. Программы разработаны для разных категорий пациентов и предполагают разную глубину и объем обследования.

В ЮАР СПА-процедуры пользуются спросом у иностранных пациентов, которые совмещают их с отдыхом в условиях дикой природы, сафари, гольфом и другими развлечениями.

Япония специализируется на оказании диагностических услуг иностранным пациентам, поскольку является мировым лидером по внедрению высокотехнологичного диагностического оборудования (активно используются системы магнитно-резонансной визуализации, позитронно-эмиссионной томографии). В Японию на диагностику приезжают пациенты со всего мира, поскольку в большинстве стран диагностика класса hi-tech не проводится.

Турция занимает 7-е место в мире по количеству акватермальных ресурсов, постоянно развивает соответствующую инфраструктуру. Проводимая в стране работа позволяет ежегодно принимать от 500000 до 1500000 иностранных пациентов для оздоровления на термальных СПА-курортах.

Во Франции наличие новейшего оборудования позволяет диагностировать онкологические заболевания на ранней стадии. Внедрение передовых методов диагностики онкозаболеваний позволяет вернуться к полноценной жизни 70 % пациентов. Ежегодно клиники Франции принимают более 7000 иностранных пациентов, 60 % которых из Италии.

3. Симбиоз медицины и туризма. Польша активно привлекает иностранных пациентов не только низкими ценами, но и разнообразными формами организации досуга, историческими достопримечательностями, культурными и торговыми центрами; Таиланд богат уникальными пляжами и прекрасной природой, культурой и удивительной кухней – все это вместе позволяет иностранным пациентам не только лечиться на территории Таиланда, но также и восстанавливаться, отдыхать в дружелюбной атмосфере; в Индии есть возможность совмещать диагностические обследования, СПА-процедуры с отдыхом на пляжах; в Турции для привлечения иностранных пациентов созданы совмещенные программы диагностики и посещения достопримечательностей.

4. Реализация пакетов услуг. Ряд стран для привлечения иностранных пациентов использует пакеты услуг, включающих не только саму операцию, но и дополнительное обслуживание пациента. В Венесуэле при проведении операции по увеличению груди предлагается пакет «all inclusive», в котором сама операция, консультация до и после операции, проезд, проживание, питание, услуги переводчика, весь пакет – 1800 долларов; в Японии пакеты включают проведение диагностических услуг с посещением храмов; в ЮАР – «хирургия + сафари за неделю»; в Турции в медцентрах открыты отделения медико-туристических услуг, где предлагаются пакеты диагностических услуг совместно с посещением храмов.

5. Создание медицинских кластеров. В Литве создан кластер медицинского туризма, объединяющий медицинские услуги и стоматологию, что позволило активно привлекать иностранных пациентов в страну. Кластер объединяет более 60 членов и ориентирован на продвижение медицинских туристических пакетов. В 2013 г. между Литовским медицинским туристическим кластером, Латвийским туристическим кластером здравоохранения и туристическим кластером здравоохранения Эстонии был подписан Меморандум о сотрудничестве. Латвия, Литва, Эстония объединились в Балтийский медицинский туристический кластер. Основная цель объединения – повысить конкурентоспособность региона в сфере оздоровительного туризма, создать общие стандарты качества, объединить ресурсы для продвижения медицинских услуг на новые целевые рынки.

С 2012 г. в Казахстане создан Национальный медицинский холдинг, который объединил ведущие медицинские организации страны.

В Сингапуре создан крупнейший в мире биотехнологический кластер, он стал основой для привлечения иностранных пациентов, которым необходимы инновационные технологии лечения.

По кластерному принципу привлечения иностранных пациентов пошла такая страна-лидер в области медицинского туризма, как Германия. Создание медицинских кластеров позволило активно привлекать иностранцев на лечение: по оценкам экспертов, в среднем объем прибыли, получаемой от иностранных пациентов, составляет 1 млрд. евро в год.

В Германии 35 медицинских комплексов в составе университетов имеют статус «Медучреждение максимального обеспечения», обладают разветвленной инфраструктурой, обеспечивают высокую степень отраслевой специализации. В разных землях Германии на первые места выходят разные направления оказания медицинских услуг иностранным пациентам – в одних землях это check-up центры (Северный Рейн-Вестфалия), в других – госпитали (земли Бавария и Баден-Вюртемберг).

В Канаде создан кластер «Науки о жизни» (Life Sciences), который расположен в г. Галифакс, в кластер входят более 60 компаний. Ключевыми организациями являются Центр по лечению болезней мозга, атлантическое отделение Института биодиагностики.

Турция в 2008 г. благодаря созданию кластера медицинского туризма осуществила прорыв в области экспорта медицинских услуг – экспорт через три года после создания кластера составил 3,5 млрд. долл. США, Турцию посетили около 600 тыс. иностранных пациентов. Медицинский кластер носит название Turkish Healthcare Travel Council и объединяет более 100 фирм и организаций из разных отраслей: больницы, медицинские центры, стоматологические кабинеты, СПА-салоны, операторы медицинского туризма, туристические агентства, перевозчики, предприятия питания, экскурсоводы и другие организации.

В Нидерландах создана «Долина здоровья» – медицинский кластер, состоящий из медицинских научно-исследовательских институтов, фармацевтических компаний, провайдеров медицинских услуг, клиник общего лечения. Основные направления деятельности кластера – уход за больными, регенеративная медицина, реабилитация, фармацевтика, молекулярная диагностика, точное машиностроение, развитие инновационных технологий. Кластер оказывает помощь при учреждении новой компании, поиске партнеров, исследовательской деятельности, продвижении на новые рынки.

В Норвегии создан Раковый кластер в г. Осло (Oslo Cancer Cluster), который проводит исследования в области онкологии, диагностики раковых заболеваний, объединяет около 40 организаций, сфера оказания услуг – биотехнологии и исследования в здравоохранении, более 70 % специалистов, занимающихся онкологией, работают в этом кластере.

В ОАЭ в Дубае создан медицинский кластер Dubai Healthcare City, объединяющий более 100 медицинских клиник, управляемых из одного центра. Ежегодно медицинский кластер посещают более 500 тыс. пациентов, 30 % из которых – иностранные граждане. Для создания и развития медицинского кластера в Дубае предложен пакет преференций: разрешено создавать предприятия на территории свободной здравоохранительной зоны иностранному инвестору без партнера из ОАЭ (в ОАЭ существует запрет на иностранное инвестирование без доли отечественного капитала в бизнесе), предусмотрены налоговые льготы.

В США Техасский медицинский кластер – один из самых больших комплексов в мире, включает 21 больницу, 13 вспомогательных организаций, 8 академических и исследовательских институтов, 6 программ подготовки медсестер, 3 общественные медицинские организации, 3 медицинские школы, 2 университета, 2 фармацевтические школы и школа дантистов. Для иностранных пациентов в Техасском медицинском центре существуют как учреждения VIP-класса, так и экономичные клиники с отделами по работе с иностранцами, службами перевода. Кластер постоянно открывает офисы за границей, оказывает поддержку иностранным пациентам по размещению, оформлению документов, перелету и другим вопросам.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, изучение и систематизация эффективных практик стимулирования экспорта медицинских услуг и применение авторского алгоритма позволили выявить инструменты, применение которых

оказало положительное влияние на экономики как стран-лидеров в области привлечения иностранных пациентов, так и тех стран, которые по экономическим показателям и состоянию систем здравоохранения близки к Республике Беларусь: а) государственная поддержка – принятие государственных программ в области медицинского туризма, введение медицинской визы, программы по покупке оборудования и инновационных методик лечения, обучение врачей за границей, преференции инвесторам; б) развитие новых форм оказания медицинских услуг – СПА- и велнес-процедур, check-up-программ; в) создание медицинских кластеров; г) наличие симбиоза медицины и индустрии туризма; д) продвижение медицинских услуг через пакеты, включающие не только саму операцию, но и дополнительные услуги.

Считаем, что для увеличения экспорта медицинских услуг в Республике Беларусь целесообразно использовать указанные инструменты, что позволит увеличить экспорт медицинских услуг, повысить качество оказываемых медицинских услуг как иностранным, так и национальным пациентам.

Список использованных источников:

1. Medical Tourism: Treatments, Markets and Health System Implications: A scoping review / N. Lunt [et al.] [Electronic resource] // OECD. – Mode of access: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjktbfffqfHdAhVxqYsKHRuGAosQFjAAegQICRAC&url=https%3A%2F%2Fwww.oecd.org%2Fels%2Fhealth-systems%2F48723982.pdf&usg=AOvVaw2dZxk6LX6FUtZOyDJKQUFy>. – Date of access: 08.02.2018.
2. Independent Market Research on the Global Healthcare Services (HCS) Industry: Final Report, 01 June 2012. – Singapore: Frost & Sullivan, 2012. – 90 p.
3. Полоник И. С. Медицинские свободные зоны как направление развития медицинского туризма / И. С. Полоник, В. С. Громова // Новая экономика. – 2017. – № 1. – С. 37–40.
4. Траскевич А. Г. Формирование конкурентоспособности санаторно-курортного сегмента туристической индустрии Беларуси: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / А. Г. Траскевич; БГЭУ. – Минск, 2016. – 29 с.
5. Концеал, Е. В. Развитие рынка медицинских услуг в Республике Беларусь: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Е. В. Концеал; БГЭУ. – Минск, 2012. – 26 с.
6. Надежда Маньшина о медицинском туризме, тенденциях и прогнозах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dr-manshina.blogspot.com.by/2015/05/blog-post_97.html>. – Дата доступа: 02.02.2018.
7. Беларусь в 2017 году на экспорте медицинских услуг заработала около 43 миллионов долларов // СБ – Беларусь сегодня. – 29.12.2017.
8. Давыдзенка А. Л. Малая эканоміка і асноўныя падыходы да яе вызначэння / А. Л. Давыдзенка // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. – 2007. – № 3. – С. 80–83.
9. Goods and Services (BPM6): Exports and imports of goods and services, annual, 2005–2017 [Electronic resources] // United Nations Conference on Trade and Development. – Mode of access: <<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=89795>>. – Date of access: 08.02.2018.
10. Доклад о человеческом развитии 2015: Труд во имя человеческого развития: резюме [Electronic resource] // Human Development Reports – Режим доступа: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf>. – Дата доступа: 21.11.2017.
11. Overall efficiency in all WHO member states [Electronic resource] // – Mode of access: <<http://www.who.int/healthinfo/paper30.pdf>>. – Date of access: 14.10.2018/
12. Милашевич Е. А. Экспорт медицинских услуг Беларуси: тенденции развития и направления стимулирования / Е. А. Милашевич. – Минск, Беларус. навука, 2017. – 198 с.

References:

1. Lunt N. [et al.]. (2015). Medical Tourism: Treatments, Markets and Health System Implications: A scoping review. Retrieved from: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjktbfffqfHdAhVxqYsKHRuGAosQFjAAegQICRAC&url=https%3A%2F%2Fwww.oecd.org%2Fels%2Fhealth-systems%2F48723982.pdf&usg=AOvVaw2dZxk6LX6FUtZOyDJKQUFy>.
2. Independent Market Research on the Global Healthcare Services (HCS) Industry: Final Report. (2012). *Singapore: Frost & Sullivan*.
3. Polonik, I. S. (2017). Meditsinskie svobodnye zony kak napravlenie razvitiya meditsinskogo turizma. *Novaya ekonomika (New economy), 1*, 37–40 (in Russ).
4. Traskevich, A. G. (2016). Formirovanie konkurentosposobnosti sanatorno-kurortnogo segmenta turisticheskoy industrii Belarusi: avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05. *Minsk, BGEU* (in Russ).
5. Kontseal, E. V. (2012). Razvitie rynka meditsinskikh uslug v Respublike Belarus': avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05. *Minsk, BGEU* (in Russ).
6. Nadezhda Man'shina o meditsinskom turizme, tendentsiyakh i prognozakh. (2015). Retrieved from: https://dr-manshina.blogspot.com.by/2015/05/blog-post_97.html (in Russ).
7. Belarus' v 2017 godu na eksporte meditsinskikh uslug zarabotala okolo 43 millionov dollarov. (29.12.2017). *SB – Belarus' segodnya (Soviet Belarus – Belarus today)* (in Russ).

8. Davydzhenka, A. L. (2007). Malaya ekanomika i asnoŭnyya padykhody da yae vyznachennya. *Vesti Belaruskaga dzjarzhajnaaga pedagagithnaga universiteta (Conduct the Belarusian State Pedagogical University)*, 3, 80–83 (in Beloruss).
9. Goods and Services (BPM6). (2005–2017). Exports and imports of goods and services, annual. United Nations Conference on Trade and Development. Retrieved from: <<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=89795>>.
10. Doklad o chelovecheskom razvitii 2015: Trud vo imya chelovecheskogo razvitiya: rezyume (2016). Human Development Reports. Retrieved from: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf (in Russ).
11. Overall efficiency in all WHO member states. (2000). Retrieved from: <<http://www.who.int/healthinfo/paper30.pdf>>.
12. Milashevich, E. A. (2017). Eksport meditsinskikh uslug Belarusi: tendentsii razvitiya i napravleniya stimulirovaniya. *Belaruskaya navuka* (in Russ).

MILASHEVICH Elena Aleksandrovna,
Leading Researcher State Scientific Institution
The Institute of Economics,
National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Republic of Belarus
ie1202@tut.by

RANKING ALGORITHM AS A TOOL FOR DETERMINING EFFICIENT PRACTICES FOR ATTRACTING FOREIGN PATIENTS

Abstract.

Introduction. *Identifying the most effective export support tools that are appropriate for developing medical tourism in the Republic of Belarus.*

Purpose is to identify countries that are close to the indicators of the Republic of Belarus in terms of economic potential, level of development of the health care system.

Methods - economic and statistical analysis and comparative method.

Results - a generalized algorithm was developed and tested, which allows to select countries that are close in terms of economic indicators and the state of health care systems to indicators of the Republic of Belarus. At the first stage of the algorithm, economic indicators were used - the ratio of the population of the country to the population of the United States, the share of the gross domestic product (GDP) of the country in world GDP, export quota; at the second stage, indicators characterizing the development of the health system of the countries were used: The human development index, the World Health Organization's ranking, taking into account indicators of life expectancy and mortality, availability and equality of receiving medical care, provision of hospital beds and medical staff, the share of health expenditures in the country's GDP.

Originality. Ranking made it possible to identify countries that are close in terms of economic indicators and the state of health systems to indicators of the Republic of Belarus: Cuba, Czech Republic, Greece, Hungary, Jamaica, Kazakhstan, Lithuania, Panama, Poland, Thailand. This makes it possible to use in the Republic of Belarus foreign experience of attracting foreign patients not only on the basis of studying the tools and mechanisms to stimulate the export of medical services in leading countries in attracting foreign patients (the USA, Germany, Israel, Switzerland), but also those countries indicators and health systems are close to the Republic of Belarus. This is necessary to understand what will happen in the Republic of Belarus with the use of similar export promotion tools.

Conclusion. The use of the author's algorithm allowed us to identify tools to support the export of medical services that are appropriate to use in the Republic of Belarus: state support is needed for the export of medical services in Belarus in the form of adopting programs for the development of medical tourism; attracting patients with new forms of medical services (SPA and wellness procedures, check-up programs); creating medical clusters; the development and active promotion in the international markets of the symbiosis of medicine and the tourism industry; promotion of medical services of the Republic of Belarus through packages that include not only the operation itself, but also additional services (hotel accommodation, excursions, leisure activities, other services).

Keywords: export; medical services; Republic of Belarus; criteria; medical clusters; governmental support; symbiosis of medicine and tourism; packages of services.

Одержано редакцією: 09.09.2018
Прийнято до публікації: 28.09.2018

УДК 658

DOI: 10.31651/2076-5843-2018-3-64-71

НАЗАРЕНКО Сергій Анатолійович,
д.е.н., професор,
завідувач кафедри менеджменту
та економічної безпеки,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3367-5875
nazarr5@ukr.net

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ

Запропоновано змістове наповнення поняття антикризового управління із врахуванням у ньому сутнісного трактування категорії економічної безпеки. Розглянуто традиційні принципи антикризового управління. Досліджено підсистеми антикризового менеджменту та обґрунтовано заходи управління економічною безпекою підприємства, що мають проводитись у межах функціонування кожної із цих підсистем. Визначено напрями взаємодії антикризового менеджменту та управління економічною безпекою.

Ключові слова: безпека, управління, економічна безпека, антикризовий менеджмент, загрози, криза.

Постановка проблеми. В умовах активізації глобалізаційних тенденцій, підвищення рівня конкуренції та зростання динаміки трансформацій зовнішнього середовища, суб'єкти господарської діяльності все більше ресурсів спрямовують на підвищення власної стратегічної конкурентоспроможності та економічної стійкості. Підприємства та організації, як і будь-які соціально-економічні системи, досягають успіху в своїй діяльності, якщо вони знаходяться в стані перманентної економічної еволюції. Однак безупинне виникнення кризових ситуацій стало однією із найбільш гострих сьогоденних проблем розвитку підприємств, установ, організацій, що приводить до зниження рівня рентабельності їх діяльності, збільшення заборгованості, втрати господарських перспектив, зниження темпів розвитку тощо.

Ефективна система економічної безпеки, організована із виділенням належної кількості фінансових ресурсів на налагодження процесів безпекоорієнтованого менеджменту, може забезпечити підприємствам високий рівень функціональної ефективності та нівелювати необхідність використання інструментарію антикризового менеджменту через механізми протидії настанню кризи підприємницької діяльності. Проте для сучасних суб'єктів господарської діяльності в Україні характерною є фрагментарна будова систем економічної безпеки. По причині цього повністю усунути загрозу настання кризи неможливо, проте, наявні ресурси, інформаційне, кадрове і фінансове забезпечення економічної безпеки дозволяють ефективно протидіяти її розгортанню та сприяти відновленню нормального фінансово-господарського стану підприємства, установи, організації, що загалом, є метою реалізації антикризового менеджменту. Таким чином, тематика дослідження, пов'язана зі спробами конкретизації ролі та значення антикризового менеджменту у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності, є актуальною та такою, що саме назріла у часі, з огляду на активізацію кризових тенденцій у національній економічній системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах періодичної повторюваності кризових явищ у глобальному економічному просторі, питання ефективного антикризового менеджменту все ширше обговорюється у науковій літературі. Серед вітчизняних вчених варто згадати праці таких дослідників, як Бойко О. О., що вивчає формування концепції

антикризового менеджменту [1], Єршова Н. Ю., Гусєва А. І., які приділяють увагу дослідженню розвитку підприємництва в рамках антикризового менеджменту [2]. У полі зору наукової спільноти перебувають правові аспекти антикризового управління у системі фінансового менеджменту [3]. Ткаченко І. П., Удовиченко О. Д., Миндря М. А. роблять спроби узагальнення досвіду розробки та використання системи антикризового менеджменту на підприємстві [4]. Останнім часом увага наукової спільноти також прикута до проблем забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, що з окремого сегменту економічної науки перетворилась у самостійний науковий напрям для досліджень. Так, Баланда А. Л. досліджує стан та перспективи розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності [5], Гріщенко О. О., Грицишен Д. О. пропонують трансформаційний підхід до стійкого розвитку в системі управління фінансово-економічною безпекою [6]. Фундамент безпекознавства закладають наукові роботи, присвячені проблемам формування системи економічної безпеки та управління нею [7-9].

Конвергенція концепцій економічної безпеки й антикризового менеджменту підтверджується публікаціями таких вчених, як Масюк В. М. (вивчає взаємозв'язок антикризового управління з ризик-менеджментом і системою економічної безпеки підприємства) [10] та Шатун В. Т. (досліджує антикризовий менеджмент як важливий чинник економічної безпеки держави) [11]. Водночас, відкритим залишається питання конкретизації ролі та значення антикризового менеджменту у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності.

Мета та завдання дослідження. Проведений аналіз робіт вітчизняних вчених, присвячених питанням ефективної організації антикризового менеджменту на сучасних підприємствах, а також проблемам забезпечення належного рівня їх економічної безпеки, демонструє, що наявні методи антикризового управління суб'єктами господарювання у тих економічних умовах, які склалися нині в Україні, не враховують повною мірою характеристики стану економічної безпеки та наявності ресурсного потенціалу на різних стадіях кризи, а також не дозволяють встановити чітку відповідність стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства із врахуванням потреби в антикризовому управлінні суб'єкта господарської діяльності на різних етапах розвитку кризової ситуації у процесі встановлення стратегічних орієнтирів функціонування загальної системи менеджменту підприємства, установи, організації. З огляду на це, метою даної роботи є дослідження ролі та значення антикризового менеджменту у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності з тим, аби встановити можливості модернізації сучасних систем мікроекономічної безпеки для забезпечення ефективної протидії розгортанню кризових явищ на підприємствах різних форм власності та видів економічної діяльності. Для реалізації поставленої мети необхідно виконати ряд дослідницьких завдань, зокрема: розглянути традиційні принципи антикризового управління та адаптувати їх під вітчизняні особливості забезпечення економічної безпеки господарських структур; дослідити підсистеми антикризового менеджменту та обґрунтувати заходи управління економічною безпекою підприємства, що мають проводитись у межах функціонування кожної із цих підсистем; визначити можливості та напрями взаємодії антикризового менеджменту й управління економічною безпекою у системі управління суб'єктом господарської діяльності для реалізації основних економічних інтересів як власне підприємств, установ й організацій, так і усіх категорій їх стейкхолдерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах негативних наслідків світової фінансово-економічної кризи, гібридної війни, воєнної агресії на Сході держави перед економікою України на якісно новому рівні постає проблема підвищення її конкурентоспроможності. Її вирішення, в першу чергу, пов'язане з формуванням дієвих антикризових стабілізаційних програм з метою виведення системо творчих підприємств із кризового стану і подальшого переходу до тренду їх стійкого економічного зростання.

Необхідність вироблення антикризових програм для підприємств різних секторів промисловості України викликана також і тим, що сучасний період розвитку вітчизняної економіки пов'язаний зі складними та суперечливими процесами: в умовах глобальної фінансово-економічної нестабільності та активного розгортання глобалізаційних процесів велика кількість закордонних корпорацій, у першу чергу з-поміж європейських компаній, часто прагнуть вирішувати свої проблеми шляхом збільшення обсягу експорту товарів і послуг в Україну, що ставить під загрозу досягнення визначених на державному рівні антикризових пріоритетів розвитку економіки України.

Макроекономічна стабілізація і подолання кризи на державному рівні не можливі без стійкого фінансово-господарського стану мікроекономічних систем. Нині створення ефективної системи антикризового управління на вітчизняних підприємствах має визнаватись фахівцями-теоретиками, спеціалістами-практиками та державними органами однією з найважливіших стратегічних проблем реформування економічної системи України. З метою прискорення процесів післякризової стабілізації та підвищення конкурентоспроможності галузей економіки виникає об'єктивна необхідність розробки науково обґрунтованих методології формування та використання ефективних механізмів антикризового управління на підприємствах.

Водночас, кризові економічні тенденції стали стимулом для усвідомлення необхідності розширення меж управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності. Таким чином, для уникнення дублювання функцій управлінського персоналу та досягнення реалізації економічних інтересів підприємств і їх стейкхолдерів, доцільно встановити роль і значення антикризового менеджменту у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності. Це дозволить забезпечити найвищий рівень захисту їх ресурсів навіть в умовах розгортання кризи на підприємстві шляхом синергії процесів антикризового та безпекоорієнтованого менеджменту.

Наявність кризової ситуації на підприємствах в більшості випадків пов'язана саме з несвоєчасністю і недостатньою масштабністю використання інструментарію управління економічною безпекою суб'єкта господарської діяльності, в тому числі, організаційних заходів щодо формування комплексної системи економічної безпеки. Використання засобів відновлення рівня економічної безпеки на підприємствах, які перебувають на різних стадіях кризи, є складним або навіть практично неможливим процесом через відсутність внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування безпекоорієнтованого менеджменту. При цьому значна частина вітчизняних підприємств, що знаходяться в кризовому стані, володіє достатніми ресурсами і фінансовим потенціалом, раціональна реалізація яких може забезпечити відновлення стану їх економічної безпеки, фінансової і господарської стійкості, а також забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності підприємства в стратегічній перспективі.

Для встановлення ролі та значення антикризового менеджменту у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності важливо усвідомлювати змістове наповнення поняття антикризового управління із врахуванням у ньому сутнісного трактування категорії економічної безпеки. Раціональним у такому випадку є системний підхід до дефініції антикризового управління, у межах якого антикризовий менеджмент розглядається як комплекс заходів від попередньої діагностики кризи, планування дій щодо її подолання, організації заходів протидії кризі, мотивації персоналу, реалізації антикризових механізмів, координації дій по усуненню проявів і наслідків кризових явищ тощо до контролю рівня ефективності використання обраних інструментів подолання кризи, застосування яких має забезпечити досягнення стану економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності.

Розглянемо, на яких принципах базуються сучасні системи антикризового менеджменту та встановимо можливості їх використання і у процесі управління економічною безпекою суб'єктів господарювання. До переліку основних принципів антикризового управління належать:

– принцип ранньої діагностики кризових явищ у фінансово-господарській діяльності підприємства, установи, організації. Зважаючи на те, що виникнення кризи на підприємстві несе загрозу самому факту його існування і пов'язане з відчутними втратами фінансових ресурсів його власників і інших категорій стейкхолдерів, можливість виникнення кризи повинна діагностуватися фахівцями на ранніх стадіях із метою своєчасного використання засобів і інструментів її уникнення та нейтралізації;

– принцип терміновості реагування на прояви кризових явищ. Кожний найменший прояв кризового явища не лише має тенденцію до розширення меж із кожним новим господарським циклом діяльності підприємства, але і активізує нові супутні йому негативні явища, загрози і ризики подальшій діяльності підприємства. Тому своєчасність антикризових заходів має велике значення – що раніше будуть застосовані антикризові механізми, тим більшими стануть можливості до відновлення фінансового-господарського стану підприємства, якими зможуть скористатися антикризові керуючі;

– принцип адекватності реагування підприємства на рівень реальної загрози його фінансово-господарській рівновазі. Система механізмів та набору заходів щодо нейтралізації загрози банкрутства в значній мірі пов'язана з фінансовими витратами або втратами. При цьому рівень цих витрат і втрат має бути адекватним рівню загрози банкрутства та подальшої ліквідації підприємства. В іншому випадку або не буде досягнуто очікуваного економічного ефекту (якщо дія механізмів виявиться недостатньою), або підприємство буде нести невиправдано високі витрати на антикризові заходи (якщо дія механізму є надлишковою);

– принцип цілковитої реалізації внутрішніх можливостей виходу підприємства з кризового стану. У процесі боротьби із загрозою настання банкрутства та подальшої ліквідації підприємство повинно розраховувати виключно на внутрішні фінансові резерви та можливості.

Перераховані вище принципи є основою організації ефективного антикризового менеджменту сучасного суб'єкта господарської діяльності в Україні. Для імплементації антикризового менеджменту у систему управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності належить визначити можливості використання цих принципів в управлінні економічною безпекою. Зокрема, принцип ранньої діагностики кризових явищ має бути націлений і на ранню ідентифікацію загроз нормальній фінансово-господарській діяльності підприємства, що може забезпечити виконання превентивної функції в управлінні економічною безпекою. Принцип терміновості реагування на прояви кризових явищ здатний стати основою для розробки заходів мінімізації прояву загроз і зменшення їх негативного впливу на стан економічної безпеки підприємства, якщо звісно, передбачатиме набір механізмів щодо розпізнавання настання кризи на ранніх її стадіях. Принцип адекватності реагування підприємства на рівень реальної загрози належить використовувати під час формування системи економічної безпеки підприємства, її ресурсного забезпечення, оскільки раціональність при встановленні балансу між витратами на підтримку економічної безпеки та втратами у випадку порушення її нормального стану є дуже важливим параметром для оцінки ефективності організації управління системою економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності. Принцип цілковитої реалізації внутрішніх можливостей виходу підприємства з кризового стану в управлінні економічною безпекою може і не знайти широкого застосування, адже настання кризи вже означає невдалу роботу керівництва в напрямі забезпечення економічної безпеки підприємства, установи, організації, однак вказівка на необхідність реалізації усього внутрішнього потенціалу суб'єкта у боротьбі за його економічне життя скеровує до необхідності приділення особливої уваги до проблеми своєчасної ідентифікації та уникнення внутрішніх загроз для потенціалу функціонування та розвитку підприємницької структури.

Традиційно система антикризового управління поєднує у собі три функціональні підсистеми:

– реактивний антикризовий менеджмент – це реалізація набору тактичних (оперативних) заходів, які проводяться на підприємстві, коли криза вже виникла, для

відновлення докризового рівня фінансово-господарської діяльності (у системі управління економічною безпекою, метою цього підвиду антикризового менеджменту може стати повернення до нормального стану економічної безпеки суб'єкта господарювання);

– антисепативний (випереджаючий) антикризовий менеджмент – це реалізація набору стратегічних заходів, спрямованих на запобігання кризових ситуацій на підприємстві в майбутньому; цей вид антикризового менеджменту повинен знайти широке використання в управлінні економічною безпекою, оскільки дає вказівку на необхідність вжиття комплексу заходів щодо встановлення внутрішніх і зовнішніх загроз діяльності підприємства та протидії їх негативному впливу. Успішне проходження цієї стадії антикризового управління дозволить запобігти руйнуванню системи економічної безпеки і матиме позитивний вплив на відновлення фінансово-господарської діяльності підприємства;

– застережливий (превентивний) антикризовий менеджмент – це реалізація набору стратегічних заходів, що відбувається перманентно з метою своєчасного виявлення негативних тенденцій і активації заходів щодо запобігання їх розвитку; отже, цей вид антикризового менеджменту, по суті, є одним із напрямів управління економічною безпекою, метою якого є підтримка її високого рівня в умовах постійного формування загроз і ризиків у функціональному середовищі суб'єкта господарювання.

Варто виокремити заходи управління економічною безпекою підприємства, що мають проводитись у межах функціонування кожної із згаданих підсистем. Отже, у межах реактивного антикризового менеджменту доцільно: локалізувати вплив загроз, поступово компенсувати їх негативні наслідки, за необхідності залучити зовнішніх експертів до проблеми управління економічною безпекою. У межах випереджаючого антикризового менеджменту формується інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки, формуються переліки наявних і потенційних загроз, проводиться їх періодичний моніторинг. У межах застережливого антикризового менеджменту оцінюється вірогідність прояву і впливу ризиків на стан економічної безпеки, проводиться аналіз поточного рівня економічної безпеки, встановлюються вади у системі її забезпечення.

Беззаперечно, існують можливості і напрями взаємодії антикризового менеджменту та управління економічною безпекою у системі управління суб'єктом господарської діяльності для реалізації основних економічних інтересів як власне підприємств, установ й організацій, так і усіх категорій їх стейкхолдерів. Так, на стадії реалізації антикризової стратегії керівництво може переглянути план стратегії забезпечення економічної безпеки, який з огляду на те, що криза таки розпочалася, виявився невдалим. Необхідним етапом антикризового стратегічного управління є оцінка і контроль стану економічної безпеки підприємства, якого вдалося досягнути на поточний момент часу.

Таким чином, антикризове управління - це цілий комплекс взаємопов'язаних заходів від ранньої діагностики кризи до заходів щодо її подолання. Для розробки найбільш ефективних антикризових заходів слід застосовувати інструменти антикризового менеджменту в сукупності з прийомами забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності. Формування антикризової стратегії в актуальних економічних умовах має покладатися на розуміння того, який саме ефект для системи економічної безпеки планується отримати в результаті її реалізації.

Ключовим інструментом системного антикризового управління повинна бути антикризова стабілізаційна програма, що є багатоплановим комплексом взаємопов'язаних, взаємообумовлених і своєчасних дій (заходів), які охоплюють всі основні фактори бізнесу, включаючи людський, а також параметр економічної безпеки підприємства. Антикризова стабілізаційна програма може поєднувати комплекс заходів, спрямованих: 1) на відновлення економічної безпеки підприємства; 2) на модернізацію системи економічної безпеки підприємства; 3) на забезпечення економічної безпеки підприємства в тривалому періоді.

Особливе місце в системі антикризового управління займає формування організаційно-економічного механізму цього процесу. Організаційно-економічний механізм

антикризового управління, що містить стабілізаційну програму, крім усього іншого повинен містити комплекс заходів, спрямованих на відновлення стану економічної безпеки підприємства. Сутність організаційно-економічного механізму антикризового управління можна визначити як сукупність форм, методів, правових, організаційних й економічних інструментів управління, за допомогою яких забезпечується сталий розвиток підприємства і підтримується достатній для цього рівень його економічної безпеки. Основу механізму становлять взаємопов'язані між собою блоки: правовий, організаційний, економічний, мотиваційний, інформаційно-методичний. Результатом застосування організаційно-економічного механізму антикризового управління є стабілізаційна програма.

Отже, роль та значення антикризового менеджменту у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності полягають у тому, що використання окремих тактик, інструментів і прийомів антикризового менеджменту може суттєво спростити функціонування системи економічної безпеки підприємства та процес управління нею. Водночас, керівництву підприємств варто уникати дублювання функцій антикризового менеджменту й управління економічною безпекою. Антикризовий менеджмент у системі економічної безпеки може забезпечити вчасну ідентифікацію загрозливих тенденцій й явищ у діяльності підприємств, мінімізацію їх негативного впливу на фінансовий стан і фінансові результати суб'єкта господарювання, а також задовольнити інформаційні потреби керівництва щодо прийняття управлінських рішень у напрямі протидії загрозам економічній безпеці.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Дослідження ролі та значення антикризового менеджменту у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності дало змогу зробити наступні висновки.

1. Розглянуто традиційні принципи антикризового управління з позиції можливості їх використання у процесі управління економічною безпекою. Принцип ранньої діагностики кризових явищ має бути націлений на ранню ідентифікацію загроз нормальній фінансово-господарській діяльності підприємства, що може забезпечити виконання превентивної функції в управлінні економічною безпекою. Принцип терміновості реагування на прояви кризових явищ здатний стати основою для розробки заходів мінімізації прояву загроз і зменшення їх негативного впливу на стан економічної безпеки підприємства. Принцип адекватності реагування підприємства на рівень реальної загрози належить використовувати під час формування системи економічної безпеки підприємства.

2. Досліджено підсистеми антикризового менеджменту. Так, у системі управління економічною безпекою суб'єкта господарської діяльності реактивний антикризовий менеджмент має бути спрямований на повернення до нормального стану економічної безпеки суб'єкта господарювання. Антисепативний (випереджаючий) антикризовий менеджмент дозволить запобігти руйнуванню системи економічної безпеки і матиме позитивний вплив на відновлення фінансово-господарської діяльності підприємства. Застережливий (превентивний) антикризовий менеджмент, по своїй суті, є одним із напрямів управління економічною безпекою, метою якого є підтримка її високого рівня в умовах постійного формування загроз і ризиків у функціональному середовищі суб'єкта господарювання.

3. Визначено можливості і напрями взаємодії антикризового менеджменту та управління економічною безпекою у системі управління суб'єктом господарської діяльності для реалізації основних економічних інтересів як власне підприємств, установ й організацій, так і усіх категорій їх стейкхолдерів. Зокрема, залучення інструментів і практик антикризового менеджменту у системі економічної безпеки може забезпечити вчасну ідентифікацію загрозливих тенденцій й явищ, мінімізацію їх негативного впливу на фінансовий стан і фінансові результати підприємства, а також задовольнити інформаційні потреби керівництва суб'єкта господарювання щодо прийняття управлінських рішень у напрямі протидії загрозам його економічній безпеці.

Список використаних джерел:

1. Бойко О. О. Формування концепції антикризового менеджменту / О. О. Бойко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2010. – Вип. 40. – С. 179-185.
2. Єршова Н. Ю. Розвиток підприємництва в рамках антикризового менеджменту / Н. Ю. Єршова, А. І. Гусєва // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – 2014. – № 37. – С. 140-146.
3. Зачосова Н. В. Правові аспекти антикризового управління у системі фінансового менеджменту / Н. В. Зачосова, Д. М. Куценко // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Сер. : Економіка і менеджмент. – 2011. – № 2. – С. 172-180.
4. Ткаченко І. П. Узагальнення досвіду розробки та використання системи антикризового менеджменту на підприємстві / І. П. Ткаченко, О. Д. Удовиченко, М. А. Миндря // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 9. – С. 124-129.
5. Баланда А. Л. Інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності: стан та перспективи розвитку / А. Л. Баланда // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2011. – № 1. – С. 154-159.
6. Гріщенко О. О. Стійкий розвиток в системі управління фінансово-економічною безпекою: трансформаційний підхід / О. О. Гріщенко, Д. О. Грицишен // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер. : Економічні науки. – 2013. – № 2. – С. 30-44.
7. Зачосова Н.В. Формування комплексної системи економічної безпеки компаній з управління активами інститутів спільного інвестування: автореферат дис. канд. економ. наук: 21.04.02 / Наталія Володимирівна Зачосова / Університет економіки та права «КРОК». – 2011. – 21 с.
8. Маслак О. І. Управління економічною безпекою підприємства на принципах забезпечення її раціонального рівня / О. І. Маслак, Н. Є. Гришко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 1. – С. 198-208.
9. Фоміченко І. П. Формування системи управління економічної безпеки на підприємствах України / І. П. Фоміченко, С. О. Баркова // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. – 2013. – № 3. – С. 57–66.
10. Масюк В. М. Взаємозв'язок антикризового управління з ризик-менеджментом та системою економічної безпеки підприємства / В. М. Масюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2013. – № 778. – С. 81-86.
11. Шатун В. Т. Антикризовий менеджмент як важливий чинник економічної безпеки держави / В. Т. Шатун // Грані. – 2013. – № 11. – С. 120-124.

References:

1. Boyko, O. O. (2010) Formation of the Concept of Crisis Management. *Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*, 40, 179-185 (in Ukr.).
2. Yershova, N. YU. (2014) Development of Entrepreneurship in the Framework of Crisis Management. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu «KHPi»*. Ser.: *Aktual'ni problemy rozvytku ukrayins'koho suspil'stva*, 37, 140-146 (in Ukr.).
3. Zachosova, N. V., Kutsenko, D. M. (2011) Legal Aspects of Crisis Management in the System of Financial Management. *Visnyk Skhidnoyevropeys'koho universytetu ekonomiky i menedzhmentu*. Ser.: *Ekonomika i menedzhment*, 2, 172-180 (in Ukr.).
4. Tkachenko, I. P., Udovychenko, O. D., Myndrya, M. A. (2013) Generalization of the Experience of Developing and using the anti-crisis Management System in the Enterprise. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 9, 124-129 (in Ukr.).
5. Balanda, A. L. (2011) Information and Analytical Provision of Economic Security of Business Entities: State and Prospects of Development. *Upravlinnya proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*, 1, 154-159 (in Ukr.).
6. Hrishchenko, O. O., Hrytsyshen, D. O. (2013) Sustainable Development in the System of Financial and Economic Security Management: the Transformational Approach. *Visnyk Zhytomys'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*. Ser. : *Ekonomichni nauky*, 2, 30-44 (in Ukr.).
7. Zachosova, N.V. (2011) Formation of an Integrated System of Economic Security of Asset Management Companies of Joint Investment Institutions: *thesis of PhD dissertation: 21.04.02. Universytet ekonomiky ta prava «KROK»*, 21 (in Ukr.).
8. Maslak, O. I., Hryshko, N. YE. (2013) Management of Economic Safety of the Enterprise on the Principles of Ensuring its Rational Level. *Marketynh i menedzhment innovatsiy*, 1, 198-208 (in Ukr.).
9. Fomichenko, I. P., Barkova, S. O. (2013) Formation of the System of Economic Security Management at the Enterprises of Ukraine. *Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy mashynobudivnoyi haluzi*, 3, 57–66 (in Ukr.).
10. Masyuk, V. M. (2013) The Relationship between Crisis Management with Risk Management and the System of Economic Security of the Enterprise. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Lvivs'ka politekhnika»*. *Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukrayini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku*, 778, 81-86 (in Ukr.).
11. Shatun, V. T. (2013) Anticrisis Management as an Important Factor in the Economic Security of the State. *Hrani*, 11, 120-124 (in Ukr.).

NAZARENKO Serhiy Anatoliyovych,
Doctor of Science in Economics, Professor,
Head of the Department of Management
and Economic Security,
Cherkasy National University
named after Bogdan Khmelnytsky,
Cherkasy, Ukraine
nazarr5@ukr.net

**THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT
IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT**

Abstract.

Introduction. *An effective system of economic security, organized with the allocation of an adequate amount of financial resources for the establishment of processes of security-oriented management, can provide enterprises with a high level of functional efficiency and level up the need to use tools of crisis management through the mechanisms of counteracting the crisis of entrepreneurial activity. However, for today's business entities in Ukraine, the fragmentary structure of economic security systems is typical. Under such conditions, it is impossible to completely eliminate the threat of a crisis, however, the available resources, informational, personnel and financial security of economic security can effectively counteract the crisis and promote the restoration of the normal financial and economic state of the enterprise, institution, organization, which in general is the goal of crisis management. Thus, the research topic related to attempts to specify the role and importance of crisis management in the system of managing economic security of economic entities is relevant and timely in view of the intensification of crisis trends in the national economic system.*

Purpose. *The purpose of this work is to study the role and significance of crisis management in the system of economic security management of economic entities in order to establish the possibility of modernizing microeconomic security systems to ensure effective counteraction to the spread of crisis phenomena at enterprises of different forms of ownership and types of economic activity.*

Methods. *Method of theoretical analysis, monographic method, method of generalization, abstract-logical method are used.*

Results. *The work specifies the role and significance of crisis management in the system of economic security management of economic entities. The content of the concept of crisis management with the consideration of the essential interpretation of the category of economic security is proposed. The traditional principles of crisis management are considered and adapted to the domestic features of economic security of economic structures.*

Originality. *The subsystem of crisis management is investigated and measures of economic security management of the enterprise are substantiated, which should be carried out within the framework of functioning of each of these subsystems. The possibilities and directions of interaction of crisis management and economic security management in the system of management of the subject of economic activity for realization of the main economic interests of the enterprises, institutions and organizations as well as all categories of their stakeholders are determined.*

Conclusion. *Attraction of tools and practices of crisis management in the system of economic security can provide timely identification of threatening trends and phenomena, minimization of their negative impact on the financial position and financial results of the enterprise, as well as meet the information needs of management of the entity to make managerial decisions in response to the threats to its economic security.*

Keywords: *security, management, economic security, crisis management, threats, crisis.*

Одержано редакцією: 09.09.2018
Прийнято до публікації: 28.09.2018

УДК 330.59: 339.972

DOI: 10.31651/2076-5843-2018-3-72-80

ОПАЛЬКО Вікторія Вікторівна,

к.е.н., доцент,

Черкаський національний університет

імені Богдана Хмельницького,

м. Черкаси, Україна

ORCID ID: 0000-0002-0803-4040

opalko633@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СКОРОЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті детерміновано проблему соціально-економічної нерівності в Україні в умовах глобального розвитку. Метою дослідження є обґрунтування доцільності та розробка рекомендацій щодо формування концептуальних засад скорочення соціально-економічної нерівності як основи для регулювання збалансованим розвитком в Україні в умовах глобалізації. Запропоновано системно-синергетичний підхід до формування концептуальних засад скорочення нерівності в умовах глобального розвитку економіки, що враховує, з одного боку, характер глобальних факторів впливу, а з іншого - можливість результативного застосування державних інструментів регулювання. Розроблено діалектично-логічні основи системи скорочення соціально-економічної нерівності в Україні, які охоплюють три блоки регулювання: соціальний, економічний, правовий та базуються на інституційному забезпеченні збалансованого розвитку.

Ключові слова: соціально-економічна нерівність, глобальний розвиток, інституційне забезпечення, концептуальні засади скорочення нерівності, інклюзивне економічне зростання.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть у світовому просторі відбувається трансформація світової економічної системи, яка супроводжується глобалізацією виробничих сил, формуванням глобальної інфраструктури, зростанням масштабів міжнародної міграції робочої сили, нерівномірністю економічного розвитку країн, нерівним розподілом доходів та благ цивілізації. З одного боку певний диспаритет економічного розвитку притаманний усім, без винятку країнам світу, з іншого – підходи до вирішення цієї проблеми є різними для кожної країни. Водночас зростання економічної нерівності у світі та в окремо узятій країні (із концентрацією багатства та влади в руках невеличкої групи олігархів) загрожує збалансованому розвитку. Все більше вкорінюється уявлення про те, що економічне зростання саме по собі не дозволяє скоротити рівень нерівності. Тому в сучасних умовах глобального розвитку виникає потреба в обґрунтуванні доцільності та формуванні концептуальних засад скорочення нерівності в Україні, з чим пов'язана актуальність теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз останніх досліджень вказує на значний інтерес науковців до проблеми соціально-економічної нерівності. Питаннями скорочення нерівності останнім часом займалися провідні зарубіжні та українські фахівці з економіки, соціології та права, зокрема, Г. Терборн [4], Дж. Стиглиц [5], Б. Міланович [6], Е. Лібанова [9], О. Балакірева, В. Головенько, Д. Дмитрук [10] та ін., які досліджували особливості та механізми скорочення нерівності у суспільстві. Думки більшості дослідників надають перевагу тому факту, що нерівність весь час зростає, і світ стає все більш і більш несправедливим. Деякі експерти визначають, що різниця у рівні доходів між країнами, скорочується, проте проблема нерівності посилюється усередині країн, тому потрібно знаходити гармонійні форми та концепції, щоб скоротити нерівність і забезпечити рівновагу розвитку.

Зважаючи на той факт, що економічні перетворення в Україні стали одним із багатьох факторів, які посприяли нестабільності економічного розвитку та зростанню розшаруванню населення за рівнем доходів, важливо розробити пропозиції щодо скорочення нерівності у взаємозв'язку з її економічним та соціальним вимірами. Реалізація запропонованих

рекомендацій дозволить розробити комплекс заходів, направлених на створення умов для збалансованого економічного зростання економіки.

Мета та завдання дослідження. У зв'язку з об'єктивною необхідністю формування концептуальних засад збалансованого розвитку в Україні, як складової соціально-економічної політики країни, проблема скорочення нерівності набула особливої значимості. Метою статті є обґрунтування доцільності та розробка рекомендацій щодо формування концептуальних засад скорочення соціально-економічної нерівності як основи для регулювання збалансованим розвитком в Україні в сучасних умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська економіка перебуває на етапі реформування сучасної економічної системи, що спричинило такі прояви нерівності, коли для більшості населення стали недоступними звичні раніше стандарти життя, добробуту та можливості людського розвитку. Змінилася і продовжує змінюватися соціальна структура суспільства. У класичній економічній теорії економічна нерівність вже давно вважається одним з індикаторів якості життя та соціального середовища. Тому соціально-економічна нерівність розглядається як один з важливих факторів стабільного розвитку економіки та економічного зростання.

Проблема інтерпретації взаємодії між економічними і соціальними чинниками нерівності – це проблема побудови узагальнених індикаторів соціально-економічного розвитку, які повинні, по-перше, досить точно і повно характеризувати соціально-економічну ситуацію в країні та її зміни; по-друге, забезпечувати можливість систематичних економічних вимірювань рівня розвитку; і, по-третє, найбільш повно відповідати поставленій меті виявлення прямих і зворотних залежностей між економічними і соціальними детермінантами розвитку.

Теоретико-методологічне підґрунтя для розкриття категорії соціально-економічна нерівність, сформовано з концепцій, теорій і конкретних положень, які визначають різні погляди на нерівність. По-перше, це теорії соціології (теорія класів: К. Маркс, теорія статусів М. Вебер, теорія соціальної стратифікації П. Сорокіна, теорія соціальної справедливості Дж. Ролза та ін.); економічні теорії (інституціональна теорія Т. Веблена, У. Мітчела, теорії індустріального суспільства П. Дракера, У. Ростоу, Р. Арона та ін., теорії суспільного добробуту А. Пігу, А. Маршалла, В. Парето, загальна теорія зайнятості, відсотків і грошей Дж. Кейнса, теорії економічного зростання Ж. Б. Сея, Р. Солоу, С. Кузнеця та ін.); теорії глобалізації (циклічна теорія розвитку А. Тойнбі, Д. Гольдстайна, стійкого, сталого глобального розвитку Д. Форестера і Д. Медоуза, світ-системні теорії І. Валлерстайна, Д. Модельскі та ін.); теорії праксеології (теорії структурації Е. Гідденса, поведінкова теорія Т. Парсонса), теорії держави і права (теорія “правовповноваження” Р. Нозіка, неоконсерватизму Д. Белла, теорія суспільного консенсусу К. Байера та ін.).

Визначена багатовекторність точок зору вчених на регулювання процесами нерівності, надає можливість визнати, що соціально-економічна нерівність пов'язана з: нерівним або обмеженим доступом до ресурсів матеріального й духовного споживання, соціальних послуг; нерівномірним розподілом доходів, майна, багатства; нерівними життєвими шансами та можливостями задовольняти потреби тощо.

З одного боку, нерівність формується в результаті взаємодії різноманітних механізмів, що обумовлюють рух грошових потоків та їх розподіл в різні типи доходів різних верств населення. При цьому нерівність доходів детермінується інституційною організацією економіки у значно більшому ступені, ніж факторами виробництва. Нерівність складається в залежності від розподілу й умов дії прав володіння, розпорядження та управління ресурсами, що йдуть на оплату праці, трансферти, виплати доходів рентного типу та на інші виплати.

З іншого боку, нерівність характеризує умови, в яких формуються мотиви і вибираються способи економічної і соціальної поведінки. Високі масштаби нерівності можуть бути обумовлені двома діаметрально протилежними причинами: по-перше, високою інтенсивністю соціальної конкуренції, і, по-друге, інституційно зумовленими перевагами положення одних соціальних верств по відношенню до інших.

Зважаючи на значне різноманіття поглядів науковців на актуальність тих або інших концептуально-методологічних підходів при дослідженні нерівності згрупуємо їх у три блоки:

1) наукові економіко-соціальні концептуальні підходи: неокласицизм, інституціоналізм, марксизм, кейнсіанство;

2) загальнонаукові підходи: системний підхід, синергетика, еволюційна теорія, діалектика розвитку, універсальні теорії;

3) моделі, концепції, парадигми, що описують стан нерівності з огляду на сучасність: економіка знань, інформаційна економіка, мережева економіка, глобальна економіка тощо.

Узагальнюючи наукові напрацювання з питань нерівності можна представити синергетичний підхід до формування концептуальних засад системи скорочення нерівності в сучасних умовах глобального розвитку економіки (рис.1).

Ми розглядаємо концептуальні засади з точки зору визначеної термінології: концепція (від лат. *conceptio* — розуміння), це певна «система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище; ідейний задум [1, с. 275]. Концепція є ядром будь-якої наукової теорії, парадигми, оскільки вона закладає основи розуміння об'єктів теорії, властивостей, взаємозв'язків, структури тощо [2, с. 343]. Головне призначення концепції полягає в інтеграції певного масиву знання, у прагненні використовувати його для пояснення та пошуку закономірностей. Засади (від фр. положення; тверда догма) – це світоглядна основа, підвалина, принцип, база, головне правило [3].

Отже, концептуальні засади скорочення нерівності ми визначаємо, як світоглядну основу для системи поглядів та розуміння взаємозв'язків і пошуку закономірностей між розвитком та проявами нерівності у взаємозв'язку з її економічним та соціальним вимірами. Концептуально нерівність можна розглядати з таких точок зору, як: доход, базові здібності та можливості розвитку людського потенціалу.

Узагальнюючи думки багатьох дослідників (Г. Терборна [4], Дж. Стиглиця [5], Б. Мілановича [6] та ін. можна констатувати, що глобалізація впливає на нерівність у трьох аспектах. По-перше, це переважно національні рушійні сили нерівності. Внутрішньодержавні механізми, які породжують нерівність відбуваються за рахунок нерівномірного економічного зростання і розвитку та глобальних процесів асиметрії, регіональних диспропорцій або дивергенції рівня доходів. По-друге, процеси глобалізації та поточна національна нерівність. У даний час практично всі існуючі нині держави підпадають під вплив транснаціональних процесів. Глобалізація часто супроводжується технічним прогресом і посиленням впливу міжнародних інститутів, які, в свою чергу, чинять тиск на заробітну плату і прагнуть збільшити прибутки на капітал. По-третє, переважання транзитивних глобальних процесів нерівності, соціальної ексклюзії, панування, підпорядкування або рабства (близько 40,3 млн. людей у світі стають жертвами сучасних форм рабства [7, с. 22]), які перешкоджають національним зусиллям збалансованого розвитку або підтримуються національними силами, зацікавленими у нерівності. Також розглядається можливість переходу контролю над економікою окремих країн від суверенних урядів в інші руки, у тому числі до більш сильних держав, ТНК чи міжнародних організацій [4, с. 40]. Це створює нерівні умови для збалансованого розвитку.

Кожна з трьох можливих комбінацій здатна продукувати одну і ту ж глобальну картину або показники нерівності. Рішення про те, яке з можливих пояснень буде правильним, має серйозні наслідки – як соціальні, так і економічні чи політичні. Вплив усіх перерахованих аспектів взаємопов'язаний і відбувається на тлі поглиблення, нерівності, особливо у сфері доходів, що характеризується швидким зростанням заробітної плати в верхньому сегменті і стагнацією заробітної плати в середньому і нижньому сегментах шкали розподілу доходів. За результатами досліджень Міжнародної організації праці (далі – МОП) у більшості країн спостерігається зростання масштабів низькооплачуваної зайнятості та зростання нерівності у оплаті праці протягом останніх 10 років. Темпи зростання реальної заробітної плати у світі, уповільнилися і становили (без урахування Китаю) у 2016 році менше 1% [7, с. 31]. За даними Звіту МОП 2016-2017 рр. [7], в Євросоюзі скорочується середній клас (до

середнього класу експерти відносять людей, чиї доходи становлять від 80 до 120% від сукупного доходу в тій чи іншій країні), внаслідок скорочення зайнятості населення, зниження рівня оплати праці у державному секторі, ослаблення механізмів укладення колективних договорів, еміграції високооплачуваної робочої сили тощо.

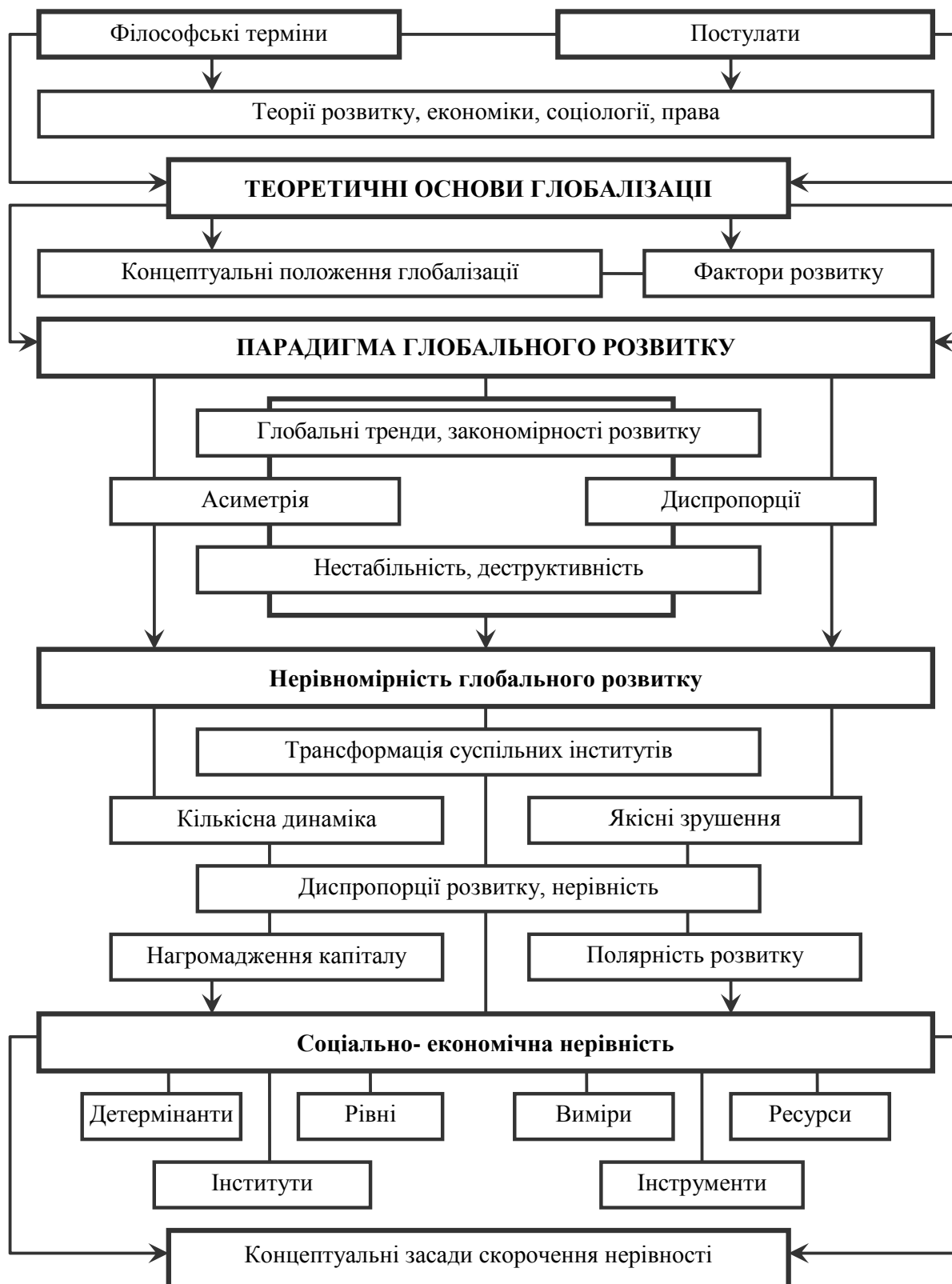

Рис. 1. Системно-синергетичний підхід до формування концептуальних засад скорочення нерівності в сучасних умовах глобального розвитку економіки

Джерело: розроблено автором

Отже, значний рівень глобальної, регіональної чи національної нерівності, незалежно від походження, буде негативно позначатися на усіх, проте порівняльні характеристики нерівності та темпами розвитку між країнами і всередині країн можуть суттєво відрізнятися.

Останнім часом Всесвітній Економічний Форум (далі – ВЕФ) розраховує композитний індекс – індекс інклюзивного розвитку (ІДІ), який ранжує країни на основі низки комбінованих показників [8]. Цей новий глобальний індекс має більш комплексний зміст відносного стану економічного розвитку в порівнянні із загальноприйнятими рейтингами на основі ВВП на душу населення (табл.1).

За даними звіту ВЕФ 2018, Україна займає 49-е місце серед країн, що розвиваються у рейтингу ІДІ, що значно нижче, ніж це було п'ять років тому. Причинами погіршення рейтингу експерти визначають бойові дії на сході країни та нестабільну соціально-економічну ситуація, що нівелюють ефект існуючого прогресу та негативно впливають на найменш забезпечені верстви населення, та спонукають талановитих людей до еміграції у пошуках кращих можливостей. В Україні рівень нерівності доходів і бідність мають не дуже високі значення. Аналіз свідчить, що українська система освіти підтримує інклюзивне зростання, з доволі високим рівнем можливостей для студентів із різних соціально-економічних верств населення. На думку експертів сучасні пріоритети для скорочення нерівності повинні включати в себе покращення професійної підготовки, зниження адміністративного навантаження при створенні нового бізнесу, розширення фінансування для підприємців, а також посилення боротьби з корупцією.

Таблиця 1

Складові індексу інклюзивного розвитку

Стовп 1. Освіта та знання	Стовп 2. Базові послуги та інфраструктура	Стовп 3. Корупція та нездорова конкуренція	Стовп 4. Фінансове посередництво в інвестиціях в реальний сектор	Стовп 5. Створення активів та підприємництво	Стовп 6. Зайнятість та винагорода за працю	Стовп 7. Фіскальне навантаження
Доступ	Основна та цифрова інфраструктура	Політична та бізнес-етика	Включення фінансової системи	Майно малого бізнесу	Продуктивна зайнятість	Податковий кодекс
Якість	Сервіси та інфраструктура охорони здоров'я	Концентрація здорової конкуренції	Посередництво в інвестиціях	Володіння нерухомістю та фінансовими активами	Заробітна плата та інші види винагороди	Соціальний захист
Рівність						

Джерело: [8]

Україна у сучасних умовах глобалізації знаходиться на початковому етапі формування соціально-інклюзивного підходу (коли більшість членів суспільства відчувають на собі результати економічного зростання) до генерації економічного зростання та, відповідно, на початковій фазі подолання процесів соціально-економічної нерівності. Тому сутність наступного етапу може бути виведена із нагальної необхідності розробки діалектично-логічних основ системи скорочення соціально-економічної нерівності в Україні.

Експертами Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України запропоновано розглядати скорочення нерівності через удосконалення політики оплати праці, регіональної політики та розвитку місцевого самоврядування; підвищення якості та доступності послуг соціальної сфери, системи державних соціальних стандартів та гарантій; застосування прогресивної системи оподаткування; розвиток громадянського суспільства; використання програм активної політики зайнятості на ринку праці тощо [9, с. 292-300].

Низка українських авторів (О. Балакірева, В. Головенько, Д. Дмитрук та ін. [10]) рекомендують гармонізувати соціальну політику України та трансформувати українське суспільство і підвищити конкурентоспроможність держави. Впровадження правових механізмів реалізації верховенства права та рівності усіх перед законом, розбудова громадянського суспільства є основою для зменшення наслідків соціально-економічної нерівності [10, с. 554].

Більшість дослідників сходяться на думці, що для скорочення нерівності необхідні інституційні реформи. Дослідники А. Шевяков і А. Кірута формулюють завдання держави у сфері регулювання нерівністю наступним чином: «необхідно виробити таку стратегію інституціональних перетворень, яка, не обмежуючи економічної свободи, створювала б ефективні заборони і противаги реалізації інтересів, що призводять до загрозливих соціально-економічних диспропорцій у суспільстві» [11, с. 146].

Підґрунтя, сформоване з концепцій, теорій, конкретних положень і практичних напрацювань визначає доцільність регулювання збалансованим розвитком економіки та формує основи скорочення нерівності в Україні в умовах глобального розвитку. Такий підхід повинен базуватися на детермінації ключових орієнтирів та векторів функціонування її об'єктів, визначенні структури інституційного регулювання, формування блоків регулювання, окреслення її необхідних ресурсів тощо (рис. 2).

Такий підхід дозволив визначити істотні характеристики проблеми скорочення нерівності: базову гіпотезу; мету; діалектичні, теоретичні та інституційні основи скорочення соціально-економічної нерівності України в умовах глобалізації; визначити ключові постулати, блоки регулювання; окреслити принципи; детермінувати інституційні механізми; виокремити проблеми та рівні, які забезпечують взаємозалежність і цілісність інструментів їх застосування для розв'язання логічно пов'язаного пулу задач, а також формування науково-практичного фундаменту для регулювання збалансованим розвитком.

Запропонована нами система скорочення нерівності не претендує на усеосяжність наявних наукових форм, однак демонструє логіку нашої роботи у вигляді шляху транспортування знань, що є важливим для нас з огляду на сучасний узагальнений контекст поняття «соціально-економічна нерівність», у якому відображено результати безперервних та нескінченних соціальних, економічних, політичних та інших процесів у суспільстві. Така система підтримується і регулюється різними інституціональними механізмами, може постійно відтворюватися і модифікуватися, що є умовою впорядкованого існування будь-якого суспільства та джерелом його інклюзивного розвитку.

З урахуванням національного та світового досвіду державного регулювання системою скорочення нерівності, необхідно створити основи для впровадження курсу інклюзивного економічного зростання, формуючи в першу чергу, інституційну, організаційну та політичну складові; економічну підтримку, комунікації; далі ресурсне та соціальне підґрунтя. Пріоритетом тут повинні стати розвиток людського капіталу через всебічну підтримку науки та освіти, залучення передового зарубіжного досвіду для підтримки збалансованого розвитку. Індикаторами досягнення поставленої мети можуть бути такі фактори:

- стабілізація та подальше зростання показників рівня життя населення;
- підвищення рівня та якості забезпечення основних прав та потреб населення;
- зростання фінансування освіти та науки у країні;
- проведення реформ з врахуванням обґрунтованих потреб ринку праці та світового досвіду;
- підвищення рівня ефективності роботи всіх основних галузей;
- забезпечення позитивної динаміки економічного зростання;
- підвищення позиції України у світовому рейтингу економічного розвитку тощо.

Отже, сучасне українське суспільство, незважаючи на стале поглиблення процесів розшарування населення та високий ступінь його диференціації, на жаль, не має чіткої соціальної структури та моделі скорочення такої нерівності.

Рис. 2. Діалектично-логічні основи системи скорочення соціально-економічної нерівності в Україні

Джерело: розроблено автором

Висновки та перспективи подальших розвідок. Соціально-економічна нерівність – складна проблема сучасності, пов’язана з: нерівним або обмеженим доступом до ресурсів матеріального й духовного споживання, соціальних послуг; нерівномірним розподілом доходів, майна, багатства; нерівними життєвими шансами та можливостями задовольняти потреби. Нерівність стала іманентною ознакою сучасного глобального розвитку, а її науковий аналіз передбачає розуміння всієї складності глобального світу. Нерівність у сучасному світі продукується різноманітними процесами, як національними, так і глобальними. Найбільш важливими джерелами сучасної нерівності є глобальні та поточні національні процеси. На підставі дослідження концепцій, теорій, конкретних положень і практичних напрацювань сформовано теоретико-методологічне підґрунтя для розкриття категорії нерівність, що складається з міждисциплінарної методологічної бази теорій соціології, економіки, прагматології, держави і права. Запропоновано системно-синергетичний підхід до формування концептуальних засад скорочення нерівності в сучасних умовах глобального розвитку економіки, яка враховує, з одного боку, характер глобальних факторів впливу, а з іншого – можливість результативного застосування державних інструментів регулювання. У нашому розумінні концептуальні засади скорочення нерівності – це світоглядна основа для системи поглядів та розуміння взаємозв’язків і пошуку закономірностей між розвитком та проявами нерівності у взаємозв’язку з її економічним та соціальним вимірами. Розроблено діалектично-логічні основи системи скорочення соціально-економічної нерівності в Україні, які охоплюють три блоки регулювання: соціальний, економічний, правовий та базуються на інституційному забезпеченні збалансованого розвитку.

Потребують подальшого дослідження проблеми напрямів та сили впливу глобалізації на збалансований розвиток; роль інституціональних регуляторів у скороченні нерівності. Назрілими для наукових опрацювань сучасності є питання акомодатії вітчизняної економіки до вимог міжнародних інститутів, що регулюють нерівність, виявлення нових тенденцій глобального інклюзивного розвитку, що необхідно враховувати при розробці державної політики.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови (Академічний тлумачний словник): в 11 т. – Т.5 / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1974. – 839 с.
2. Новиков А.М. Методология / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. - М.: Синтег, 2007. – 668 с.
3. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. / С. Караванський. 5-те вид., опрацьоване і доповн. Львів: БаК, 2014. – 530 с.
4. Терборн Г. Глобализация и неравенство: проблемы концептуализации и объяснения / Гёран Терборн. Социологическое обозрение. Том 4. № 1. – 2005. – С. 31–62.
5. Стиглиц, Джозеф. Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему: [перевод с английского] / Дж.Е. Стиглиц. – Москва: Эксмо, 2015. – 512 с.
6. Миланович Б. Глобальное неравенство. Новый подход для эпохи глобализации / Б. Миланович. Пер. с англ. Д. Шестакова. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. – 336 с.
7. Зароботная плата в мире в 2016-2017 гг. Неравенство в оплате труда на предприятиях / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: МОТ, 2017. – 164 с.
8. The Inclusive Development Index 2018. World Economic Forum [Electronic recourse]. – Accessed mode: <https://www.weforum.org/reports/the-inclusive-development-index-2018> (дата звернення: 23.10.2018).
9. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.
10. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні : монографія / [Балакірева О.М., Головенько В.А., Дмитрук Д.А. та ін.] ; за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої; НАН України; Ін-т економіки та прогнозування. К., 2011. – 595 с.: табл., рис.
11. Шевяков А.Ю., Кирута А.Я. Неравенство, экономический рост и демография: неисследованные взаимосвязи. Монография. ИСЭПН РАН. / А.Ю. Шевяков, А.Я. Кирута. – М.: М-Студио, 2009. – 192 с.

References:

1. Dictionary of Ukrainian Language (1974). (Academic Word Dictionary). Kyiv: *Naukova Dumka 11, 1.5* (in Russ.)
2. Novikov, A.M. (2007). *Methodology. Moscow, Sinteg, Russia*, 668 (in Russ.)

3. Karavansky, S. (2014). Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language. *5th species. Lviv, BaK* (in Ukr.)
4. Terbourne, G. (2005). Globalization and Inequality: Problems of Conceptualization and Explanation. *Sociological Review, 4,1*, 31–62 (in Russ.)
5. Stiglitz, Joseph E. (2015). The Price of Inequality. How today's divided society endangers our future. Translation from English, *Moscow, Eksmo, Russia* (in Russ.)
6. Milanovich, B. (2017). Global inequality: A new approach for the age of globalization. *Moscow: Instituta Gajdara, Russia* (in Russ.)
7. Wages in the world in 2016-2017. Inequality in wages at enterprises (2017). Decent work technical support team and ILO offices for countries in Eastern Europe and Central Asia. *ILO. Moscow: ILO, Russia*. (in Russ.)
8. The Inclusive Development Index (2018). World Economic Forum. Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports/the-inclusive-development-index-2018>
9. Libanova, E.M. (2012) Inequality in Ukraine: Scale and Impact Opportunities. *Kyiv, M.V. Ptuha Institute of Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine* (in Ukr.)
10. Balakireva, O.M., Golenko, V.A., Dmitruk, D.A. et. al. (2011). Determinants of socioeconomic inequality in modern Ukraine: monograph. O.M. Balakireva (Ed.). *Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of Economics and Forecasting* (in Ukr.)
11. Shevyakov, A.Yu., Kiruta, A.Ya. (2009). Inequality, economic growth and demography: unexplored interconnections. *Monograph ISEPP RAS. Moscow, M-Studio* (in Russ.)

OPALKO Viktoriia,

PhD in Economics, Assoc. Prof.,

Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University,

Cherkasy, Ukraine

opalko633@gmail.com

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE SUSPENSION OF SOCIO-ECONOMIC INEQUALITY IN UKRAINE UNDER CONDITIONS OF GLOBAL DEVELOPMENT

Abstract.

Introduction. *The growth of economic inequality in the world and in a separate country threatens balanced development. Therefore, in today's conditions of global development, there is a necessity to substantiate the feasibility and formulation of conceptual foundations for reducing inequality, which is linked with the relevance of the topic.*

Purpose. *The concept of reduction of socio-economic inequality as the basis for regulating balanced development in Ukraine is forming.*

Methods. *Methods used in the article: deduction, induction, scientific abstraction.*

Results. *Theoretical analysis and synthesis.*

Originality. *The system-synergetic approach to the formation of conceptual foundations of inequality reduction in the present conditions of global development is proposed, taking into account, on the one hand, the nature of global factors of influence, and, on the other hand, the possibility of effective application of state regulation instruments. We define the conceptual foundations for reducing inequality as a worldview for a system of views and understanding of relationships and the search for patterns between development and the manifestations of inequality in relation to its economic and social dimensions. The dialectical and logical foundations of the system of reduction of social and economic inequality in Ukraine, which cover three blocks of regulation: social, economic, legal and based on the institutional provision of balanced development, are developed.*

Conclusion. *Inequality has become an inherent feature of contemporary global development, and its scientific analysis implies an understanding of the complexity of the global world. The most important sources of modern inequality are global and ongoing national processes. Further research will be needed to determine the direction and impact of globalization on the balanced development of the state and the role of institutional regulators in reducing inequality.*

Keywords: *socio-economic inequality, global development, institutional provision, conceptual framework for reducing inequality, inclusive economic growth.*

*Одержано редакцією: 02.10.2018
Прийнято до публікації: 24.10.2018*

ПАРХИМЧИК Евгений Павлович,
к.и.н., Институт бизнеса
Белорусского государственного
университета,
г. Минск, Республика Беларусь
ORCID ID: 0000-0002-2337-1416
epp10@tut.by

КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА КАК ИНСТРУМЕНТ ИЗМЕНЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ

В статье раскрыта суть кадровой политики организации и ее влияние на организационные изменения. Обосновано, что в реализации кадровой политики ведущую роль должна играть профессиональная кадровая служба. Раскрыта структура кадровой политики: подбор, оценка, развитие, мотивация, работа с кадровым резервом, социальная защита и охрана труда. Предложен алгоритм аудита кадровой политики организации..

Ключевые слова: кадровая политика, алгоритм, мотивация, организация, контроллинг.

Постановка проблемы. Формирование адекватной кадровой политики, которая является инструментом изменения и адаптации работы с персоналом для достижения стратегических целей организации, является ключевой задачей топ - менеджмента.

Анализ последних исследований и публикаций. Под научным руководством автора во время работы в НИИ труда Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь было проведено исследование руководителей и специалистов отечественных кадровых служб. Результаты показали, что только около 60 процентов экспертов определили кадровую политику своей организации, предприятия (далее – организация) сформулированной четко. В половине организаций директор не принимал участия в разработке кадровой политики. В исследуемых организациях в большинстве случаев разработкой кадровой политики занимался лишь начальник отдела кадров. В более чем 60 процентах организаций к разработке кадровой политики не привлекали начальника отдела организации труда и заработной платы, невзирая на то, что проблемы дифференциации оплаты труда занимают важнейшее место в кадровой политике. Эти результаты свидетельствуют, что часть руководителей организаций или не в полной мере понимали важность кадровой политики как инструмента достижения целей, или относились к ее разработке формально, перекладывая свои обязанности на кадровые структуры. Важнейшим направлением кадровой политики является работа с резервом руководящих кадров.

Цель статьи – разработать алгоритм аудита кадровой политики организации.

Изложение основного материала исследования. Профессиональное продвижение работников в организациях республики основывается на учете профессиональных, деловых, личностных качеств работников, результатах оценки его труда. Но лишь половина экспертов отметили, что в их организации существует система оценки результатов труда специалистов и руководителей. Также 80 процентов опрошенных работников кадровых служб указали, что при работе с персоналом они не используют современные оценочные методики. Практически на всех предприятиях не проводилась специальная оценка профессиональных качеств работника, по результатам которой принималось бы решение о продвижении того или иного специалиста или руководителя [1, с.87-96; 2, с. 6-18].

По мнению автора, современное содержание понятия «кадровая политика» должно основываться на следующих идеях. Во – первых, кадровая политика логично вытекает из миссии, стратегических целей организации и ориентируется на достижение конкретных результатов деятельности, перспективы развития. Отсюда следуют повышенные требования к конкретности, практичности, гибкости кадровой политики и ее тесная связь с факторами внутренней (состав персонала, возможности его мотивации, стиль управления и руководства,

внутриорганизационная культура и т. д.) и внешней (состояние рынка труда, особенности экономической политики, трудового законодательства и др.) сред. Во – вторых, кадровую политику должны формулировать высшие руководители организации (собственники, топ - менеджеры), исходя из регулярного анализа конкретных результатов деятельности организации, и реактивно на нее влиять, превращая в инструмент изменений и развития. В – третьих, кадровую политику осознанно и ежедневно последовательно должны воплощать на практике все линейные, функциональные руководители в основном высшего и среднего уровней. Соответственно, она должна быть им известной, понятной и прозрачной. При этом в реализации кадровой политики ведущую роль должна играть профессиональная кадровая служба, выступающая консультантом, методистом, помощником руководителей, координатором, осуществляющим мониторинг результативности кадровой политики, ее контроллинг, а в случае необходимости – инициатором ее изменения. Кадровая служба обязана разрабатывать проекты конкретных кадровых стратегий, сценариев, положений и персонал-технологий, способствующих превращению кадровой политики в активный инструмент преобразований в организации.

По мнению автора, кадровая политика организации – это сформулированные (устно или письменно) руководством организации видение, принципы, приоритеты, нормы, правила поведения в отношении кадров, обязательные для всех участников процесса управления персоналом с целью достижения стратегических целей с учетом постоянно изменяющихся внутриорганизационных условий и требований внешней среды [3, с.7].

Представляется, кадровая политика организации структурно состоит из совокупности «отраслевых» политик по различным направлениям работы с персоналом, в частности:

- политики управления персоналом;
- политики обеспечения организации кадрами (планирование, подбор, отбор, адаптация персонала);
- политики оценки персонала;
- политики развития и профессионально–должностного продвижения персонала;
- политики мотивации и вознаграждения персонала;
- политики работы с резервом руководящих кадров;
- политики охраны труда и социальной защиты персонала и т. д. [3, с. 11].

Важным инструментом своевременного анализа, оценки, диагностики проблем, в случае необходимости, назревших изменений кадровой политики может послужить единообразный подход проведения ее аудита (исследования, анализа, проверки) – примерный алгоритм (далее – алгоритм). Он позволит иметь четкий пошаговый порядок исследования, мониторинга, контроллинга кадровой политики, оценки уровня работы по конкретным направлениям сферы управления персоналом, быстрого выявления системных сбоев, проблем и в дальнейшем их устранения.

Примерный алгоритм аудита кадровой политики организации может состоять, к примеру, из восьми шагов.

Шаг 1. Определяем миссию и стратегические цели организации.

Шаг 2. Анализируем внутриорганизационную и внешнюю по отношению к организации среды.

Шаг 3. Определяем цели, задачи, принципы, приоритеты кадровой политики организации.

Шаг 4. Определяем отличительные черты кадровой политики, каждой «отраслевой» политики.

Шаг 5. Анализируем разработанные планы, программы, сценарии, положения, процедуры, направленные на реализацию кадровой политики и кадровых стратегий.

Шаг 6. Анализируем соответствие реализуемой кадровой политики внутреннему развитию организации и внешней ситуации.

Шаг 7. Анализируем осуществляемую кадровую политику, стратегии и делаем вывод о ее эффективности и результативности.

Шаг 8. Корректируем (при необходимости) кадровую политику.[4, с.70-71].

Принципиально инновационным предложением автора является авторское предложение структуры практически каждого шага алгоритма. Она состоит из элементов:

1. Формулирование цели шага исследования.
2. Методы, методики исследования.
3. Объект и предмет исследования.
4. Сценарий исследования.
5. Ожидаемая информация.

Первый шаг примерного алгоритма аудита кадровой политики организации можно представить следующим образом (таблица 1).

Таблица 1

Алгоритм аудита кадровой политики организации

1. Формулирование цели шага исследования <i>Шаг 1. Определяем миссию и стратегические цели организации.</i>
2. Методы, методики исследования <i>Интервью, анализ локальных нормативных правовых актов и документов организации.</i>
3. Объект и предмет исследования <i>Миссия, стратегические цели организации, степень конкретности, четкости их формулировок и возможности (условий) достижения.</i>
4. Сценарий исследования. <i>Проводим интервью с руководителем организации, по согласованию с ним анализируем локальные нормативные правовые акты и документы организации, информацию о миссии, стратегических целях организации. В случае необходимости проводим интервью с отраслевыми заместителями руководителя (по согласованию с ним).</i>
5. Ожидаемая информация. <i>Получаем четкую формулировку миссии, стратегических целей организации на данном этапе развития, делаем вывод о степени конкретности, четкости их формулировок и возможности (условий) достижения.</i>

Составлено автором

Заключение и перспективы дальнейших исследований. Применение на практике примерного алгоритма аудита кадровой политики позволит преодолеть формализм при формировании, реализации кадровой политики, превратит ее в эффективный инструмент своевременных изменений в сфере управления персоналом для достижения целей и задач организации.

Список использованных источников:

1. Разработать рекомендации по формированию и реализации кадровой политики в организациях : отчет о НИР / Научно-исследовательский институт труда ; рук. темы Э. И. Скоробогатый. – Мн., 2002. – №ГР 20022614. – С.87-96.
2. Исследовать работу кадровых служб по обеспечению соблюдения прав работников в сфере трудовых и связанных с ними отношений и разработать предложения по ее совершенствованию : отчет о НИР / Научно-исследовательский институт труда ; рук. темы В. Н. Пинязик. – Мн., 2007. – № ГР 20071096. – С.6-18.
3. Пархимчик, Е. П. Кадровая политика организации : учеб. пособие / Е. П. Пархимчик. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2011. – С.7, 11.
4. Пархимчик Е. П. Кадровый аудит: учеб. пособие / Е. П. Пархимчик. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2012, – С.70-71.

References:

1. To develop recommendations on the formation and implementation of personnel policy in organizations: report on research (2002). *Research institute of labor; hands Themes of E. I. Ruptured, Mn., No.GR 20022614, 87-96 (in Russ.).*
2. To investigate the work of personnel services to ensure the observance of the rights of workers in the field of labor and related relations and to develop proposals for its improvement: the report on the Research Institute of Labor (2007) *Research Laboratory; hands The topics of VN Pinyazik, Mn., No. GR 20071096, 6-18 (in Russ.).*

3. Parchimchik, E.P. (2011). Personnel policy of the organization: study. allowance. *Minsk, GIUST BSU*, 7, 11 (in Russ.).
4. Parchimchik, E. P. (2012). Personnel audit: study. allowance. *Minsk, GIUST BSU* (in Russ.).

PARCHIMCHIK Evgeny Pavlovich,

Candidate of Historical Sciences,

Institute of Business, Belarusian State University,

Minsk, Republic of Belarus

epp10@tut.by

PERSONNEL POLICY AS A TOOL TO CHANGE THE ORGANIZATION**Abstract.**

Introduction. . Under the scientific supervision of the author while working at the Research Institute of Labor of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Belarus, a study was conducted of managers and specialists of domestic personnel services. The results showed that only about 60 percent of the experts defined the personnel policy of their organization, enterprise formulated clearly. In half of the organizations, the director did not participate in the development of personnel policy. In the organizations under study, in most cases only the head of the personnel department was involved in the development of personnel policy. In more than 60 percent of organizations, the head of the organization of labor and wages was not involved in the development of personnel policy, despite the fact that the problems of wage differentiation play a key role in personnel policy. These results indicate that some of the leaders of organizations either did not fully understand the importance of personnel policy as a tool for achieving goals, or were formally working on its development, shifting their responsibilities to personnel structures. The most important direction of the personnel policy is working with the managerial personnel reserve.

Purpose. The purpose of the article is to develop an organization's personnel policy audit algorithm.

Methods. Created tools for the analysis of personnel policy of the organization.

Results. The modern content of the concept "personnel policy" is revealed. The structure of personnel policy of the organization is proposed. An approximate algorithm for audit of the personnel policy of the organization is developed.

Originality. An algorithm for audit of personnel policy of an organization is proposed, which includes the following stages: Definition of the mission and strategic objectives of the organization; formation of a research method; coordination of strategic goals of the organization and personnel policy; coordination of staff policy, normative documentation and strategic goals; analysis of the received information.

Conclusions. The use of an exemplary audit algorithm will allow us to turn personnel policy into an effective tool for timely changes in the field of personnel management to achieve the goals of the organization

Keywords: personnel policy, algorithm, motivation, organization, controlling.

Одержано редакцією: 09.09.2018

Прийнято до публікації: 28.09.2018

ПУГАЧЕВА Ольга Владимировна,
к.э.н., доцент,
доцент кафедры экономической информатики,
учета и коммерции
Гомельский государственный университет
имени Франциска Скорины,
г. Гомель, Республика Беларусь
ORCID ID: 0000-0003-4554-0038
posey9on@mail.ru

ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ, ПРОБЛЕМ И ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

В статье рассмотрены состояние развития инновационной деятельности в Республике Беларусь, модели и проблемы коммерциализации инноваций, в том числе, в научно-образовательной сфере. На этой основе исследованы особенности управления коммерциализацией инноваций, дана оценка препятствий эффективной инновационной деятельности и коммерциализации инноваций, а также рассмотрены перспективы их развития.

Ключевые слова: инновации, коммерциализация, модели коммерциализации инноваций, результаты научно-технической деятельности, инновационная деятельность, научно-образовательная сфера.

Постановка проблемы. Стратегической целью развития Республики Беларусь является построение национальной инновационной экономики. В научном сообществе осознается необходимость прорывных идей и соответствующих им новых технологий, поскольку важнейшим фактором развития государства в настоящее время выступает способность создавать наукоемкий продукт, имеющий большую добавленную стоимость. Научно-образовательная сфера становится важным ресурсом современной экономики, существенный рост которой обеспечивается путем создания и использования новейших научно-технических разработок.

Однако, несмотря на имеющиеся достижения в этой сфере, состояние инновационной деятельности в стране не отвечает требованиям, позволяющим получать конкурентные преимущества в глобальной экономике. За последние пять лет уровень наукоемкости ВВП был ниже порогового значения данного индикатора с позиции экономической безопасности – менее 1% ВВП.

Когда государство решает проблемы модернизации действующих предприятий путем импорта технологического оборудования, то это усиливает отставание от развития экономики передовых стран. Поэтому вопрос стратегического развития не может быть решен только путем заимствования производственных активов иностранных государств, даже если они являются новыми для страны. Актуальным остается вопрос о создании и использовании собственных нововведений.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические основы и статистический базис для проведенного исследования были взяты из таких источников, как [1-13]. Однако, без надлежащей интерпретации и комментариев их материалы не способны обеспечить оценку состояния, проблем и перспектив развития инновационной деятельности и коммерциализации инноваций в Республике Беларусь.

Цель и задания исследования. Доведение результатов научно-технических разработок до практического использования является одной из ключевых задач инновационной деятельности.

Актуальность решения поставленных задач обусловлена тем, что Республика Беларусь обладает значительным научно-техническим потенциалом для технологического

обновления и модернизации производственной сферы. Однако он задействован не в полной мере: система коммерциализации результатов НТД не является эффективной, субъекты хозяйствования не имеют достаточного опыта в преобразовании научно-технического потенциала в коммерческий успех.

Изложение основного материала исследования.

1 Оценка инновационного развития страны на основе Глобального инновационного индекса

В современной мировой практике существует множество показателей для определения уровня развития инновационной деятельности, оценивающих как человеческий капитал, знания, научно-технологическое развитие, так и некоторые данные фондового рынка. В систему таких индикаторов могут входить характеристика ресурсов и результаты инновационной деятельности.

И все же обобщающим показателем признается Глобальный инновационный индекс (Global Innovation Index), который составляют Корнельский университет (США), школа бизнеса INSEAD и Всемирная организация интеллектуальной собственности. Рейтинг публикуется с 2007 г. и составляется на основе 81 критерия, объединенного в 7 основных групп: институты, человеческий капитал и исследования, инфраструктура, уровень развития рынка, уровень развития бизнеса, результаты в области знаний и технологий, а также творческой деятельности [1].

В десятку наиболее инновационных стран в 2017 году вошли: Швейцария (67,69 балла), Швеция, Нидерланды, США, Великобритания, Дания, Сингапур, Финляндия, ФРГ и Ирландия. Чехия заняла 24 место, Польша – 38. На последних местах – Того, Гвинея и Йемен.

Авторы доклада «Глобальный инновационный индекс – 2017 (ГИИ-2017)» отмечают сохраняющийся разрыв в инновационных возможностях развитых и развивающихся стран и вялые темпы прогресса в сфере исследований и разработок. «В глобальной экономике, фундаментом которой все чаще становятся знания, инновации стали локомотивом экономического роста, однако при этом необходимы дополнительные вложения, которые помогут стимулировать реализацию творческих возможностей человека и способствовать росту производства», – заявил генеральный директор ВОИС Фрэнсис Гарри в связи с выпуском доклада. Он добавил, что инновации могут стать инструментом, который поможет трансформировать экономический подъем в долговременный рост [1].

Поэтому в рейтинге 24 из первых 25 мест занимают страны с высоким доходом, причем 15 из них – европейские. Они опережают большинство других регионов по половине показателей, особенно тех, которые касаются человеческого капитала, научных исследований, инфраструктуры и уровня развития бизнеса, в том числе по доле высококвалифицированных специалистов, сотрудничеству университетских и отраслевых исследовательских структур, числу патентных заявок, научно-технических статей и по качеству научных публикаций. Исключением стал Китай, занимающий 22 место. Это первая страна со средним уровнем дохода, вошедшая в 25 ведущих стран ГИИ. В очередном докладе отмечены успехи Индии в качестве формирующегося инновационного центра в Азии. Эта страна занимает пока только 60-е место в рейтинге, но опережает все остальные страны Центральной и Южной Азии и 7-й год подряд лидирует по соотношению инновационной деятельности с уровнем ВВП на душу населения.

Беларусь заняла 88-е место из 130 в Глобальном инновационном индексе – 2017, потеряв 9 позиций по сравнению с прошлым годом. Республика Беларусь уже третий год подряд теряет позиции в рейтинге. Так, в ГИИ-2013 она занимала 77 место, в 2014-м – 58-е, в 2015-м – 53-е, но в 2016 г. опустилась на 79-е, а теперь – на 88-е место в мире (между Индонезией и Ботсваной) и 38 – в Европе, набрав в совокупности 29,98 балла. Например, по качеству человеческого капитала наша страна занимает в мире 36 место (41,9 балла), инфраструктуры – 67 (46,1 балла). Но по состоянию институтов – только 81 (54,1 балла), сложности открытия бизнеса – 65 (32,2 балла), сложности рынка – 90 (41,9 балла). Уровень

знаний и технологий удостоились всего 61 места (21,7 балла). Хуже всего обстоят дела с творческими результатами. Здесь Республика Беларусь занимает лишь 123 место (11,7 балла). Такое положение объясняется как институциональными причинами, в том числе, отсутствием верховенства права и низким качеством регулирования (107 и 120 места), слабостью инновационных связей, так и недостаточной эффективностью логистики (112 место) и НИОКР, проблемами кредитования (126 место по соотношению кредитов частному сектору к ВВП), минимальным количеством венчурных сделок и т.п. Всего 124 место страна занимает по наличию нематериальных активов, 113-е – креативных товаров и услуг [1].

Эти проблемы перевесили такие преимущества страны, как простота открытия бизнеса, образование (12 место в мире), удельный вес квалифицированных работников и компаний, предлагающих обучение сотрудникам, количество патентов и сертификатов.

В итоге Республику Беларусь по совокупности показателей обошли в рейтинге ГИ-2017 почти все страны бывшего СССР. Так, Эстония занимает 25-е место, Латвия – 33, Литва – 40, Россия – 45, Украина – 50, Молдова – 54, Армения – 59, Грузия – 68, Казахстан – 78, Азербайджан – 82. На 94-м месте – Таджикистан, на 95-м – Кыргызстан.

Такие результаты ГИ-2017 заставляют задуматься над путями реализации планов инновационного развития страны и широкого внедрения «цифровой экономики». Судя по оценкам авторов исследования, наличие образованных работников и налоговые льготы не дадут ожидаемых результатов при доминировании административно-командных методов, отсутствии верховенства права и недостаточности финансирования [2].

2 Проблемы коммерциализации инноваций в научно-образовательной сфере

Важное место в формировании экономики инновационного типа занимает научно-образовательный сектор Республики Беларусь поскольку:

- в этой сфере сосредоточен значительный кадровый и научно-технический потенциал, генерирующий большое количество результатов научно-технической деятельности (НТД);
- на базе образовательных и научных учреждений, а также научно-инновационных предприятий идет процесс формирования учебно-научно-инновационных комплексов, способных обеспечить весь инновационный цикл - от идеи до создания конечного продукта (технологии) и распространения его на рынке, а также подготовку кадров для новой сферы;
- в этой системе сформирована инновационная инфраструктура, которая призвана способствовать передаче завершенных результатов НТД из научно-образовательной сферы в предпринимательский сектор;
- вузы и научные организации постепенно интегрируются в международное научно-техническое сообщество и предпринимают активные попытки выйти на рынки наукоемкой высокотехнологичной продукции и услуг.

В организациях научно-образовательной сферы наблюдаются следующие проблемы коммерциализации инноваций (таблица 1) [3]:

Таблица 1

Проблемы в области коммерциализации инноваций

Бизнес-проблемы	Правовые проблемы	Управленческие проблемы
Общие проблемы для всех видов результатов НТД		
а) отсутствие координации при создании, защите и использовании результатов НТД; в том числе и на уровне направлений бизнеса; б) недооценивание существующих передовых технологий и опыта управления результатами НТД, находящихся вне сферы организации; в) недостаточное внимание к коммерциализации результатов НТД.	а) отсутствие контроля за сроками поддержания интеллектуальных ресурсов в силе; б) отсутствие мониторинга нарушений собственных прав и прав третьих лиц за пределами организации.	а) отсутствие полной информации о существующих результатах НТД, степени их защищенности, об использовании и ценности, из-за чего не принимаются адекватные решения по их коммерциализации; б) отсутствие специалистов, способных решать весь комплекс проблем.

Бизнес-проблемы	Правовые проблемы	Управленческие проблемы
Проблемы результатов НТД, связанные с инновационной деятельностью		
а) недостаточное финансирование собственных разработок; б) отсутствие координации исследований и разработок; в) недостаточно эффективное использование инноваций и разработок; г) недостаточное стимулирование исследовательской и изобретательской деятельности.	а) не всегда урегулированы взаимоотношения между работником и работодателем при определении авторского вознаграждения за объект интеллектуальной собственности; б) мониторинг нарушений собственных исключительных прав, нарушений прав третьих лиц, а также обеспечения патентной чистоты разработок ведется без необходимой периодичности.	а) отсутствие учета возникающих результатов НТД по всей цепочке от НИОКР до получения конечных продуктов; б) слабое выявление охраноспособных результатов НТД, а также решений о целесообразности получения охраны для дальнейшего их использования; в) отсутствие контроля за выводом объектов интеллектуальной собственности за пределы организации; г) отсутствие регламентирующих документов, устанавливающих практику принятия решений в области использования результатов НТД.

3 Модели коммерциализации результатов научно-технической деятельности

Для преодоления выявленных проблем и поиска эффективных путей коммерциализации инноваций следует изучить опыт построения и использования моделей коммерциализации в странах с наибольшими успехами в инновационной деятельности: Японии, США и Германии [4].

Модель коммерциализации Японии строится по принципу заимствования перспективных инновационных решений, их дальнейшего технологического совершенствования и последующей коммерциализации. Она отличается высоким уровнем совокупных расходов на научные разработки, при этом более 75% затрат берет на себя промышленность. Несмотря на небольшую долю бюджетных ассигнований в науку роль государства в ее развитии значительна. Государство преимущественно выделяет средства на начало разработок, когда они наиболее рискованные, после чего к инвестированию подключается бизнес. Государственный и частный секторы вовлекаются в финансирование научно-исследовательского процесса как равноправные партнеры. Японская модель коммерциализации отличается высокой скоростью инновационного цикла, незамедлительным вовлечением научно-технических разработок в производство, гибкостью реагирования на изменение внешних условий, сильной интеграцией науки и промышленности. Ее успех во многом обусловлен присущими стране культурными традициями, высоким уровнем развития корпоративной культуры, хорошо развитой системой подготовки квалифицированных кадров.

Модель коммерциализации США отличается осуществлением широких фундаментальных исследований и крупных проектов национального масштаба, координацией которых занимается государство. Оно инвестирует в научные изыскания около 30 % средств. Что является достаточно высоким показателем (в Японии – примерно 17%). Активно развивается государственно-частное партнерство: заключаются контракты между государством и бизнесом на основе социально-экономических программ. В своей деятельности на результаты проведения масштабных НИОКР опираются как крупные корпорации, так и малые инновационные предприятия. Последним государство оказывает значительную поддержку, поскольку именно они в силу своих особенностей играют большую роль в выведении инноваций на рынок. Кроме того, в США сформирована разветвленная инновационная инфраструктура, хорошо развито рисковое финансирование: венчурные фонды, сети бизнес-ангелов.

Модель коммерциализации Германии, так же как и в Японии, строится по принципу отбора и поддержки приоритетных технологических проектов и заимствования зарубежных

технологий, доведением их до совершенства и последующим распространением. Значительную роль в рамках немецкой модели играют инновационные проекты и программы, реализуемые посредством государственно-частного партнерства, а также крупные высокотехнологичные компании. Промышленное освоение научно-технических результатов часто происходит на региональном уровне, местные органы власти вносят значительный вклад в формирование объектов инновационной инфраструктуры, развитие малого бизнеса и кластеров, осуществляя эту деятельность как одно из важнейших направлений решения региональных проблем. На основе кластеров создаются сети и центры компетенций с целью получения дополнительных конкурентных преимуществами и высокой добавленной стоимостью. Кластерная политика ориентирована на формирование профессиональных компетенций, что позволяет на основе эффективного управления технологической цепочкой обеспечить создание конечного продукта. Успешно выходить на рынок, а также создавать на нем новые ниши. Региональные кластеры трансформируются в инновационные центры национального, европейского и мирового значения на основе кластеров кооперационных объединений основных партнеров. В основу промышленной политики Германии положена поддержка реализации новых технологий, проведение разработок и реализация полученных результатов.

Наиболее выделяющейся моделью коммерциализации результатов научных исследований и разработок, по мнению ряда исследователей, является японская модель, базирующаяся на значительной роли государства как центрального координирующего органа в сочетании с процессами децентрализации. По оценкам специалистов, Япония является лидером по промышленному использованию как собственных, так и иностранных результатов НТД.

Для Республики Беларусь важно исследовать системы и модели инновационного развития, выявлять преимущества и оценивать возможности их адаптации в отечественной практике.

4 Управление процессами коммерциализации инноваций в научно-образовательной сфере региона

Управление процессами коммерциализации инноваций включает всю работу по продвижению результатов исследований и разработок на рынок. Начинается эта деятельность с изучения конъюнктуры рынка, оценки конкурентоспособности объекта лицензии, рекламы и выбора фирм – потенциальных лицензиатов. Затем следует не менее длительный и напряженный период поиска покупателя, ведение переговоров, определения коммерческих условий лицензионного договора и отработки текста договора. При этом могут использоваться следующие стратегии продвижения разработок на рынок. Одна подразумевает, что технологический продукт уже разработан и разработчик или технологический менеджер занимаются его активным продвижением с формулированием предложения участникам рынка (в этом случае используются все доступные средства – участие в специализированных выставках, семинарах, прямой маркетинг, общение с коллегами, публикации в специализированных изданиях, интернет-изданиях и базах данных и т.п.). Другая заключается в том, что рынок сам формирует перечень технологий, которые необходимы для разрешения той или иной, как правило, уже оцененной и точно сформулированной проблемы. В этом случае поиск лицензиара сводится к получению требований к научно-техническому продукту и осуществлению разработки такого продукта с последующей реализацией через данный канал. Наилучший результат достигается, как правило, при сочетании этих двух стратегий.

При коммерциализации новых разработок на любой стадии их готовности обязательно стоит вопрос о необходимости их доработки и о том, сколько для этого нужно средств. При высокой степени готовности разработки к выпуску конечной продукции и соответственно малых затратах вполне может быть достаточной и емкость национального или регионального рынка.

Гомельская область по научно-техническому потенциалу занимает в стране второе место после г. Минска. На территории области расположено более 300 крупных и средних

промышленных предприятий, задействованных в научной деятельности, доля которых в объеме промышленного производства страны превышает 21 процент.

Модернизации существующих производств и созданию новых высокотехнологичных предприятий региона способствуют работающие в Гомельской области три института Национальной академии наук Беларуси, восемь высших учебных заведений, свыше двадцати отраслевых научных и проектных институтов, специальных конструкторских и конструкторско-технологических бюро. В Гомеле действуют региональные отделения Белорусской инженерной и инженерно-технологической академий, Белорусской научно-промышленной ассоциации, Белорусского общества изобретателей и рационализаторов. Численность работников области, выполняющих исследования и разработки, составляет около 3000 человек. Всего в экономике области работают 147 докторов и 1400 кандидатов наук. Они трудятся в 42 научных, учебных и проектных учреждениях. Сотни программ и проектов международного, республиканского и областного уровней выполняют семь академических структур, из них четыре академических института, а также семь высших учебных заведений, в которых работают свои научно-исследовательские лаборатории. Около 90 % исследований и разработок, выполняемых научными организациями региона, носит прикладной характер [5].

Также в г. Гомеле созданы и развиваются субъекты инновационной инфраструктуры. Это 3 центра трансфера технологий:

- региональное отделение республиканского центра трансфера технологий при Гомельском государственном университете имени Ф. Скорины;
- РУП «Центр научно-технической и деловой информации»;
- центр трансфера энергоэффективных технологий (ЦТЭТ) при ООО «Эридан»).

Функционируют также инновационный центр ЗАО «Гомельский бизнес-инновационный центр» и бизнес-инкубатор ЧУП «БелТрастинфо».

Одним из основных центров создания и вовлечения передовых технологий во все сферы экономики является ООО «Гомельский технопарк», первый пусковой комплекс которого был открыт в сентябре 2011 года, второй – 7 октября 2015-го. Полезная площадь помещений предприятия составляет 2400 квадратных метров. В настоящее время в Гомельском технопарке зарегистрировано 20 резидентов [6]. Спектр деятельности этих компаний достаточно широк: разработка, проектирование, монтаж и техническое обслуживание автоматизированных систем управления технологическими процессами; разработка и изготовление нанотехнологического исследовательского оборудования; разработка и внедрение программного обеспечения, мобильных приложений, игр; разработка энергосберегающих технологий; инновационные решения в сфере логистического аудита и другие. Дальнейшее создание таких эффективных элементов инновационной инфраструктуры, как технопарки, напрямую будет влиять на динамику увеличения доли инновационно-активных предприятий в регионе и на количество успешных проектов по коммерциализации разработок научных учреждений.

С 2003 года на территории области функционирует филиал Национальной академии наук Беларуси, который объединяет научные организации и ВУЗы, научно-практические центры, а также другие организации, осуществляющие инновационную и проектно-конструкторскую деятельность.

Наиболее перспективными с точки зрения формирования инновационной инфраструктуры региона являются крупные вузы города Гомеля. Так, в Гомельском государственном университете имени Ф. Скорины функционирует региональный центр маркетинга, действуют центры трансфера технологий Бел ГУТа и ГГТУ им. П. О. Сухого.

Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины встраивается в мировое научное и инновационное пространство путем выполнения совместных исследований по различным направлениям. Так, в 2017 году в рамках международного сотрудничества университет являлся исполнителем 24 НИР, в том числе 12 – с Российской Федерацией, 6 – с КНР, 2 – с Индией, по 1 – с Молдовой, Румынией, Украиной и Арменией [7].

В составе научно-исследовательского сектора университета функционирует Центр коллективного пользования по экологическому мониторингу и исследованию состава и свойств вещества «Изомер»; работает 13 научно-исследовательских лабораторий, в том числе созданная в 2012 году международная Китайско-Белорусская научная лаборатория по вакуумно-плазменным технологиям, открытая совместно с Нанкинским университетом науки и технологии (КНР). В 2016 году на базе лаборатории физического факультета создан Научно-исследовательский физико-химический институт.

В 2017 году университет являлся исполнителем 175 научно-исследовательских работ (НИР), из которых доля фундаментальных исследований составляла 38%, прикладных – 55% и 7% – научно-методических. Число заданий Государственных программ научных исследований, принятых к выполнению в 2017 году, – 77, количество договоров, финансируемых Белорусским республиканским фондом фундаментальных исследований, составило 33, а количество НИР на условиях хоздоговоров по заказам белорусских и российских предприятий и организаций – 12. В 2017 году в рамках международного сотрудничества университет являлся исполнителем 24-х НИР с Россией, Украиной, Китаем, Индией, Молдовой, Румынией, Арменией [8]. Значительно вырос объем экспорта наукоемкой и высокотехнологичной продукции вуза. Если в 2016 году он составлял около 10 тыс. долларов США, то в 2017 году превысил 75 тыс. долларов США.

Развитию инновационной деятельности в регионе способствует также создание в Гомельском госуниверситете имени Ф. Скорины опытно-промышленных производств абразивного инструмента и полирующих суспензий для полировки пластин полупроводниковых и других материалов, договора на производство и поставку которых заключены с предприятиями города, Республики Беларусь и России. Созданные в научно-исследовательских лабораториях наукоемкие и конкурентоспособные разработки неизменно вызывают интерес на различных выставках, становятся основой для последующих контактов и переговоров (таблица 2), используются в производстве и в учебном процессе (таблица 3).

Таблица 2

Участие университета в выставках

Годы	Количество выставок, в которых участвовало учреждение образования				Количество экспонатов, демонстрировавшихся на выставках
	Всего	РБ	РФ	Дальнее зарубежье	
2013	13	3	2	8	33
2014	12	6	3	3	33
2015	15	5	3	7	33
2016	12	5	1	6	30
2017	15	7	2	6	52

Таблица 3

Использование научных разработок университета

Годы	Использование научных разработок		
	в экономике	в учебном процессе	
		акты внедрения	издание монографий, учебников и учебных пособий
2013	7	234	93
2014	5	249	100
2015	-	87	96
2016	8	170	91
2017	10	75	123

Анализ состояния и развития системы управления инновационной деятельностью в Гомельском государственном университете имени Ф. Скорины в 2013-2017 годах показывает стабильный рост основных показателей оценки результатов научно-технической и творческой деятельности, что связано с достаточно работоспособной системой управления инновационным процессом. Об этом также свидетельствуют данные, характеризующие количество поданных заявок и полученных патентов на объекты промышленной собственности (таблица 4).

Таблица 4

Сведения о поданных заявках и полученных патентах
на объекты промышленной собственности

Годы	Количество поданных заявок	Количество полученных патентов
2013	18	14
2014	11	11
2015	18	12
2016	4	14
2017	4	10

Университет регулярно подтверждает статус крупнейшего образовательного и научного центра региона, демонстрируя высокий уровень вузовской науки и новую ступень рейтинга в мировом образовательном пространстве. Это требует большого напряжения интеллектуальных и финансовых ресурсов. Анализ динамики показателей научной и инновационной деятельности университета за последние пять лет дает объективную оценку проводимой вузом научно-инновационной деятельности и результатам исследований в соответствии с приоритетными направлениями развития университета и государства. Главной задачей управления инновационной деятельностью университета является адаптация к вызовам новой экономики в целях эффективного использования его интеллектуального потенциала в регионе.

5 Оценка препятствий инновационной деятельности и коммерциализации инноваций

Выделяются следующие основные барьеры на пути инноваций в стране:

- отсутствие законодательно закрепленных новых источников и инструментов финансирования инновационной деятельности;
- постоянный акцент практической инновационной политики на технологические инновации и отсутствие внимания к другим типам инноваций;
- неопределенность юридического статуса прав интеллектуальной собственности, возникающих в результате проведения научных исследований, финансируемых из государственного бюджета;
- слабые связи и недостаточные возможности для взаимодействия между участниками инновационной деятельности, отсутствие спонтанного, идущего снизу вверх, сотрудничества между ними;
- сильное давление в сторону коммерциализации и отсутствие смягчающих риск финансовых механизмов в случае государственного финансирования научно-технических проектов, выражающееся в обязанности консорциумов возратить грант, если результаты исследований не удалось ввести в гражданский оборот;
- несущественная роль частного сектора в финансировании ранней стадии инноваций;
- малая доля инновационных малых и средних хозяйствующих субъектов.

Наиболее интересным выглядит исследование оценки факторов, препятствующих инновациям организаций промышленности (таблица 5) [9].

Результаты исследования показывают, что у респондентов не нашлось объяснений, свидетельствующих о непреодолимых препятствиях для инновационной активности. Однако все они в комплексе свидетельствуют о существовании значительных проблем, о которых

предупреждает исследование INSEAD. Например, слабость малого бизнеса и доминирование госсобственности порождают невосприимчивость к нововведениям и трудности с кооперированием, на которые жалуются респонденты. Дороговизна нововведений, высокий экономический риск и длительные сроки окупаемости нововведений, которые названы главными препятствиями, являются следствием низких темпов роста экономики и высокой инфляции. Макроэкономические факторы сами по себе снижают спрос на инновации и увеличивают риски, а отсутствие ликвидного и транспарентного фондового рынка делает практически невозможным развитие венчурного финансирования, что не компенсируется мерами господдержки. Но все эти проблемы являются лишь следствием основной причины – отсутствия условий для развития частной инициативы и гарантий права собственности. Не случайно низкое качество институциональной среды и условий развития бизнеса в исследовании INSEAD названы главными «тормозами», не позволяющими Республике Беларусь войти в число мировых лидеров по инновациям.

Таблица 5

Факторы, препятствующие инновациям организаций промышленности Республики Беларусь в 2017 году (единиц)

Факторы	Число организаций, основным видом экономической деятельности которых является производство промышленной продукции, оценивших отдельные факторы, препятствующие инновациям, как		
	основные или решающие	значительные	незначительные
Экономические:			
- недостаток собственных средств	687	534	339
- недостаток финансовой поддержки со стороны государства	244	551	659
- низкий платежеспособный спрос на новые продукты	247	564	639
- высокая стоимость нововведений	506	676	322
- высокий экономический риск	369	726	389
- длительные сроки окупаемости	333	751	404
Производственные			
- низкий инновационный потенциал организации	258	464	768
- недостаток квалифицированного персонала	160	453	892
- недостаток информации о новых технологиях	99	365	1026
- недостаток информации о рынках сбыта	121	399	962
- невосприимчивость организации к нововведениям	87	254	1098
- недостаток возможностей для кооперирования с другими организациями	106	320	984
Другие			
- низкий спрос на инновационную продукцию	166	505	746
- несовершенство законодательства по вопросам регулирования и стимулирования инновационной деятельности	109	352	883
- неопределенность сроков инновационного процесса	132	460	781
- неразвитость инновационной инфраструктуры	110	459	824
- неразвитость рынка технологий	143	457	735

6 Перспективы коммерциализации инноваций в Республике Беларусь

В последние годы в Республике Беларусь значительно активизировалась деятельность по разработке и реализации на практике новых моделей формирования инновационной экономики для повышения конкурентоспособности субъектов хозяйствования, видов деятельности и регионов. С этой целью в 2014 году была принята Концепция формирования и развития инновационно-промышленных кластеров. Инновационно-промышленные кластеры, созданные на основе объединения усилий научных организаций, университетов, промышленных предприятий, государственных органов управления, субъектов инновационной инфраструктуры ориентированы на активизацию инноваций, трансфер технологий, коммерциализацию нововведений, инвестирование в новые технологии, повышение квалификации специалистов, возможность формирования технологических платформ [10].

Важным направлением в деятельности НАН Беларуси является актуализация коммерциализации научных результатов. В контексте этого процесса многие академические учреждения начинают формировать кластеры с участием предприятий и организаций, с которыми они традиционно сотрудничают. В настоящее время в академии наук создается около 70 кластеров по различным направлениям: лазерная и квантовая физика, математическое моделирование производственных процессов, информационные технологии для электронного государства и искусственного интеллекта, моделирование систем человеческого организма, животных и растений [11].

Совершенствование механизма коммерциализации инноваций для реализации вышеназванных направлений основано на значительном усилении регулирующей, координирующей и стимулирующей функций Государственной программы инновационного развития Республики Беларусь.

Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2016–2020 годы утверждена Указом Президента от 31.01.2017 № 31, который распространяет свое действие на отношения, возникшие с 1 января 2016г.

Цель программы – обеспечить качественный рост и конкурентоспособность национальной экономики с концентрацией ресурсов на формировании ее высокотехнологичных секторов. Стратегия инновационного развития республики, предусмотренная программой, заключается в синтезе внедрения технологий, относящихся к V и VI технологическим укладам, и индустриально-инновационного развития традиционных секторов экономики. При этом в одних секторах предстоит реализация стратегии лидерства на основе собственных разработок и инноваций, а в других – «догоняющее» развитие при активном заимствовании передовых зарубежных технологий и институтов.

В результате реализации программы ожидается формирование и ускоренное развитие высокотехнологичных секторов национальной экономики, закрепление позиций республики на рынках наукоемкой продукции, обеспечение конкурентоспособности традиционных секторов экономики на основе их инновационного развития и внедрения передовых технологий. Развитие и повышение эффективности функционирования национальной инновационной системы должно происходить на основе формирования рынка научно-технической продукции и благоприятной среды для осуществления инновационной деятельности. В программе возлагаются особые надежды на государственно-частное партнерство, активизацию венчурного финансирования и поддержку стартапов.

В рамках программы планируется реализовать 75 проектов по созданию новых производств, имеющих определяющее значение для инновационного развития Беларуси, в сферах машиностроения, электроники, строительства, нефтехимии, медицины и фармации, энергетики, транспорта, сельского хозяйства. Планируется, что к 2020 году будет создано более 70 высокодоходных экспортно ориентированных производств и 8968 новых рабочих мест. В результате реализации программы удельный вес инновационно-активных организаций в общем числе промышленных организаций должен вырасти с нынешних 20 до 26% в 2020 г., доля инновационной продукции – с 13,6 до 21,5%, а экспорта наукоемкой и высокотехнологичной продукции – с 31 до 33% в общем объеме белорусского экспорта.

Финансирование госпрограммы в 2016–2020 гг. составит почти 19,9 млрд. BYN, в т.ч. 447 млн. – средства республиканского бюджета (из них 82,9 млн. – средства республиканского бюджета, предусмотренные на научную, научно-техническую и инновационную деятельность, 296,2 млн. – средства республиканского централизованного инновационного фонда и 67,9 млн. – Белорусского инновационного фонда). Кроме того, 684,2 млн. BYN планируется вложить из местных инновационных фондов, 983,1 млн. – за счет собственных средств организаций, 3,3 млрд. – кредитов банков, 49,8 млн. – средств инвестфонда Минпрома и вкладов учредителей в уставные фонды, 14,4 млрд. BYN – иностранных инвестиций. Для привлечения последних особые надежды возлагаются на Индустриальный парк «Великий камень» и Парк высоких технологий [12].

В Беларуси есть желающие вложить деньги в стартапы и имеются проекты для инвестирования. Но есть и препятствия, мешающие этим процессам. К такому выводу пришла группа компаний Belbiz, которая при поддержке Агентства США по международному развитию в рамках проекта AID Venture оценила заинтересованность бизнеса в венчурном финансировании в нашей стране [13].

По данным исследования, в рамках которого были опрошены 300 стартапов, инвесторов и субъектов поддержки предпринимательства, белорусский бизнес заинтересован во вложении капитала в новые проекты. Более 40% опрошенных инвесторов планируют вложить около 500 тыс. USD в ближайшие годы в технологические стартапы. Таким образом, при нынешнем уровне активности, белорусские инвестиции в них могут превысить 100 млн. USD в год. В то же время почти 3/4 белорусских стартапов готовы привлекать такие инвестиции и только 4% утверждают, что обойдутся без внешних вложений. За последние 3 года около половины опрошенных инвесторов осуществили по 5 сделок с технологическими стартапами, а 84% проектов привлекли инвестиции до 500 тыс. USD. При этом 77% стартапов получили деньги на стадии создания прототипа продуктов и выхода на рынок. Бизнес-ангелы помогли 60% стартапам на ранней стадии. Некоторым помешали привлечь средства отсутствие знаний и опыта.

Большинство инвесторов ожидают возврат на капитал на уровне 30–40%. Наиболее привлекательны для них сектора: искусственный интеллект (44%), финансовые технологии (38%), здоровье (37%), интернет-торговля (15%), производство (15%). На принятие решения об инвестировании влияют также возврат инвестиций (64%), команда (64%), технологические инновации (54%), масштабируемая модель бизнеса (50%). Пока 67% стартапов считают плохим доступ к венчурным инвестициям в Беларуси. 85% компаний, использующих льготы, готовы перевести свой бизнес в другие страны, если преференции будут отменены. Большинство респондентов считает, что развитие венчурного финансирования в Беларуси тормозится из-за отсутствия в законодательстве распространенных в мировой практике инструментов структурирования сделок (79%), неясности с применением подобных инструментов, гарантирующих права инвестора (75%), и судебной практики в этой сфере (79%).

Инновационная деятельность, которая выступает связующим звеном между наукой, новыми технологиями и экономикой создает условия успеха в сложной конкурентной борьбе, поэтому ведущие страны мира ориентированы на наиболее эффективные новые модели коммерциализации результатов НТД. К ним относятся такие инструменты как:

- слияние и поглощение (M&A), в процессе которого компания увеличивается в размере, повышается ее конкурентоспособность и устойчивость, появляются новые пути выхода на рынок. При этом происходит реинжиниринг традиционных бизнес-процессов, переход к новым моделям развития, что дает возможность достичь нового уровня эффективности, создавать добавленную стоимость за счет использования патентов, брендов, знаний, новых конкурентных преимуществ;

- инновационные ваучеры, которые дают возможность финансировать работы для развития инновационной деятельности малых и средних предприятий на основе поданных ими заявок, которые выполняются организациями высокого научного, технологического и экономического уровня;

- краудфандинг, новые направления которого позволяют реализовывать инновационные, высокотехнологичные проекты за счет сбора денежных средств в обмен на долю в будущем предприятии или на обещание возврата инвестиций;

- краудсорсинг, ориентированный на сбор ресурсов для инновационных целей на основе высоких компетенций привлекаемых специалистов в области информационно-коммуникационных технологий. С помощью этого инструмента решаются следующие задачи: использование потребителей для определения новых конкурентных преимуществ, которые они хотели бы видеть в покупаемой ими продукции (таким образом практически проводятся маркетинговые исследования); и участие самих пользователей в процессе совершенствования изделия (например, в создании нового дизайна и проч.).

Таким образом, использование результатов научно-технической деятельности (НТД), новые источники финансирования и методы стимулирования коммерциализации позволят в значительной степени устранить препятствующие активизации инновационной деятельности барьеры.

Заключение и перспективы дальнейших исследований. Разработка механизмов вовлечения результатов научно-технической деятельности в экономику является важнейшей задачей инновационной политики Республики Беларусь.

Преодоление барьеров на пути инновационного развития возможно посредством использования новых форм и моделей коммерциализации, финансирования и стимулирования научных разработок.

Среди элементов зарубежного опыта, для которых имеются возможности адаптации Республике Беларусь, можно выделить такие, как переход к модели открытых инноваций посредством активизации рынка объектов интеллектуальной собственности, создания институциональных условий и механизмов для венчурной деятельности, расширение форм государственно частного партнерства в сфере коммерциализации результатов НТД, финансовая поддержка государством инновационных проектов на начальных стадиях, разработка комплекса мероприятий по усилению интеграции науки и реального сектора экономики, стимулирование малого инновационного предпринимательства, передача прав собственности на созданные с использованием бюджетных средств ОИС исследовательским организациям, формирование инновационно-промышленных кластеров, широкое применение инновационных ваучеров, развитие стартап-движения, вовлечение в инновационный процесс краудфандинга и краудсорсинга.

В долговременной перспективе следует повысить уровень совокупных расходов на научно-исследовательские разработки со стороны как промышленного, так и государственного секторов экономики.

Список использованных источников:

1. Глобальный индекс инноваций. Энциклопедия общественного развития [Электронный ресурс] / Центр гуманитарных технологий. — 2011.06.15 (последняя редакция: 2014.07.18). Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info>.
2. Образование без институтов: что тянет вниз Беларусь в глобальном рейтинге инноваций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://neg.by/novosti/otkrytj/obrazovanie-bez-institutov---chto-tyanet-vniz-belarus-v-globalnom-rejtinge-innovacij>.
3. Пугачева О.В. Маркетинг инноваций: региональный аспект: монография / О.В. Пугачева; М-во образ. РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины.- Гомель: М-во образ. РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины, 2005. – 238 с.
4. Нехорошева Л. Н. Теория и практика экономики и управления инновациями: учебно-методическое пособие / Л. Н. Нехорошева [и др.]; под ред. Л. Н. Нехорошевой. – Мн., 2013. – 378 с.
5. Научный и научно-технический потенциал Гомельщины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mspu.by/files/ideolog/inf-16-01-14.doc>.
6. Сайт ООО Гомельский технопарк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gntp.by/>.
7. Газета Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины «Гомельский университет». – 2017. – № 2.
8. Демиденко О.М. Успехи и перспективы [Электронный ресурс] / О.М. Демиденко // Газета Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины «Гомельский университет» – 2018. – № 2. – Режим доступа: <http://old.gsu.by/nis/>.

9. Наука и инновационная деятельность в Республике Беларусь [Электронный ресурс] / Сайт Нац. стат. комитета Республики Беларусь. – Режим доступа: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_10791/.
10. Инновационная деятельность. Государственный комитет по науке и технологиям Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gknt.gov.by/innovation/inn2/>.
11. Сайт Национальной академии наук Беларуси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nasb.gov.by/rus/organizations/institutes/index.php>.
12. Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2016-2020 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gknt.gov.by/opencms/opencms/ru/innovation/inn2/>.
13. Беларусский бизнес. Интервью и аналитика BelBiz [Электронный ресурс]. – Режим доступа: bel.biz/.

References:

1. (n.a) (2018) Global Innovation Index. Encyclopedia of social development / *Tsentr gumanitarnykh tekhnologiy*. - 2011.06.15 (poslednyaya redaktsiya: 2014.07.18). Retrieved from: <http://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info> (in Russ.)
2. (n.a) (2017) Education without institutions: what pulls down Belarus in the global innovation ranking. - Retrieved from: <https://neg.by/novosti/otkrytj/obrazovanie-bez-institutov----chto-tyanet-vniz-belarus-v-globalnom-rejtinge-innovacij> (in Russ.)
3. Pugacheva, O.V. (2005) Innovation marketing: regional aspect. *M-vo obraz. RB, Gom. gos. un-t im. F. Skoriny.- Gomel': M-vo obraz. RB, Gom. gos. un-t im. F. Skoriny*, 238 (in Russ.)
4. Nekhorosheva, L. N. (2013) Theory and practice of economics and innovation management: a teaching aid. *Mn.*, 378 (in Russ.)
5. (n.a) (2014) Scientific and scientific-technical potential of the Gomel region. Retrieved from: <http://www.mspu.by/files/ideolog/inf-16-01-14.doc>. (in Russ.)
6. (n.a) (2018) Website of Gomel Technopark LLC [Elektronnyy resurs]. – Retrieved from: <http://www.gntp.by/> (in Russ.)
7. (n.a) (2017) Newspaper of the Gomel State University named after F. Skaryna "Gomel University", 2. (in Russ.)
8. Demidenko, O.M. (2018) Successes and Prospects. *Gazeta Gomel'skogo gosudarstvennogo universiteta imeni F. Skoriny «Gomel'skiy universitet»*, 2. - Retrieved from: <http://old.gsu.by/nis/> (in Russ.)
9. (n.a) (2018) Science and innovation activities in the Republic of Belarus [Elektronnyy resurs] *Sayt Nats. stat. komiteta Respubliki Belarus'*. Retrieved from: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_10791/ (in Russ.)
10. (n.a) (2018) Innovation activity. State Committee on Science and Technology of the Republic of Belarus'. Retrieved from: <http://www.gknt.gov.by/innovation/inn2/> (in Russ.)
11. (n.a) (2018) Site of the National Academy of Sciences of Belarus. Retrieved from: <http://nasb.gov.by/rus/organizations/institutes/index.php> (in Russ.)
12. (n.a) (2016-2020) State program of innovative development of the Republic of Belarus for 2016-2020. Retrieved from: <http://www.gknt.gov.by/opencms/opencms/ru/innovation/inn2/> (in Russ.)
13. (n.a) (2018) Belarusian business. Interview and analytics BelBiz. Retrieved from: bel.biz/ (in Russ.).

PUGACHEVA Olga Vladimirovna,

Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Economic Informatics, Accounting and Commerce,
Francisk Skorina Gomel State University,
Gomel, Republic of Belarus
posey9on@mail.ru

ASSESSMENT OF THE CONDITION, PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY AND COMMERCIALIZATION OF INNOVATIONS IN THE REPUBLIC OF BELARUS

Abstract.

Introduction. *The strategic goal of the development of the Republic of Belarus is the construction of a national innovation economy. The scientific community is aware of the need for breakthrough ideas and their corresponding new technologies, as the most important factor in the development of the state is now the ability to create a science-intensive product with high added value. The scientific and educational sphere becomes an important resource of the modern economy, whose substantial growth is ensured by the creation and use of the latest scientific and technical developments.*

Purpose. *The purpose of the study is the assessment of the status, the definition of problems and the prospects for the development of innovative activities and the commercialization of innovations in the Republic of Belarus.*

Methods. *Method of theoretical analysis, monographic method, method of generalization, abstract-logical method are used.*

Results. *It is proved that among the elements of foreign experience, for which there are possibilities of adaptation to the Republic of Belarus, such as the transition to an open innovation model through the activation of the market of intellectual property objects, creation of institutional conditions and mechanisms for venture capital, expansion of forms of public-private partnership in the field of commercialization of the results of NTD, financial support by the state of innovative projects at initial stages, development of a set of measures to strengthen the integration of science and real sel torus economy, promotion of small innovation business, transfer of ownership rights created using budgetary funds research organizations, innovation and the formation of industrial clusters, the widespread use of innovation vouchers, development startup movement, attracting innovative process crowdfunding and crowdsourcing.*

Originality. *The article examines the state of development of innovation activity in the Republic of Belarus, models and problems of commercialization of innovations, including in the scientific and educational sphere. On this basis, the peculiarities of management of innovation commercialization have been investigated, an estimation of obstacles of effective innovation activity and commercialization of innovations has been investigated, prospects of their development have been considered.*

Conclusion. *It was admitted that the development of mechanisms for attracting results of scientific and technical activities into the economy is the most important task of the innovation policy of the Republic of Belarus. It has been found out that overcoming barriers to innovative development is possible to break down through the use of new forms and models of commercialization, financing and stimulation of scientific development.*

Keywords: *innovations, commercialization, models of commercialization of innovations, results of scientific and technical activity, innovative activity, scientific and educational sphere.*

*Одержано редакцією: 09.09.2018
Прийнято до публікації: 28.09.2018*

ЧОРНИЙ Олег Віталійович,

к. філос. н.,

докторант кафедри маркетингу та аграрного бізнесу, Вінницький національний аграрний університет,

м. Вінниця, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6302-9084

phd.chorny@gmail.com

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ПОЛЯ ЯК ФЕНОМЕНИ: ЗНАННЯ, ЩО МАЮТЬ ЦІННІСТЬ

У статті застосовано міждисциплінарний підхід до економічної науки у розрізі представлення «міждисциплінарного поля» і «торгової зони між дисциплінами», як феномену. Встановлено, що феноменологія має певну спільну історію застосування як з економічною наукою, так і з теорією міждисциплінарності. В тексті статті наведено деякі пояснення відносно можливості розгляду «торгових зон між дисциплінами», як феноменів, що становлять сутність досліджуваних проблем і сприяють інноваційному розвитку науки. Крім того, надано аргументацію стосовно вирішення реальних проблем за допомогою застосування означеної методології. Сучасний університет розглянуто як найбільш сприятливе місце для проведення подібних досліджень.

Ключові слова: економічна наука, міждисциплінарність, феноменологія, торгова зона, цінне знання.

Постановка проблеми. Феноменологія є напрямом в академічній філософській науці, котрий розвивався на протязі ХХ. На початку ХХІ століття сама феноменологія характеризується широкою міждисциплінарністю, а її методи є ефективними для розвідок у більшості галузей наукового знання. Для нас важливим є те, що її методологія може досить вдало пояснити можливості застосування міждисциплінарного підходу до економічної науки. Наприклад перетин між економічною наукою та іншими науковими галузями може розглядатися як окремий феномен (явище), котрий потребує свого належного дослідження та опису. Важливим є також, що використання методології та теорій з різних сфер знань має практичну цінність, оскільки виливається у вирішення проблем реального світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зв'язок економічної науки з феноменологією найкраще досліджений В. Д. Базилевичем та В. В. Ільїним. Зв'язок феноменологічної економіки з сферою праці досліджував В. П. Звонар. Феноменологію взаємодії суспільства, держави та економіки досліджував В. М. Геєць. Феноменологію незалежності в умовах економічної глобалізації досліджувала Н. Резнікова. Також загальними проблемами філософії економіки займається С. Гудков. Проте недостатньо дослідженими залишається феномен міждисциплінарних економічних знань, а також цінність цих знань для розбудови та підвищення продуктивності національної економіки.

Мета та завдання дослідження. Метою роботи є дослідження особливостей зв'язків, котрі існують між економічною наукою, феноменологією та міждисциплінарною теорією. Теоретичне опрацювання проблемних моментів дозволить створити надійне підґрунтя для численних розвідок практичного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодення вимагає нових підходів не лише до представлення знання але й до вирішення реальних проблем. Звернемось з цього приводу до феноменології: «Першим припущенням пов'язаним з феноменологією є те, що вона розуміє досвід так як ми його проживаємо, радше ніж його представлення в теоріях» [1, с. 188]. А це означає, що інструментарій феноменології дозволяє ставити та вирішувати цілком реальні питання. Представлення проблеми як «феномена у реальності», дозволяє не лише посилити практичну сторону дослідження, але й збільшити міру застосування кожної

окремої науки у міждисциплінарному дослідженні. Міждисциплінарні поля (торгові зони, що виникають на перетині дисциплін), таким чином, є феноменами реальності, або ще простіше, реальними ситуаціями або процесами, котрі потребують залучення як мінімум двох наукових галузей до свого вирішення.

Потрібно також постійно пам'ятати, що крім міждисциплінарності широко використовується її різновид полідисциплінарність. Останній є більш бажаним в академічній спільноті, оскільки відсутня інтеграція між науковими галузями дозволяє зберегти деяку незалежність наук та підтримувати суворість наукового поділу на галузі і підгалузі. Таким чином полідисциплінарність дозволяє висвітлити окремі наукові перспективи відносно існуючого феномену. В такому дослідженні кожен вид роботи виконується паралельно і експерти з кожної галузі займаються своєю частиною роботи. Наприклад забудова міських територій відноситься до полідисциплінарної проблематики, і різні феномени, котрі її стосуються розглядаються професіоналами з галузей міського господарства, будівництва, дизайну, публічного управління, економіки, фінансів, соціології тощо.

Для того, аби краще зрозуміти специфіку міждисциплінарних феноменів, котрі мають стосунок до економічної науки, спочатку розглянемо взаємодію між феноменологією та економічною наукою, далі перейдемо до зв'язків між феноменологією і міждисциплінарністю, і нарешті завершимо практичними питаннями у застосуванні міждисциплінарного підходу.

Кінець ХХ століття і тимпаче світова економічна криза 2008 року позначились необхідністю посилення зв'язку економічної науки з реальністю. Як виявилось, економічний імперіалізм в дечому поступився альтернативному розумінню економічної науки та її зв'язку з психологією, соціологією, філософією та іншими науками. Велика кількість різних підходів у розумінні відношення економічної науки до реальності розпочали, як вже було сказано, «нову еру» у використанні економічних теорій, економічних знань та економічної термінології. Плюралізм означає саме комплементарний підхід у застосуванні економічних знань до вирішення реальних проблем. І якщо раніше, під гаслами економічного імперіалізму, економічна наука намагалась нав'язувати виключно економічне бачення іншим наукам, то тепер інші науки мають «рівні права». Виникнення численних полідисциплінарних і міждисциплінарних галузей знань є лише цьому підтвердженням. Такі напрямки як сталий розвиток, дослідження майбутнього, продовольча безпека, відновлювальна енергетика, є сферами в котрих економічний інструментарій застосовується на рівні з іншими науками.

Варто згадати, що існує навіть цілий напрямок в межах економічної науки, котрий використовує розгляд економічної теорії під кутом зору занурення у світ реальних проблем. Ця школа виникла у Австрії й називається феноменологічною економічною наукою (*phenomenology of economics*). Вона використовує специфічний феноменологічний погляд на світ, котрий походить ще від Е. Гуссерля, для тлумачення економічної реальності. Одним з провідних науковців цього напрямку є А. Лов: «Розвиток підходу Лова може зіграти свою роль у розвитку феноменологічної економічної науки» [2, с. 209]. Дана теорія має власних послідовників, розвинуту методологію та сфери застосування. Проте для нас буде важливим зупинитися саме на загальних моментах застосування феноменології до економічної науки, оскільки в нашому дослідженні такі феномени мають суттєве відношення до галузей знань, що знаходяться поза економічною наукою.

Сама феноменологія володіє потужним інструментарієм для теоретизації явищ реальності. Тому потрібно розуміти, що корисним буде застосувати її напрацювання для підсилення існуючих напрацювань в економічній науці: «... деякі особливі характеристики феноменології дозволяють створити можливу основу для дослідницької програми в економічній науці, доповнюючи попередні мейнстрімові результати...» [3, с. 4]. Незвична перспектива, цілком ймовірно, зможе ефективно вдосконалити існуючі напрацювання. Про це згадує і інший дослідник, застосовуючи феноменологічний підхід до окремих теорій в межах економічної науки [4, с. 51]. Все це слугує підтвердженням того, що застосування

феноменологічного підходу до економічної науки не є новим явищем, а навпаки подібні дослідження мають свою традицію. Більше того вони виявилися ефективними і довели свою продуктивність в описі економічної реальності.

Враховуючи наведене вище, можна використовувати феноменологію для вирішення специфічних завдань в межах економічної науки: «Ментальні концепти є необхідними в наданні єдиного видимого шляху опису людської дії і це дозволяє нам використовувати інструментальну раціональність як засіб пояснення економічних феноменів» [5, с. 161]. Потрібно пам'ятати, що подібні економічні феномени будуть розглядатися як такі, що знаходяться в самій реальності, а тому, залежно від потреб дослідження можна буде зосередити увагу на реальній вкоріненості цих економічних феноменів у бутті. А оскільки реальність є надскладним явищем, то швидше за все можуть знадобитися і інші науки для пояснення не лише частин цих самих феноменів, але й їх зв'язків з іншими феноменами, котрі тяжіють до наукових традицій інших академічних галузей. Аби докладніше пояснити це, розглянемо спільні можливості феноменології та міждисциплінарності.

Наведемо тут цитату одного з феноменологічних філософів, котрий працює в США: «Я почав підозрювати, що специфічною рисою феноменології в нашому географічному регіоні є її полідисциплінарність» [6, с. 5]. Для пояснення цього здогаду зробимо уточнення: феноменологічна філософія з початку ХХ століття поширилась по всій земній кулі і в кожному географічному регіоні планети до кінця цього самого століття, встигла здобути більш-менш виразні особливості. Як бачимо, один з найшанованіших феноменологів США визначає такою специфічною рисою полідисциплінарність. І справді, якщо почитати праці з феноменології, стає зрозумілим, що до теоретичних розвідок з приводу аналізу реальності можуть одночасно залучатися більше двох десятків різних галузей знань.

Все ж, в межах дослідження феноменів, котрі стосуються як економічної науки так і деяких інших наук потрібно зосередити увагу на пошуку золотой середини. При роботі з складними феноменами реальності, що залучають до свого розгляду і дослідження дві та більше дисциплін, необхідним є вказувати якими саме дисциплінарними перспективами послуговується вчений. Ще краще, вказувати яких саме теорій та методологій стосується конкретна наукова розвідка. Такий підхід допоможе уникнути плутанини та конкретизувати можливості, що надаються кожною окремою наукою. В ХХ столітті наука, як явище, стала напрочуд розвиненою, незважаючи на це вона є структурованою, саме тому профанація міждисциплінарного дослідження може в кращому випадку відобразитись на репутації дослідника, а в гіршому завдати шкоди розвитку самим міждисциплінарним дослідженням.

Зазначимо тут також те, що стосується міждисциплінарної продукції у формі наукової співпраці, текстів, практики вирішування окремих складних питань. «В феноменологічному значенні, міждисциплінарний продукт є категорично «новим рівнем ідентичності»...» [7, с. 47]. Цей новий рівень є дечим протилежним дисциплінарній спрямованості більшості наукових галузей. Для того щоб краще це пояснити можна розглянути окремо економічну науку, науки про землю, технічні науки, соціальні науки і таке інше. Кожна з цих галузей знань виконує свою частину соціального замовлення і робить це досить вдало. Можна навіть сказати, що людям не знайомим з міждисциплінарним підходом навіть на думку не спаде виходити за межі власної професійної спеціалізації. Тим не менше міждисциплінарність намагається описати так звані «вільні ніші», поля знань котрі існують в прогалинах між різними науками. Такі «вільні ніші» за умови належного їх дослідження можуть стати «торговими зонами» між дисциплінами, де використовується поєднання теорій, концептів та методологій, що стосуються різних наук. Розвиток міждисциплінарної науки довів, що подібні заповнення цих вільних ніш можуть призвести до підвищення ефективності в самих наукових галузях і створити додаткову вартість. Наукові продукти такого рівня є цінними самі по собі, крім того вони можуть бути комерціалізовані та перетворені в інновації.

Зв'язок феноменології, міждисциплінарності та інновацій не є чимось новим. Ось, що наприклад зазначає науковець з Ватикану: «... я хотів би описати роль яку інновації, міждисциплінарність та феноменологія відіграють у процесі відкриття чогось» [8, с. 185].

Потрібно сказати, що спроба виявилась досить вдалою. Науковець доступно пояснює те, яким чином пошук феноменів реальності, опрацювання їх за допомогою інструментарію різних наук можуть призвести до інновацій. Насправді феноменологічна перспектива є досить продуктивною у пошуку нових тем досліджень, концептуалізації нового знання та відкритті нових, більш ефективних шляхів вирішення існуючих проблем. Відтак представлення цінного знання, котре потребує використання міждисциплінарного підходу, не в останню чергу залежить від можливостей використання нового інструментарію в дослідженнях. З цією метою ми пропонуємо розглядати окремі реальні проблеми, що виникають, у вигляді феноменів, тоді можна виявити всі суттєві характеристики останніх. Лише обачне, поступове, рівномірне та методичне застосування міждисциплінарного підходу допоможе перетворити складні феномени реальності у справжні інновації, котрі можуть мати економічну цінність.

Якщо людина є науковцем, чи освітянином вона може помітити, що не у всіх випадках наукові галузі є відмежованими. Деякий досвід перебування в університеті може показати, що навіть окремі спеціальності багато в чому залежать від знання, котре є предметом розгляду інших наук. Таким чином, можемо сказати, що границі наук є проникними, хоча в університетській спільноті всіляко заохочується дисциплінарність. З цього приводу можна навести наступне: «... сучасна наука в цілому змушена здобувати знання шляхом інсайтів отриманих з різних місць з застосуванням різних засобів. Таким чином міждисциплінарність є лише терміном для дечого, що завжди трапляється» [9, с. 12]. Ця цитата є відображенням не лише сучасного стану науки, але й її розвитку. Оскільки наукова система здобула своє остаточне оформлення у XX столітті з властивою для неї масовістю, фрагментованістю та спеціалізацією варто звернути увагу на те що процеси поділу та інтеграції відбуваються і досі. Все ж ми не можемо оминати той факт, що проведення міждисциплінарних досліджень, часто не сприймаються як такі через брак знань з міждисциплінарної теорії у самих науковців. Ми можемо стверджувати, що обізнаність з міждисциплінарним підходом суттєво може покращити щоденну роботу чималої кількості вітчизняних науковців. І такі покращення можуть міститись у концептуалізації способів здійснення досліджень.

Однією з позитивних характеристик міждисциплінарного підходу є те, що вчені котрі його використовують не намагаються на його виключності, більшій продуктивності чи необхідності. Навпаки, вчені, котрі працюють з міждисциплінарною проблематикою з повагою ставляться до науковців, що працюють виключно в одному дисциплінарному полі. «Напрочуд важливим є те, щоб академічні спільноти заохочували розвиток міждисциплінарних досліджень, в той же час наголошуючи на важливості базової дисциплінарної ідентичності» [10, с. 32]. Таким чином, ми можемо говорити про використання міждисциплінарного підходу там де це можливо і там де в цьому є потреба. Це робиться з метою підсилення існуючої методології або створення додаткової цінності для реального знання. Наприклад, оскільки деякі економічні феномени можуть мати складне реальне відображення, вони можуть розглядатися і іншими науками, тоді можна говорити про проведення спільних полідисциплінарних досліджень. Полідисциплінарні дослідження більше заохочуються академічною наукою оскільки в них, на відміну від міждисциплінарних, перспективи не перетинаються, а кожна з наук надає власне тлумачення відносно існуючого феномену. Проте, в окремих випадках, саме міждисциплінарні дослідження можуть виявитися більш інноваційними.

Використання полі дисциплінарного та міждисциплінарного підходів є важливим як у розумінні власної дисциплінарної ідентичності так і інших галузей знань. Ці підходи можуть покращити розуміння науковцями як самих себе так і викликати продуктивну взаємодію між окремими структурними підрозділами університетів. На разі, для нас важливо пояснити, що ознайомлення з іншими дисциплінарними перспективами призводить до більшого розуміння власної ідентичності: «... традиційні дисципліни контактують одна з одною не лише за допомогою взаємодії викладачів та студентів в міждисциплінарних проектах але також

шляхом повернення цих викладачів до їхніх основних дисциплін, де вони можуть поділитися цими новими ідеями та підходами» [11, с. 11]. Отже залучення до міждисциплінарних проєктів може суттєво збагатити особистий досвід викладача чи науковця таким чином, що з'являться інноваційні стратегії поведінки, так само як і інновації у викладанні дисциплін. Крім того посиляться знання характеру та специфіки міждисциплінарних зв'язків з іншими галузями. За допомогою рефлексії над досліджуваними феноменами можна суттєво збагатити не лише запас теоретичних знань, але й здобути нові практичні навички. Наприклад обізнаність відносно психології споживачів може створити додатковий економічний ефект на торговельному підприємстві, а отже знання психології споживачів є цінним знанням.

Для новачків, що мало обізнані з міждисциплінарним підходом і з самою теорією міждисциплінарності краще розпочати з полідисциплінарності. Полідисциплінарний характер знань чи дослідження означає, що перспективи різних наук не змішуються, а розгляд відбувається паралельно. Для цього потрібно аби одна людина володіла знанням мінімум з двох галузей, або взаємодіяли вчені з різних галузей. Цей підхід є ефективним, коли потрібно дослідити складне явище реальності і кожен з команди вчених виконує певну частину роботи, на котрій він спеціалізується. Можна сказати, що навіть діяльність пов'язана з утриманням невеликого бізнесу багато в чому є міждисциплінарною. На виробничому чи торговельному підприємстві функції пов'язані з документообігом, постачанням, продажем, маркетингом, фінансами, юридичним забезпеченням може виконувати одна і та сама людина або різні люди. У першому випадку така діяльність може тяжіти до міждисциплінарності, у другому до полідисциплінарності.

Специфіка міждисциплінарної співпраці чи персональної роботи, на відміну від полідисциплінарної полягає в тому, що до знань окремих дисциплін додається ще суттєва частина нового знання. Ми розглядаємо таке знання, як знання що створює додаткову цінність оскільки воно не міститься в жодній з використаних дисциплін, а знаходиться на їх перетині і надає додаткову інформацію відносно існуючого феномену реальності. Таким чином специфічні мовні засоби, котрі є необхідними для міждисциплінарного дослідження з більшою чи меншою вірогідністю будуть ефективно описувати реальний феномен, що може проявлятися у покращенні практики вирішення, прямому підвищенню продуктивності чи вдосконаленні інноваційності діяльності. Саме тому практика застосування міждисциплінарного підходу потребує ґрунтовних знань міждисциплінарної теорії хоча б у одного з учасників міждисциплінарних досліджень, оскільки вони вимагають координації. Цінність знання залежить від того, наскільки ефективно існуючі наукові теорії можуть вирішувати виникаючі проблеми.

Зрозуміло, що міждисциплінарний підхід є особливо плідним у роботі академічних товариств, хоча його використання ними не обмежується. Сучасний університет з численними науковими і освітніми підрозділами є особливо сприятливим місцем для застосування міждисциплінарного підходу. Для цього можуть бути створені всі необхідні умови, основними з яких є плюралізм та неупередженість. Ось, що пишуть з цього приводу працівники міждисциплінарного центру створеного в Гарварді: «Думка, що міждисциплінарність, творчість, хаос і толерантність до безладу проявлялись спільно була загальною між вченими з поміж соціальних наук...» [12, с. 578]. Міждисциплінарна співпраця потребує тривалого часу, від кількох місяців до кількох років. І хоч використання розглянутого підходу може створити додаткову цінність знання варто поставитись з цілковитою серйозністю до викликів та перешкод з котрими можуть зіштовхнутися студенти, викладачі, науковці та управлінці. Створення інновацій та нові продуктивні шляхи співпраці є хорошими речами, проте потрібно пам'ятати також про подолання дискомфорту, незручності та толерантність.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Створення цінного знання є важливою проблемою, оскільки призводить до підвищення продуктивності та впровадження інновацій. Вирішення проблем реального світу, виконання соціального замовлення в великій

мірі залежить від вміння розпізнати необхідність у змінах. Застосування міждисциплінарного підходу до економічної науки з метою дослідження феноменів реальності дозволить створити нову перспективу бачення існуючої ситуації. Розгляд феноменів з застосуванням полі дисциплінарного чи міждисциплінарного підходу може відобразитися на збільшенні інновативності діяльності. Майбутні дослідження стосуватися безпосереднього створення інновацій за допомогою такого підходу. Важливим також є виявити міру міждисциплінарної співпраці. Таким чином, побудова міждисциплінарних дослідницьких груп є домінантним фактором.

Список використаних джерел:

1. Wilson M.S. Phenomenological research and its potential for understanding financial models / M.S. Wilson // *Investment management and financial innovations*. – 2011. – № 8(1). – p. 186-190.
2. Forstater M. Phenomenological and interpretive-structural approaches to economics and sociology: schutzian themes in adolph lowe's political economics / M. Forstater // *The review of austrian economics*. – 2001. – № 14. – p. 209-218.
3. Galbacs P. Beyond the realism of mainstream economic theory. Phenomenology in economics / P. Galbacs // *Economics and business review*. – 2016. – № 16(4). – p. 3-24.
4. Liebst L.S. Phenomenology of the movement economy: a multilevel analysis / L.S. Liebst // *The journal of space syntax*. – 2015. – № 6(1). – p. 49-60.
5. Specian P. Phd thesis summary: phenomenology and economics / P.Specian // *Erasmus journal for philosophy and economics*. – 2014. – № 7(1). – p. 161-165.
6. Embree L. Interdisciplinarity within phenomenology / L. Embree // *Indo-pacific journal of phenomenology*. – 2010. – № 10(1). – p. 1-7.
7. Arvidson S.P. Interdisciplinary research and phenomenology as parallel processes of consciousness. / S.P. Arvidson // *Issues in interdisciplinary studies*. – 2016. – № 34. – p. 30-51.
8. Menon M.G.K. The role of innovation, interdisciplinarity and phenomenology as components of creativity in opening new windows. *Paths of discovery* / M.G.K. Menon // *Pontifical academy of sciences*. – 2006. – № 18. – p. 185-198.
9. Stichweh R. The sociology of scientific disciplines: on the genesis and stability of the disciplinary structure of modern science / R. Stichweh // *Science in context*. – 1992. – № 5(1). – p. 3-15.
10. McLean S. (2013) Being interdisciplinary / S. McLean // *Argonauta: the newsletter of the canadian nautical research society*. – 2013. – № 30(4). – p. 26-32.
11. Kleinberg E. Interdisciplinary studies at a crossroads / E. Kleinberg // *Liberal education*. – 2008. – № 94(1). – p. 6-11.
12. Cohen-Cole J. Instituting the science of mind: intellectual economies and disciplinary exchange at Harvard's Center for Cognitive Studies / J. Cohen-Cole // *British journal for the history of science*. – 2007. – № 40(4). – p. 567-597.

References:

1. Wilson, M.S. (2011) Phenomenological research and its potential for understanding financial models. *Investment management and financial innovations*, 8(1), 186-190.
2. Forstater, M. (2001) Phenomenological and interpretive-structural approaches to economics and sociology: schutzian themes in adolph lowe's political economics. *The review of austrian economics*, 14, 209-218.
3. Galbacs, P. (2016) Beyond the realism of mainstream economic theory. Phenomenology in economics. *Economics and business review*, 16(4), 3-24.
4. Liebst, L.S. (2015) Phenomenology of the movement economy: a multilevel analysis. *The journal of space syntax*, 6(1), 49-60.
5. Specian, P. (2014) Phd thesis summary: phenomenology and economics. *Erasmus journal for philosophy and economics*, 7(1), 161-165.
6. Embree, L. (2010) Interdisciplinarity within phenomenology. *Indo-pacific journal of phenomenology*, 10(1), 1-7.
7. Arvidson, S.P. (2016) Interdisciplinary research and phenomenology as parallel processes of consciousness. *Issues in interdisciplinary studies*, 34, 30-51.
8. Menon, M.G.K. (2006) The role of innovation, interdisciplinarity and phenomenology as components of creativity in opening new windows. *Paths of discovery*. *Pontifical academy of sciences*, 18, 185-198.
9. Stichweh, R. (1992) The sociology of scientific disciplines: on the genesis and stability of the disciplinary structure of modern science. *Science in context*, 5(1), 3-15.
10. McLean, S. (2013) Being interdisciplinary. *Argonauta: the newsletter of the canadian nautical research society*, 30(4), 26-32.
11. Kleinberg, E. (2008) Interdisciplinary studies at a crossroads. *Liberal education*, 94(1), 6-11.
12. Cohen-Cole, J. (2007) Instituting the science of mind: intellectual economies and disciplinary exchange at Harvard's Center for Cognitive Studies. *British journal for the history of science*, 40(4), 567-597.

CHORNYI Oleh Vitaliyovich,

PhD in philosophy,

doctoral student of the Marketing and Agrarian Business Department,

Vinnitsia National Agrarian University, Vinnitsia, Ukraine

phd.chornyi@gmail.com

**INTERDISCIPLINARY FIELDS AS PHENOMENA:
KNOWLEDGE THAT HAS A VALUE**

Abstract.

Introduction. *The author shows how to apply an interdisciplinary approach to economics. "Interdisciplinary field" and "trade zone between disciplines" are represented as phenomena. Phenomenology has certain common history of application both with economics and theory of interdisciplinarity. Some explanations regarding the possibility of treating "trade zones between disciplines" as phenomena that constitute the essence of problems related to innovative development of science are examined. Modern university is considered as the most favorable place for carrying out researches connected with interdisciplinary economics.*

Purpose. *The aim of the work is to study the peculiarities of relationship that exist between economics, phenomenology and interdisciplinarity.*

Methods. *Methods used in the article: deduction, induction, scientific abstraction.*

Results. *By theoretical analysis of National and foreign researches works, we found that there exist clear and strong connection between economics, interdisciplinarity and phenomenology. Use of such complex methodology can open new productive perspectives connected with real world problems. Integration of academic disciplines can answer difficult questions that have economic character. New knowledge that manifests itself as combination of terminology, concepts and theories has important value for different stakeholders.*

Originality. *Application of interdisciplinary theory to economics can create extra value for economic knowledge. Multiple areas of knowledge and multiple actors, trade zones, innovativeness, integration of knowledge domains related to interdisciplinary work. By observing real phenomena we can reveal and describe problems from multiple scientific perspectives. Creation of productive and efficient integrative methodology strongly related to problem solving and development at micro level.*

Conclusion. *Creation of valuable knowledge is an important issue as it leads to increased productivity and innovation. Solving problems of the real world and fulfillment of social order largely depends on the ability to recognize the need for change. The application of interdisciplinary approach to economics with an aim to study reality phenomena will create a new perspective and improve current situation vision. Looking at phenomena from multidisciplinary or interdisciplinary perspective can lead to different innovation activities. There is a need to show how creation of innovation is related to this approach. It is also important to identify the extent of interdisciplinary cooperation between professionals. Thus, the construction of interdisciplinary research groups is a dominant factor.*

Keywords: *economics, interdisciplinarity, phenomenology, trade zone, valuable knowledge.*

Одержано редакцією: 19.10.2018
Прийнято до публікації: 24.10.2018

УДК 330:331.25+368.914

DOI: 10.31651/2076-5843-2018-3-106-112

ШЕВЧЕНКО Ольга Степанівна,

к.е.н., доцент, доцент кафедри математики і економіки Національного університету «Чернігівський колегіум імені Т. Г. Шевченка», м. Чернігів, Україна

ORCID ID: 0000-0003-3439-2631

shevchenko_olya@ukr.net

МЕХ Лариса Михайлівна,

к.е.н., доцент, доцент кафедри математики і економіки Національного університету «Чернігівський колегіум імені Т. Г. Шевченка», м. Чернігів, Україна

ORCID ID: 0000-0002-4418-7036

mehlarisa@gmail.com

СТАН ТА НАПРЯМКИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті визначено, що доволі високий рівень старіння населення поєднується з масштабною депопуляцією, що призводить до помітних труднощів у царині соціального захисту осіб похилого віку. Підкреслено, що пенсійна система України сьогодні знаходиться у кризовому. Доведено, що пенсійне реформування повинно здійснюватися комплексно з іншими реформами, шляхом підвищення загального добробуту населення, створення надійних фінансових інститутів недержавного пенсійного забезпечення, формування розуміння у населення необхідності приймати активну участь в накопичувальному пенсійному забезпеченні.

Ключові слова: пенсійна система, солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, система недержавного пенсійного забезпечення, пенсійне навантаження, пенсійний вік, фінансове забезпечення системи пенсійного страхування, пенсійна реформа.

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку розподільчі пенсійні системи, що діяли у більшості країн світу є неефективними, бо не витримують негативного впливу демографічних чинків, а саме старіння населення світу. Для України цей процес загострюється ще й масштабною депопуляцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями старіння населення та розбудови ефективної пенсійної системи займаються такі зарубіжні та вітчизняні науковці: Лондар С., Лондар Л., Курило І., Кухта М., Калита Т., Сичова К., Ніколас Бар та ін.

Проблеми пенсійного забезпечення досліджували в своїх працях такі вітчизняні вчені, як Т. Кир'ян, І. Кравченко, Е. Лібанова, Б. Надточій, А. Нечай, В. Яценко. Питанням фінансового забезпечення системи пенсійного страхування присвячені праці вітчизняних вчених Л. Альошина, Н. Внукової, І. Гнибіденка, В. Даценко, Б. Зайчука, Е. Лібанової, О. Макарової, Б. Надточія, Л. Омелянович, Д. Полозенка, В. Тропіної, В. Федосова, І. Школьник, Л. Якимової та інших.

Проте, незважаючи на значні досягнення попередників, низка питань теоретико-методологічного та практичного характеру потребують детальнішого висвітлення і подальших наукових розвідок. Існує необхідність поглиблених досліджень функціонування солідарної пенсійної системи України, визначення ролі НПФ у пенсійному забезпеченні громадян України.

Мета та завдання дослідження. Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану пенсійної системи України, виявлення її проблем та надання рекомендацій щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У великій кількості країн з розвинутою та перехідною економікою відбувається уповільнення зростання чисельності працездатного населення, або його скорочення, що формує тенденцію до різкого збільшення частки недієздатних членів суспільства та інвалідів, тобто до зростання кількості пенсіонерів. Головна проблема полягає в тому, що «старіючі» держави можуть виявитися не в змозі виплачувати своїм літнім громадянам пенсії та забезпечувати їх медичною і соціальною допомогою [1].

В Україні наразі доволі високий рівень старіння населення поєднується з масштабною депопуляцією, що призводить до помітних труднощів у царині соціального захисту осіб похилого віку. У перспективі, згідно з демографічним прогнозом розвитку України, що був розроблений ООН (табл. 1) очікується прискорення процесу старіння населення. Так демоекономічне навантаження на одну особу працездатного віку зростає з 0,45 у 2015 році до 0,73 у 2040 році.

Таблиця 1

Прогноз чисельності населення України, тис. осіб в середньому за рік [2]

Роки	Всього	З них:		Демоекономічне навантаження
		працездатного віку	пенсійного віку	
2015	44616,5	26570,7	11840,1	0,45
2020	43150,8	24905,7	12273,8	0,49
2025	41741,2	23716,9	12534,4	0,53
2030	40536,2	22566,3	12950,5	0,57
2035	39280,5	21066,1	13475,8	0,64
2040	38526,3	19533,0	14328,0	0,73

В зв'язку з цим дуже гостро відчуватимуться соціально-економічні наслідки цього процесу такі як:

- посилення демоекономічного (відповідно, й податкового) навантаження на працездатний контингент,
- дефіцит робочої сили (насамперед, кваліфікованої),
- загальне старіння робочої сили,
- скорочення можливостей трудових ресурсного забезпечення довготривалого догляду осіб похилого віку,
- зростання попиту на медичні послуги з боку літнього населення тощо.

Вищезазначене потребує перебудови наявної соціально-економічної системи відповідно до потреб старіючого населення, реформування системи соціального захисту, охорони здоров'я тощо [3].

Розглядаючи структуру населення України в 2017 р., можемо відмітити, що все населення становить 42,4 млн. осіб з них: 26 млн. – це особи працездатного віку; 9,5 млн. – особи старше працездатного віку, а 6,9 млн. – діти віком до 15 років. За іншими статистичними даними виявлено, що із цих 26 млн. осіб працездатного віку тільки 17,8 млн. осіб являються економічно активними (серед них 16,1 млн. зайнятих та 1,7 млн. осіб – безробітні), а пенсіонерів нараховується 11,9 млн. осіб [4]. Тобто теоретично демоекономічне навантаження літніми людьми на працездатних осіб в 2017 році становить $9,5/26 = 0,37$, а реально $11,9/16,1 = 0,74$.

Порівняльні дані щодо виходу на пенсію чоловіків та жінок в різних країнах світу за 2017 р. наведено в табл. 2.

За даними табл. 2 бачимо, що в більшості країн світу вік виходу на пенсію що для чоловіків, що для жінок є однаковим (60 або 65 років). Звернемо увагу на середню тривалість життя. Найвища вона у Франції (понад 81 рік), а найнижча в Україні (68,8 років). Майже на 5 років в середньому довше за нас живуть китайці (73,7 роки). Саме через це так гостро стоїть питання підвищення пенсійного віку для громадян нашої країни. Особливу настороженість викликає великий розрив у показниках середньої тривалості життя по Україні в гендерному відношенні (за 2017 р. для чоловіків – 66,4, для

жінок – 76,3). Різниця – майже десятиліття! У той час, як у розвинутих європейських країнах ця різниця становить від 3 до 5 років [5, 203].

Таблиця 2

Порівняльні дані щодо виходу на пенсію чоловіків та жінок
в різних країнах світу за 2017 р.

Назва країни	Вік виходу на пенсію чоловіків, років	Вік виходу на пенсію жінок, років	Середня тривалість життя, років
Велика Британія	65	60	80,3
Бельгія	65	65	80,0
Німеччина	65	65	80,6
Китай	60	50-55	73,7
США	65	65	78,7
Франція	60	60	81,7
Україна	60	57-58	68,8

Складено автором

Згідно українського законодавства, реформована вітчизняна пенсійна система буде трирівневою. Відповідно до Указу Президента України від 13.04.98 № 291, який окреслив пріоритетні напрями реформування пенсійного забезпечення, та відповідно до ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р., система пенсійного забезпечення в Україні буде складатися з таких рівнів:

- 1) солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- 2) накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- 3) система недержавного пенсійного забезпечення [6, с. 217].

На сьогоднішній день функціонує лише перший рівень та проходить становлення третього рівня пенсійної системи.

В таблиці 3 представлено основні показники функціонування солідарної пенсійної системи України за 2013-2017 рр.

Таблиця 3

Основні показники функціонування
солідарної пенсійної системи України за 2013-2017 рр.

Показник	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Населення, млн. осіб	45,5	45,4	42,8	42,5	42,3
Чисельність пенсіонерів, млн. осіб	13,6	13,5	13,6	12,2	11,9
Пенсіонерів, % від населення	29,9	29,8	31,8	28,7	28,1
Працездатне населення, млн. осіб	31,9	31,9	29,2	29,3	29,0
Коефіцієнт пенсійного навантаження	0,426	0,423	0,466	0,416	0,410
Мінімальна пенсія, грн	949	949	1074	1247	1452
Середня пенсія, грн.	1470,7	1526,1	1581,5	1699,5	1828,3
Співвідношення мінімальної та середньої пенсії	0,65	0,62	0,68	0,73	0,79
Середня заробітна плата, грн.	2979,5	3148,0	3455,0	4482,3	7351,0
Коефіцієнт заміщення, %	49	48,5	45,8	38	24,9
Власні надходження ПФУ, млрд. грн.	168,6	166,9	169,9	110,0	141,9
Дефіцит бюджету ПФУ, млрд. грн.	21,8	17,1	31,8	81,7	85,5
Дотації з державного бюджету, млрд. грн.	83	87	95	143	141,3
Річний індекс інфляції, %	100,5	124,9	143,3	112,4	101,6
Середній курс долара, грн./1 дол. США	7,99	11,88	21,84	25,88	26,80
Середня пенсія в доларах	184	128	72	66	68

Складено на основі [7; 8]

Проаналізувавши дані таблиці 3, ми бачимо, що в Україні спостерігається процес скорочення населення, в тому числі і пенсіонерів, це зумовлено рядом негативних факторів: низьким рівнем народжуваності, високим рівнем смертності, низьким рівнем життя, недостатньо ефективною системою медичного забезпечення. Питома вага пенсіонерів, за проаналізований період більш менш стала десь на рівні 30%. Коефіцієнт пенсійного навантаження змінювався в рамках 0,41-0,46.

Коефіцієнт заміщення заробітку пенсією постійно зменшувався з 49% у 2013 році до 24,9% у 2017, це відбулося через те, що зростання середньої пенсії значно відставало від зростання середньої зарплати по країні. Така ситуація призвела до значного погіршення рівня життя пенсіонерів і неможливості забезпечити свої потреби на звичному для них рівні.

Співвідношення мінімальної та середньої пенсії зросло з 0,65 в 2013 році до 0,79 в 2017 році, що свідчить про нівелювання трудового внеску та заробітків у активний період трудового життя та поступове зрівняння пенсії для всіх непрацездатних осіб.

Через значний рівень інфляції та знецінення національної валюти, значно зменшилася середня пенсія в доларовому еквіваленті майже в 3 рази з 184 доларів у 2013 році до 68 доларів у 2017 році.

Аналіз діяльності пенсійного фонду України свідчить про кризові явища в сфері солідарного пенсійного забезпечення. Так значно скоротилися власні надходження пенсійного фонду з 169 млрд. грн. на початку періоду, що аналізується, до 142 млрд. грн. в кінці періоду. Дефіцит бюджету ПФУ за 5 років зріс в 4 рази та досяг у 2017 році 85,5 млрд. грн. Для його фінансування було залучено 141,3 млрд. грн. дотацій з державного бюджету.

Всі ці данні свідчать, що пенсійна система України сьогодні знаходиться у кризовому стані, який характеризується такими проявами на макрорівні: значний дефіцит коштів Пенсійного фонду, що призводить до посилення залежності від державного бюджету; зменшення власних надходжень пенсійного фонду. На мікрорівні спостерігаються такі негативні явища: зниження життєвого рівня пенсіонерів, зрівнялівка в пенсійному забезпеченні, сприйняття діючої системи пенсійного забезпечення більшістю населення як соціально несправедливої.

Такий кризовий стан зумовлений рядом причин: старінням населення, значним рівнем тінізації заробітної плати громадян, великим рівнем неофіційної зайнятості, високим рівнем інфляції, недосконалістю пенсійного законодавства.

На сьогодні питання забезпечення достатнього рівня життя осіб, які досягли пенсійного віку, стоїть досить гостро практично в кожній країні. За останні роки пенсійне забезпечення в більшості країнах світу зазнало багато змін. У міжнародній практиці створені та застосовуються нові пенсійні системи, які формуються на не бюджетній основі. За даними Організації економічного розвитку і співробітництва на недержавні пенсії в країнах-членах ОЕРС припадає 21,6% пенсійних виплат, відмічається поступове збільшення частки недержавного пенсійного забезпечення в загальній структурі. Більш широке застосування подібних підходів до пенсійного забезпечення в Україні дозволило б знизити рівень соціальної напруги в суспільстві та підвищити рівень життя осіб пенсійного віку, сприяло б підвищенню мотивації робітників до праці та більш дбайливого ставленню працедавців до людського капіталу [6, с. 223].

Підвищення ролі НПФ у пенсійному забезпеченні дослідники пов'язують, у першу чергу, зі зміною курсу пенсійної системи більшості країн світу в бік накопичувальних принципів. Метою розпочатих в багатьох країнах наприкінці ХХ ст. пенсійних реформ є побудова в кожній окремо взятій державі оновленої системи пенсійного забезпечення, яка відповідає загальносвітовим вимогам і враховує економічну, політичну та демографічну ситуацію, що суттєво змінилася в останні роки. В офіційних документах ЄС для здійснення переходу до накопичувальної системи встановлені конкретні цілі, що охоплюють період з 1998 по 2020 рік. Передбачається, що за цей період частка в пенсійних виплатах державної розподільної системи знизиться з 84% до 64%, набагато зросте роль накопичувального елемента (з 12% до 29%), а незначна сьогодні частка добровільного пенсійного забезпечення потроїться (з 1,5% до 4,5%). При цьому сума приватних пенсійних активів зросте з 2 до 11,8 млрд євро в 2020 році [9].

Але в Україні є ряд перешкод для бурхливого розвитку недержавного пенсійного забезпечення:

- 1) низький рівень доходів більшості населення,
- 2) недовіра фінансовим інститутам (як державним так і приватним), які будуть забезпечувати збереження пенсійних активів,
- 3) високий рівень інфляції,
- 4) низький рівень економічних знань та економічної культури.

Та все ж таки реформування пенсійної системи України та розвиток недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) є пріоритетними напрямками державної політики у сфері покращення соціального захисту населення. Рівень розвитку недержавного пенсійного забезпечення є показником економічного та соціального становища населення країни [6, с. 222].

Пенсійне реформування повинно здійснюватися комплексно з іншими реформами, шляхом підвищення загального добробуту населення, створення надійних фінансових інститутів недержавного пенсійного забезпечення, пропаганди та популяризації думки, що про старість треба думати з молоді, заощаджуючи певні кошти.

Недержавна пенсійна система є надійним, а в більшості випадків і пільговим засобом забезпечення після виходу на пенсію вищого життєвого рівня, ніж той, який спроможна забезпечити лише солідарна система. Інша, не менш важлива функція недержавної пенсійної системи полягає в тому, що вона, як підкреслює багато дослідників, є джерелом довготермінових інвестицій, необхідних для економічного розвитку країни. Акумуляуючи заощадження населення в рамках пенсійних програм та інвестуючи їх у різні фінансові інструменти, пенсійні фонди здійснюють довгострокове фінансування економіки [6, с. 223].

Узагальнюючи вище викладене, слід зазначити, що успішне проведення пенсійної реформи в Україні, зокрема, розбудова недержавного пенсійного забезпечення матимуть такі позитивні наслідки:

1. Дозволить підвищити рівень пенсійних виплат людям похилого віку. Разом із пенсійними виплатами, що виплачуватимуться з реформованої системи обов'язкового пенсійного страхування, середня пенсія становитиме 55–60% середньої заробітної.
2. Сприятиме розвитку фондового ринку України.
3. Сприятиме розвитку страхувального бізнесу. Розвиток недержавних пенсійних фондів спричинить значне збільшення попиту на страхування життя, страхування довічної пенсії з установленим періодом, довічної обумовленої пенсії, довічної пенсії подружжя.
4. Приведе до зниження обсягів тіньової економіки. Через пільги в оподаткуванні для учасників і вкладників недержавного пенсійного, вони матимуть додатковий стимул вимагати виплату свого заробітку в офіційному секторі.
5. Зменшить залежність від зовнішніх запозичень та сформує додаткове джерело довгострокового кредитування вітчизняної економіки, оскільки кошти недержавного пенсійного забезпечення інвестуються на довгострокову перспективу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Незважаючи на безперервні спроби удосконалення пенсійної системи вона, на жаль, досі залишається малоефективною у всіх аспектах. Вона обтяжує державний бюджет країни та є соціально несправедливою. Основними напрямками подальшого удосконалення пенсійної системи України мають бути: істотне удосконалення солідарної пенсійної системи та створення сприятливих економічних умов для розвитку накопичувальної складової пенсійного забезпечення. Пенсійне реформування повинно здійснюватися комплексно з іншими реформами, шляхом підвищення загального добробуту населення, створення надійних фінансових інститутів недержавного пенсійного забезпечення, формування розуміння у населення необхідності приймати активну участь в накопичувальному пенсійному забезпеченні.

Список використаних джерел:

1. Креховецька Л.Г. Використання досвіду зарубіжних країн у створенні трирівневої пенсійної системи України / Л. Г. Креховецька // Демографія та соціальна економіка: наук.-економ. та сусп.-політ. журн. – 2010. – № 2 (14). – С. 123-130.

2. Мних М.В. Страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту населення / М.В. Мних // Фінанси України. – 2007. – №6. – С. 39–45.
3. Курило І.О. Старіння населення в Україні у дзеркалі соціально-демографічної політики / І.О. Курило // Демографія та соціальна економіка. – 2012, – № 2 (18). – С. 23–32.
4. Основні показники ринку праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gr/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm.
5. Гайдук І. С. Проблеми старіння населення в контексті пенсійної реформи в Україні [Електронний ресурс] / І. С. Гайдук // Економічний вісник університету. – 2018. – Вип. 36(1). – С. 200-207. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2018_36\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2018_36(1)_25)
6. Леваєва Л. Ю. Аналіз сучасного стану системи пенсійного забезпечення в Україні [Електронний ресурс] / Л. Ю. Леваєва, М. А. Кучеренко // Економічний вісник університету. – 2018. – Вип. 36(1). – С. 215-229. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2018_36\(1\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2018_36(1)_27)
7. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/sz/sz_u/srp_07rik_u.html.
8. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2017 року та середня чисельність у 2016 році / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ds/kn/kn_u/kn1216_u.html.
9. Pension system in Ukraine. Essential facts and numbers. / Ministry of labour and social policy of Ukraine, Pension fund of Ukraine. – K: Ministry of labour and social policy of Ukraine, 2008. – P.3.

References:

1. Krehovetska, L.G. (2010) Using the experience of foreign countries in the creation of a three-tier pension system in Ukraine. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika (Demography and social economics: Sciences. Econom. and suspension flight. Journ)*, 2 (14), 123-130 (in Ukr).
2. Мних, М. В. (2007) Insurance and its role in providing social protection of the population. *Finansy Ukrainy (Finance of Ukraine)*, 6, 39-45 (in Ukr).
3. Kurilo, I. O. (2012) Aging of the population in Ukraine in the mirror of socio-demographic policy. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika (Demography and Social Economy)*, 2 (18), 23-32 (in Ukr).
4. Key Indicators of the Labor Market. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gr/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm (in Ukr).
5. Haiduk, I. S. (2018) Problems of Population Aging in the Context of Pension Reform in Ukraine. *Ekonomichniy vistnyk universytetu (Economic Bulletin of the University)*, 36 (1), 200-207 (in Ukr).
6. Levaeva, L. Yu & Kucherenko, M.A. (2018) Analysis of the current state of the pension system in Ukraine. *Ekonomichniy vistnyk universytetu (Economic Bulletin of the University)*, 36 (1), 215-229 (in Ukr).
7. The average monthly pension and the number of pensioners (2007). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/sz/sz_u/srp_07rik_u.html (in Ukr).
8. Population (estimated) as of January 1, 2017 and the average number in 2016 (2016). *State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ds/kn/kn_u/kn1216_u.html (in Ukr).
9. Pension system in Ukraine. Essential facts and numbers (2008). *Ministry of labour and social policy of Ukraine, Pension fund of Ukraine*, 3.

SHEVCHENKO Olga Stepanivna,

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor,

Associate Professor of the Department of

Mathematics and Economics of the National University

«Chernihiv College named after T. Shevchenko», Chernihiv, Ukraine

shevchenko_olya@ukr.net

MEKH Larisa Mikhailivna,

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor,

Associate Professor of the Department of

Mathematics and Economics of the National University

«Chernihiv College named after T. Shevchenko», Chernihiv, Ukraine

mehlarisa@gmail.com

STATE AND PROSPECTS OF UKRAINE'S PENSION SYSTEM REFORM

Abstract.

Introduction. At the present stage of social and economic development, distributive pension systems operating in most countries of the world are ineffective because they cannot withstand the negative impact of demographic factors, namely aging of the world's population. In Ukraine, at present, the relatively high level

of population aging is combined with large-scale depopulation, which leads to considerable difficulties in the field of social protection of the elderly. The foregoing requires the restructuring of the existing socio-economic system in line with the needs of the aging population, the reform of the social protection system, health care.

Purpose. *The purpose of the study is to analyze the current state of the Ukrainian pension system, identify its problems and provide recommendations for its improvement.*

Methods. *Methods used in the article: deduction, induction, scientific abstraction.*

Results. *In Ukraine, there is a process of reducing the population, including pensioners, due to a number of negative factors: low fertility, high mortality, low living standards, insufficiently effective system of medical care. The share of pensioners, for the analyzed period, reached the point of more or less 30%. The ratio of the retirement burden varied within the range of 0.41-0.46.*

The replacement rate of earnings by pensions had been steadily declining from 49% in 2013 to 24.9% in 2017, due to the fact that the growth of the average pension significantly lagged behind the growth of the average salary throughout the country. This situation has led to a significant deterioration in the standard of living of pensioners and the inability to meet their needs at their usual level.

The ratio of minimum and average pensions increased from 0.65 in 2013 to 0.79 in 2017, indicating a leveling of labor input and earnings in the active period of working life and a gradual equalization of pensions for all the unemployable. The analysis of the Pension Fund's activities in Ukraine has shown that Ukraine's pension system is in a state of crisis, characterized by such manifestations at the macro level: a significant deficit of the Pension Fund, which leads to increased dependence on the state budget; reduction of own revenues of the pension fund.

Originality. *As a result of the study, it was determined that the successful implementation of the pension reform in Ukraine, in particular, the development of non-state pension provision, will have the following positive consequences: 1. It will allow to raise the level of retirement benefits for the elderly. 2. It will facilitate the development of the stock market of Ukraine. 3. It will promote the development of insurance business. The development of non-state pension funds will result in a significant increase in the demand for life insurance, life annuity pension, a life-time pension, and a retirement pension for spouses. 4. It will lead to a decrease in the size of the shadow economy. 5. It will reduce dependence on external borrowing and form an additional source of long-term lending to the domestic economy, as non-state pension funds are invested in the long-term.*

Conclusion. *Despite continuous attempts to improve the pension system, unfortunately, it still remains ineffective in all aspects. It aggravates the state budget of the country and is socially unfair. The main directions of further improvement of the pension system of Ukraine should be: substantial improvement of the solidarity pension system and creation of favorable economic conditions for the development of the accumulation component of pension provision. Pension reform should be carried out in a comprehensive manner with other reforms, by raising the general welfare of the population, establishing reliable financial institutions for non-state pension provision, and forming an understanding of the population's need to actively participate in cumulative pension provision.*

Keywords: *pension system, solidarity system of compulsory state pension insurance, accumulative system of compulsory state pension insurance, system of non-state pension provision, retirement burden, retirement age, financial security of pension insurance system, pension reform.*

*Одержано редакцією: 19.10.2018
Прийнято до публікації: 24.10.2018*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БЛОУС Світлана Петрівна, к.е.н., доцент кафедри менеджменту та економічної безпеки, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ВОРОНКОВА Олена Миколаївна, д.е.н., професор, професор кафедри фінансових ринків, Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь, Україна.

ДУДАК Олена Василівна, магістрантка, старший лаборант кафедри менеджменту та економічної безпеки Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ЗАЧОСОВА Наталія Володимирівна, д.е.н., доцент, професор кафедри менеджменту та економічної безпеки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

КЛИМЧУК Олександр Васильович, д.е.н., доцент, доцент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна.

КУРЧЕНКО Олександра Дмитрівна, студентка, лаборант науково-дослідної частини, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ЛОЗОВА Оксана Василівна, к.е.н., доцент, кафедра менеджменту, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава, Україна.

МЕХ Лариса Михайлівна, к.е.н., доцент, доцент кафедри математики і економіки Національного університету «Чернігівський колегіум імені Т. Г. Шевченка», м. Чернігів, Україна.

МИЛАШЕВИЧ Елена Александровна, к.э.н., ведущий научный сотрудник, Государственное научное учреждение «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси», г. Минск, Республика Беларусь.

НАЗАРЕНКО Сергій Анатолійович, д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту та економічної безпеки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ОПАЛЬКО Вікторія Вікторівна, к.е.н., доцент, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

ПАРХИМЧИК Евгений Павлович, к.и.н., Институт бизнеса Белорусского государственного университета, г. Минск, Республика Беларусь.

ПУГАЧЕВА Ольга Владимировна, к.э.н., доцент, доцент кафедры экономической информатики, учета и коммерции, Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины, г. Гомель, Республика Беларусь.

СЄДАКОВ Максим Андрійович, аспірант кафедри управління персоналом та економіка праці, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава, Україна.

ЧОРНИЙ Олег Віталійович, к. філос. н., докторант кафедри маркетингу та аграрного бізнесу, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна.

МЩУК Євгенія Володимирівна, к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг, Україна.

ШЕВЧЕНКО Ольга Степанівна, к.е.н., доцент, доцент кафедри математики і економіки Національного університету «Чернігівський колегіум імені Т.Г.Шевченка», м. Чернігів, Україна.

ЗМІСТ

Білоус С. П. Структурно-рівневі характеристики економічної безпеки регіону	3
Воронкова О. М. Управління податковими ризиками у сучасній системі фінансової безпеки України.....	10
Зачосова Н. В., Дудак О. В., Курченко О. Д. Змістова характеристика та напрями менеджменту фінансової безпеки підприємств у системі регулювання фінансової безпеки держави	18
Климчук О. В. Стратегічні напрями формування національної енергетичної безпеки для економічного зростання України	28
Міщук Є. В. Економічна безпека конкурентного статусу: генезис поняття.....	38
Лозова О. В., Сєдаков М. А. Якість життя населення, як інструмент підвищення інвестиційної привабливості країни	47
Милашевич Е. А. Алгоритм ранжирования как инструмент определения эффективных практик привлечения иностранных пациентов	54
Назаренко С. А. Роль та значення антикризового менеджменту у системі управління економічною безпекою підприємств.....	64
Опалько В. В. Концептуальні засади скорочення соціально-економічної нерівності в Україні в умовах глобального розвитку	72
Пархимчик Е. П. Кадровая политика как инструмент изменения организации.....	81
Пугачева О. В. Оценка состояния, проблем и перспектив развития инновационной деятельности и коммерциализации инноваций в Республике Беларусь	85
Чорний О. В. Міждисциплінарні поля як феномени: знання, що мають цінність	99
Шевченко О. С., Мех Л. М. Стан та напрями реформування пенсійної системи України	106
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	113

CONTENTS

Bilous S. P. Structural-level characteristics of economic security of the region	3
Voronkova O. M. Tax risks management in the modern system of financial security of Ukraine	10
Zachosova N. V., Dudak O. V., Kurchenko O. D. Core characteristics and directions of financial security management of enterprises in the system of the state financial security regulation	18
Klymchuk O. Strategic directions for the development of national energy security for economic development of Ukraine	28
Mishchuk Y. V. Economic security of the competitive status: genesis of concept	38
Lozova O., Sedakov M. Quality of living of the population, as an instrument of improving the investment approaches of the country	47
Milashevich E. A. Ranking algorithm as a tool for determining efficient practices for attracting foreign patients	54
Nazarenko S. A. The role and significance of anti-crisis management in the system of economic security management	64
Opalko V. V. Conceptual principles of the suspension of socio-economic inequality in Ukraine under conditions of global development	72
Parchimchik E. P. Personnel policy as a tool to change the organization	81
Pugacheva O. V. Assessment of the condition, problems and prospects of development of innovative activity and commercialization of innovations in the Republic of Belarus	85
Chorny O. V. Interdisciplinary fields as phenomena: knowledge that has a value	99
Shevchenko O. S., Mekh L. M. State and prospects of Ukraine's pension system reform	106
ABOUT THE AUTHORS	113

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія «Економічні науки»
№ 3. 2018

Відповідальний за випуск – Кирилюк Є.М.

Відповідальні секретарі –
Зачосова Н.В., Прощаликіна А.М.

Комп'ютерне верстання:
Любченко Л. Г.

Підписано до друку 25.10.2018.
Формат 84x108/16. Папір офсет. Друк офсет. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 10,4. Обл. вид. арк. 10,5.
Замовлення № 173. Тираж 300 прим.

Бізнес-інноваційний центр
Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького
18000, Україна, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 205.
тел.: (0472) 33-69-05

Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.